

№4 2022 (109)

Видається з жовтня 1999 року
Реєстраційне свідоцтво:
серія KB №23669-13509 PR
від 9 листопада 2018 року
ISSN 1562-529X
Передплатний індекс: 22863

ЗАСНОВНИКИ:

Харківський національний
університет радіоелектроніки

Харківський національний
педагогічний університет
ім. Г. С. Сковороди

Харківський регіональний інститут
державного управління Національної
академії державного управління
при Президентіві України
Приватна фірма «Колегіум»

РЕДАКЦІЯ

Ю. Д. БОЙЧУК,
головний редактор
Л. О. БЕЛОВА,
заступник головного редактора
О. П. КОТУХ,
відповідальний редактор

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

Україна, 61166, Харків,
просп. Науки, 14. ХНУРЕ
тел.: +38 (093) 688-43-30,
+38 (057) 702-08-30
E-mail: newcollegium.journal@gmail.com
<https://nure.ua/branch/zhumal-noviy-kolegium>

Затверджено вченою радою
ХНПУ ім. Г. С. Сковороди,
протокол №9 від 14.11.2022

**Журнал внесено до переліку
наукових фахових видань України
з педагогічних наук, категорія "Б"**

**Видається за сприяння
Ради ректорів вищих навчальних
закладів Харківської області
та Харківського університетського
консорціуму,
за підтримки Департаменту науки
і освіти Харківської обласної
державної адміністрації**

НОВИЙ Колегіум

НАУКОВИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЖУРНАЛ

ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

РЕДАКЦІЙНА РАДА

- В. І. АСТАХОВА, доктор історичних наук, професор, Україна
В. С. БАКІРОВ, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН
України, член-кореспондент НАПН України, Україна
Л. О. БЕЛОВА, доктор соціологічних наук, професор, Україна
В. О. БОГОМОЛОВ, доктор технічних наук, професор, Україна
Ю. Д. БОЙЧУК, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент
НАПН України, Україна
Т. О. ДОВЖЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, Україна
В. А. КАПУСТНИК, доктор медичних наук, професор, Україна
О. Е. КОВАЛЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, Україна
Т. В. КРУТСЬКИХ, доктор фармацевтичних наук, професор, Україна
А. І. КУЗЬМІНСЬКИЙ, доктор педагогічних наук, професор, член-корес-
пондент НАПН України, дійсний член Міжнародної слов'янської акаде-
мії освіти імені Я. А. Коменського, Україна
С. Є. ЛУПАРЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, Україна
О. О. МАТВЕСВА, доктор педагогічних наук, доцент, Україна
С. В. ПАНЧЕНКО, доктор технічних наук, професор, Україна
В. С. ПОНОМАРЕНКО, доктор економічних наук, професор, член-корес-
пондент НАПН України, Україна
Н. О. ПОНОМАРЬОВА, доктор педагогічних наук, професор, Україна
В. П. САДКОВИЙ, доктор наук з державного управління, професор,
Україна
В. В. СЕМЕНЕЦЬ, доктор технічних наук, професор, Україна
Є. І. СОКОЛ, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент НАН
України, Україна
В. В. СОКУРЕНКО, доктор юридичних наук, професор, член-кореспон-
дент Національної академії правових наук України, Україна
Т. О. СТРЕЛКОВА, доктор технічних наук, професор, Україна
МАРК БРАУН, професор, директор Національного інституту цифрового
навчання, Дублінський міський університет, Ірландія
ТЕРЕЗА ЯНИЦКА-ПАНЕК, професор PUSB, Державний університет
Стефан Баторій в Скерневице, Польща

ЗМІСТ

ОСВІТА ТА СУСПІЛЬСТВО

<i>Пазиніч С., Пономарьов О., Черемський М.</i> Педагог-мандрівник	3
<i>Паньок Т. Г.</i> Скворода в творчості українських художників	14

МЕТОДОЛОГІЯ ОСВІТИ

<i>Довженко Т., Небитова І.</i> Філософія серця Григорія Сквороди: педагогічний погляд на вчення видатного українського мислителя	23
<i>Северин Н., Северин В.</i> Педагогічна система та морально-етичне вчення Григорія Сквороди через призму трьох століть	30
<i>Бакай С.</i> Використання та реалізм байок Григорія Сквороди як одна з граней української культурної спадщини під час підготовки майбутніх вихователів (до 300-річчя від дня народження)	38
<i>Казачинер О., Бойчук Ю., Галій А.</i> Значення філософських байок Г.С. Сквороди у практиці казкотерапії ...	44
<i>Золотухіна С., Башкір О.</i> Природовідповідність як принцип виховання в педагогічному досвіді С.І. Миропольського	49
<i>Коваленко В.</i> Актуальність ідей Г. Сквороди щодо позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями	55
<i>Беземчук Л., Фомін В.</i> Методика підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва (на прикладі матеріалів віртуальної екскурсії «Григорій Скворода — митець, філософ, просвітитель»)	59

ЛІТОПИС

<i>Сіра І.</i> Науково-педагогічна діяльність учених Харківської науково-педагогічної школи (20 — 80-ті роки ХХ ст.) та їхні думки про педагогічні ідеї Г.С. Сквороди	67
<i>Левченко Н.</i> Сквородинська префігурація в контексті біблійної гевристики і ноематики	74

ІНФОРМАЦІЯ

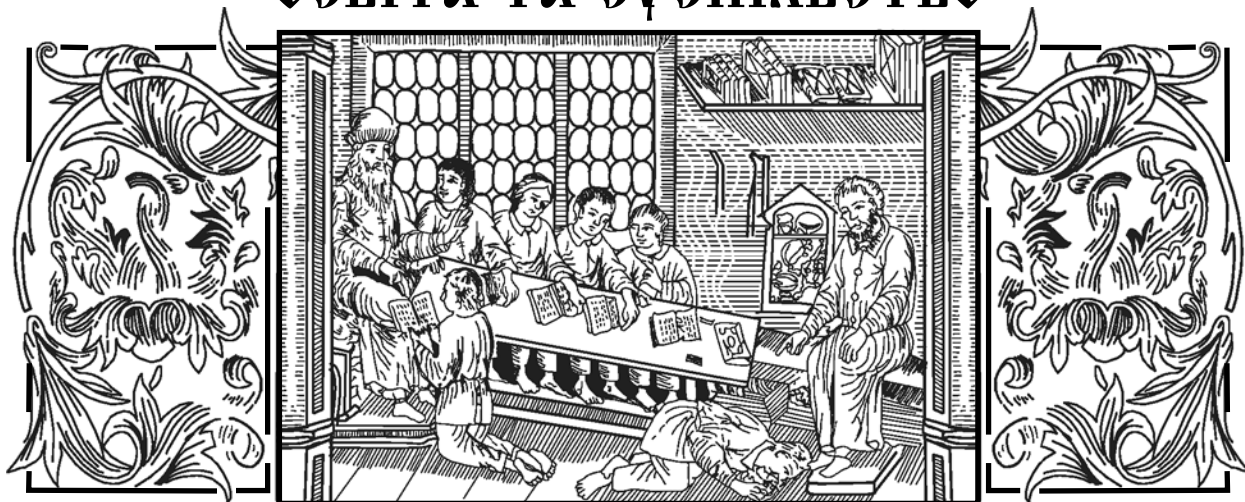
Анотації	83
----------------	----

Мова видання — українська, російська, англійська.
Художник обкладинки *О. Дербілова*.
Виконавець комп'ютерної верстки *В. Тарасенко*.
При використанні матеріалів журналу посилання на «НК» обов'язкове.
Точка зору редакції може не співпадати з точкою зору авторів.
Підп. до друку 20.11.2022. Формат 84×108/8. Папір офсетний.
Друк на ризографі. Умов. друк. арк. 9,7. Облік-вид. арк. 9,2.
Тираж 300 прим. Зам. № 115. Ціна договірна.
Частина тиражу розповсюджується безкоштовно.

Адреса редакції: Україна, 61166, Харків, просп. Науки, 14, Харківський національний університет радіоелектроніки. Тел. (057) 702-08-30. E-mail: newcollegium.journal@gmail.com
Оригінал-макет підготовлено і тираж надруковано в ПФ «Колегіум», 61093, Харків, вул. Іллінська, 57/121, тел. (057) 703-53-74. Свідоцтво про держреєстрацію: серія КВ № 16592-5064ПП від 23.04.2010.

© «Колегіум», 2022.

ОСВІТА ТА СУСПІЛЬСТВО

УДК 37.081.1 (091)

DOI:10.30837/nc.2022.4.03

Педагог-мандрівник

*Станіслав Пазиніч,
Олександр Пономарьов,
Максим Черемський*

*До 300 річниці від дня народження
Григорія Савича Сковороди*

Внаш такий жорстокий та безжальний час, коли повсюди проливається кров, ми згадуємо про того, хто сіяв лише мир і добро на землі. Він був тим, хто прагнув до краси та гармонії, яку утверджував навколо себе своїм чарівним поетичним словом. Маючи освіту та прекрасні кар'єрні перспективи, ця людина обрала не затишні кабінети чи палаци, а свободу, яку вона ставила вище за всі вчені регалії та звання. За це одні його прозивали диваком, інші — святим. Про нього написано начебто і багато, але в той же час, вкрай мало. Осо-

бливо, про його діяльність як педагога-новатора, який показав всім нам, що таке справжня освіта, і якою вона має бути.

Звісно мова йде про нашого славетного філософа, педагога-гуманіста, поета, письменника, художника та музиканта Григорія Савича Сковороду, якому цього року минає 300 років від дня його народження.

Григорій Сковорода народився 3 грудня 1722 року в селі Чорнухи на Полтавщині в незаможній козацькій родині. Вже з дитинства хлопець почав виявляти свої незвичайні задатки, зокрема в музиці та малюванні. Тому батьки

Григорія робили все, щоб їхній син розвивав ці задатки. Тож по закінченні школи Григорій Сковорода вступає до Києво-Могилянської академії, в якій навчається з 1738 по 1742 рік. Тут він показує свої мистецькі здібності, про які дізнаються у Петербурзі, після чого він стає півчим при дворі імператриці Єлизавети. Проте, під час подорожі в Україну в 1744 році, Сковорода вирішує залишитися в Києві і продовжити навчання в Києво-Могилянській академії, яку він закінчує в 1750 році. На цей час припадає і його перша закордонна поїздка до Відня, яку він здійснює разом з генералом Вишневським в якості знавця церковних справ. Повернувшись на Батьківщину, Григорій Сковорода працює учителем поезії в Переяславському колеґіумі, де він виявляє свій непересічний талант викладання, який вирізнявся новизною та оригінальністю. Тут він складає власний курс поетики, який, на жаль, зазнає несправедливої критики з боку дирекції закладу, внаслідок чого педагога звільняють з посади.

Розчарувавшись в офіційній освіті, Григорій вирішує стати домашнім учителем. Він наймається до поміщика Степана Томари навчати його малолітнього сина. Хлопчина був дещо розпеченою дитиною, якій хотілося не вчитися, а лише розважатися та кепкувати над своїм учителем. Одного разу, не стримавшись, молодий учитель відреагував на чергові насмішки пестунчика у своїй саркастичній поетичній манері, зазначивши, що він мислить як «свиняча голова». Звісно, що пани такого стерпіти не могли, і Сковорода опиняється на вулиці. Далі доля завела молодого вчителя до Москви, куди він вирушив пішки, щоб більше дізнатися про північний край, його святині. Тут він працює в бібліотеках, шукає давні книги, відвідує святі місця. Зокрема, Григорій відвідує Троїцько-Сергіївську Лавру, де йому пропонують посаду професора в духовному училищі. Але Сковорода відмовляється від пропозиції і повертається додому. По поверненні додому доля знову зводить молодого філософа з поміщиком

Томарою, який, зрозумівши свою помилку, пропонує Григорію повернутися до нього. Проте Сковорода відмовляється прийняти пропозицію. Тоді поміщик вирішує іншим шляхом повернути вчителя, підіславши свого знайомого, який обманним шляхом привіз молодого вчителя до панської садиби. Як виявилось, розпечений синок, який також зрозумів свою провину, дуже хотів, щоб його учитель повернувся. Сковорода погодився залишитися, але без оплати, на вільних умовах.

Навчання малого Томари відбувалося у відповідності до його природних нахилів та здібностей. Виходячи зі свого принципу сродності праці та давньогрецького ідеалу калокагатії, педагог виховував свого учня в добрі та красі. Сковорода вчив Василя Томару малюванню, поезії, музиці, риторичі, граматиці, арифметиці, геометрії, астрономії, дидактиці. Важливого значення педагог приділяв гімнастиці та фізичній праці. Григорій Савич був для Василя тим, ким був Арістотель для Олександра Македонського, а саме духовним батьком, який прагнув до того, щоб його учень став передусім достойною та гідною людиною. Сковорода вчив свого учня завжди мати власну думку та цінувати свою свободу. З цього приводу Григорій Савич навіть написав для Василя вірш під назвою «De Libertate», в якому оспівується це найбільше багатство людини:

«Що то за свобода? Яке в ній добро?
Де-хто каже, наче воно й золоте.
Ах, не золоте. Коли порівняти золоте із
свободою,
То воно буде грязью.
О, коли б же мені не пошитися у дурні
Та не втратити своєї свободи!
Будь славен во вік, о муже ізбранний,
Свободи отче, герою Богдане!» [1, с. 99]

Григорій Сковорода ставив Гетьмана України Богдана Хмельницького в приклад Василеві, навчаючи хлопця любити свою Батьківщину так, як любив її Хмель-

ницький, який все своє життя віддав за багатостраждальний український народ, захищаючи та оберігаючи його від гнобителів та експлуататорів.

Після вступу Василя Томари до навчального закладу Сковорода знову опиняється на роздоріжжі. Він не знає, що йому робити далі. Недовго думаючи, зібравши свої речі, педагог мандрує до Харкова. Адже Харків був на той час молодим містом з новими перспективами та можливостями. Центром всього нового в Харкові був Колегіум, який відкрився у 1727 році, ставши основним навчальним закладом Слобідської України. Тож і не дивно, що Григорій Сковорода зупиняє свій вибір саме на Харківському колегіумі. Педагогу пропонують посаду вчителя поезії. За допомогою художнього слова Григорій Савич виховував у своїх підопічних прагнення до краси та гармонії. Педагог знайомив студентів з усім прекрасним, що створило людство впродовж віків. Зокрема, Сковорода читав вихованцям уривки з античних драм Гомера, Гесіода, Есхіла, Софокла, Евріпіда, Аполлонія Родоського, Вергілія, Овідія та інших визначних драматургів. Водночас студенти знайомилися із творами Горация, Данте Аліґ'єрі, Франческа Петрарки, Джованні Боккаччо. Втілюючи свій ідеал гармонійної людини педагог навчав студентів естетичному погляду на життя та на світ. За допомогою поезії Григорій Сковорода виховував у своїх учнях кращі риси їхнього характеру.

Коли потрібно було висміяти якісь негативні риси людини, педагог також послуговувався художнім словом. Зокрема, Сковорода цитував учням байки давньогрецького поета Езопа. Наприклад, висміюючи право сильнішого, педагог декламував байку «Вовк та Ягня». Кепкуючи над глупством та хитрістю, Сковорода обирав байку «Ворона та Лисиця». Якщо мова йшла про слабовільних людей, то Григорій Савич розповідав вихованцям байку «Лисиця та виноград». Говорячи учням про працелюбство та паразитизм, педагог в своїй оригінальній манері, в

алегоричній формі порівнював трудівника з бджолою, а паразита з шершнем: «— Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна? Ти ж знаєш, що труд твій не стільки тобі, скільки людям приносить користь, а тобі так тільки шкодить і замість нагороди часто приносить смерть. А ти все ж таки не перестаєш збирати мед. І багато у вас голів, але всі без мозку. — Як я бачу, великий з тебе дурень, пане сотнику, — відповіла Бджола. — Їсти люблять мед усі: і медвідь їсть, та й ваша братія, шершні, теж лукаво медок дістають. І ми могли б мед красти, якби любили тільки їсти його. Але для нас більша радість збирати мед, а не їсти. Ми до цього родилися і ми того не перестанемо робити, поки не вмеремо. Бо без роботи і в самім меду купатися для нас чиста смерть...» [1, с. 70].

В байці «Олениця й Кабан» Григорій Савич разом з Езопом кепкують над тими, хто намагається будь-якими засобами здобути собі чин, натомість всередині залишаючись тими, ким вони й були. Коли Олениця назвала Кабана Кабаном, він на це дуже образився: «— А що це ти, негіднице, така негречна, що називаєш мене Кабаном? Хіба ти не знаєш, що я

вже пожалуваний у барони і маю такий патент, що рід мій виходить із самих благородних бобрів? І хіба ти не бачиш, що замість опанчі я для пишності ношу при публіці зідрану з вівці шкуру? — Прошу простити, ваше благородіє, — сказала Олениця, — я ж не знала. Ми люди прості і судимо не по одежі та по словах, а по ділах. Ви ж таки, непричком, так само як і раніше ристе землю та ламаєте плоти. Дай, Господи, вам і конем стати» [1, с. 71].

Педагог вчив своїх учнів тому, що не слід звертати увагу на зовнішні регалії, а слід дивитися на те, що є схованим від очей, а саме її дух. Саме в ньому потрібно шукати той скарб, який по-справжньому може збагатити людину. «Не люблю мені є ця порожня пихатість і бучна пустка, а люблю те, що зверху ніщо, але в серединці щось, ззовні неправда, але всередині істина. Така річ та людина називалася у еллінів «сіленос», картинка, зверху кумедна, але всередині прекрасна» [2, с. 114].

Григорій Савич понад усе любив свободу, вбачаючи в ній всі можливості для самовираження та самоствердження особистості. Тож і учнів своїх виховував в любові до свободи. А для тих, хто ставив матеріальні блага вище свободи, у педагога була чудова Езопова байка «Орел і

Сорока», в основу якої покладений діалог Орла, для якого свобода є основною цінністю, та Сороки, для котрої сенс життя полягає у споживанні матеріальних благ: «— І як тобі ото не набридне крутитися отам у висотах небесних то туди то сюди? — Ех! Як би не нужда, то я б і ніколи на землю не спускався, — сказав Орел. — Ну, а я б так ніколи далеко від міста не відлітала, хоч би й Орлом була. — Та й я так робив би, коли б був Сорокою. Сила. Хто родився на те, аби знатися з вічністю, тому миліше жити в полях, гаях та садках, ніж по містах» [1, с. 65-66].

Про значення свободи для будь-якої живої істоти говорить в байці «Чиж та Щиглик», де мова йде про Чиж, який вилетів на свободу, та Щиглика, котрий з власної волі потрапив до клітки: «— А що ж тебе заманило в неволю? — Солодка їжа та красива клітка. — А тепер поки помру, буду дякувати Богу пісенькою: Краще мені сухар з водою, аніж цукор з бідою» [2, с. 121].

Лейтмотив свободи звучить і в байці «Дві Курки», в якій Сковорода зображує суспільство, що складається з тих, хто обирає можливо й голодне, але вільне життя і тих, хто жертвує свободою в ім'я ситого, безтурботного існування: «— І як ти, сестричко можеш ото у лісі жити? —

питається домашня курка в дикої. — Так як і усяка інша птиця лісна. Той же Бог і мене годує, що дає їжу стаду диких голубів. — Але голуби ж літають добре. — То що ж з того? І я по тому ж повітрям літаю і дякую Богові за крила, що він мені дав. — Ну, оцьому вже, сестричко, я ніяк не повірю, щоб

курка та могла літати. Я по собі знаю, бо он ледве-ледве можу до отого хліва долетіти. — Може... Але треба ж пам'ятати, що ви, голубонько, з маленькості, як тільки народилися, звикли по дворах сміття розгрібати, а я ж у літання щодня вправляюся» [1, с. 66].

Студентам дуже подобалася сократівська демократична форма викладання їхнього вчителя, яка будила їхню думку, почуття та фантазію. Сковорода навчав своїх вихованців не лише обстоювати власну думку, але й поважати іншу. Адже суспільство лише тоді розвивається, коли в ньому є місце для різних, навіть прямопротилежних думок. Педагог порівнював суспільство з годинниковим механізмом, який функціонує завдяки тому, що його коліщатка обертаються в різні сторони. От як про це говорить байка Григорія Сковороди «Колеса в Годиннику»: «Одне колесо питалося в другого: — Чому ти вертишся не туди, куди ми, а зовсім в інший бік? — Мене так майстер зробив. Але ж бо я хоч і кручуся в інший бік, та вам же я не тільки не перешкоджаю а ще й допомагаю, щоб годинник ішов за сонцем. **Сила.** Різна вдача у людей, то й шляхи життя різні. А смисл усім один — чесність, спокій і любов» [1, с. 65].

Тож педагог критикував тих освітян, які прагнули, щоб всі студенти думали в одному напрямку, виховуючи тим самим не вільних, незалежно мислячих особистостей, а звичайних пристосуванців, рутинерів та вірнопідданців. Тому Григорій Савич прагнув виховувати в своїх вихованцях здатність виражати власну думку, навіть якщо вона йде всупереч загальноприйнятій думці. Таким є механізм роботи годинника, різнобічний рух коліщаток якого забезпечує його роботу, таким же є і принцип існування та розвитку будь-якого цивілізованого суспільства.

Сковорода не обмежувався навчанням в стінах Колегіуму, а як давньогрецький філософ Сократ, йшов зі своїми вихованцями в якесь мальовниче місце і там під кронами дерев проводив пізнавальні

бесіди зі студентами. На жаль, в 1764 році, після зміни керівництва Колегіуму, на педагога почав здійснюватися тиск з боку нових наставників, які вимагали від Григорія Сковороди відмовитися від своїх прогресивних методів навчання та виховання. Звісно Григорій Савич не погодився зрадити своїм ідеалам та ідеалам студентської молоді і тому був змушений звільнитися з посади викладача Харківського колегіуму.

Педагог дуже переживав крах своїх надій, які він пов'язував із Харковом. Тож Сковорода вирішує повернутися до Києва. Тут він зустрічається зі своїми давніми друзями, з якими він свого часу навчався в Києво-Могилянській академії. Частина з них, як і Сковорода, мали проблеми з роботою, інші стали ченцями та поселилися в монастирі при Києво-Печерській лаврі. Перед філософом повстав вибір, або стати як і більшість його товаришів ченцем, або залишитися, так би мовити, «на вольних хлібах». І Григорій Сковорода обирає останнє, — бути голодним, але вільним. Митець не цурався бідності, вбачаючи в ній той спокій, якого позбавлена багата людина. З цього приводу Сковорода цитує давньоримського поета Квінта Горація, який говорить, що ні царська влада, ні повна золота скриня не можуть заспокоїти хвилю бідної душі:

«... Бідність — ото мати солодкого спокою,
 Спокій живе там, де нема зайвих речей в домі,
 Де солодкому сну не перешкоджає ні страх, ні гидка похоть.
 І по-що на так багато замишляє сей червак?
 По-що спішить у чужі сторони?
 Що за користь кинути рідний край?
 Облиш свій нрав дивний —
 Печаль і на корабель може злізти;
 Іде вона і в дальні походи,
 Вона біжить скоріше всіх оленів
 І всіх вітрів,
 Будь ситий тим, що єсть, не піклуйся про завтра,
 Мудро потішай сміхом своє горе;
 Знай, що нічого нема зовсім блаженного,
 Все трохи перемішане зі злом.
 Знай, що найславніші герої пішли в прах
 І, сто літ живши, лежать у гною.
 Може те, що твоїм називається,
 Перейде до мене.
 Багато у тебе гарних волів,
 Завод чужоземних коней,
 На одержу тобі привозять сукна з-за моря —
 А мені доля дала ґрунт убогий
 Та напитися трохи з чистих грецьких муз
 І зневагу до сього проклятого світу» [1, с. 100–101]

Тож Григорій Сковорода за прикладом римського поета знаходить натхнення в читанні античних класиків, черпаючи в них ту красу та мудрість, яких була позбавлена сучасна йому епоха. Як відомо, педагог добре володів грецькою, латинською та іншими мовами, що давало йому змогу читати твори визначних поетів і філософів в оригіналі. Сковорода був прекрасним перекладачем, залишивши по собі окрім перекладів поезій славетного давньогрецького байкара Езопа, давньоримського поета «золотого часу» римської літератури Квінта Горація Флакка переклади творів давньоримського оратора, філософа та письменника Марка Туллія Ціцерона, давньогрецького історика та філософа римської епохи Луція Местрія Плутарха та інших визначних митців.

В 1768 році Григорія Савича, за ініціативою його доброго друга та однодумця, відомого своїми проукраїнськими поглядами Харківського губернатора Євдокима Олексійовича Щербініна, знову запро-

шують до Харківського колеґіуму, тепер вже як вчителя добронравія. Педагог не зважаючи на образ, яку йому нанесли чотири роки тому, все ж приймає пропозицію і повертається до викладання. З перших своїх лекцій педагог виявив своє новаторське начало по відношенню до змісту курсу з «правил добронравія». Звертаючись до учнів, Сковорода зауважував, що Царство Небесне знаходиться в кожному з них. Тобто всі найкращі їхні риси вже закладені Богом до їхніх душ. А отже потрібно лише їх виявляти та розвивати: «Благодаріння блаженному Богу. Царство Боже всередині нас. Щастя в серці, серце в любові, любов же в законі вічного» [3, с. 111].

Григорій Савич був переконаний, що справжня добродіяльність народжується на ґрунті свободи. Що для того, щоб стати посправжньому щасливою людиною, потрібно звільнитися від надмірностей, розкошів, захланості, всього того, що поневолює її душу та тіло. Головною рисою людини,

що протистоїть несвободі духу, Сковорода вважав щиросердність: «Вона є спокійним в душі диханням і віянням Святого духу. Вона подібна до прекрасного саду, тихих вітрів, солодкодихаючих квітів та втіхи виконаного, в якому процвітає дерево неглітного життя. А от плоди його: доброзичливість, незлобивість, прихильність, лагідність, нелицемірство, благонадійність, безпека, насолода, кураж та інші невід'ємні забави. Хто таку душу має, мир на ньому, та милість, і веселість вічна над головою сього справжнього християнина!» [3, с. 121].

Читаючи курс з правил благодіявля, Сковорода прагнув передусім до того, щоб кожен без винятку учень мав можливість виявити всі найкращі сторони своєї душі. Тому педагог вибудовував свій курс не в догматичній, а в притаманній Сковороді художній, поетичній формі, вкладаючи в нього все своє серце та душу. Педагог намагався донести до учня саму сутність цих правил, а саме дух любові, без якого будь-яке виховання втрачає свій сенс: «Якщо ж ця маска позбавлена своєї сили, в той час залишається одна лише лицемірна облудність, а від людини — гріб розфарбований. Все ж то є церемонією, яку може виконувати найостанніший з ледарів» [3, с. 120].

Педагог, будучи прибічником давньогрецьких та раньохристиянських мислителів, вважав, що «нема злого ніде і ні в чим і ніколи». А те, що в світі панує зло, це є наслідком того, що люди Богом сотворені речі привели у безлад: «Се як би хто надів на голову чобіт, а на ноги шапку. Безпорядок очевидний, але хто ж скаже, що чоботи й шапка не користні в життю людському? Скільки я примітив, той безпорядок по більшій часті залежить від часу, місця, міри й особи. Наприклад, у горячій літній пів-

день без дійсної потреби шубу тягати, або спати не в свій час і без міри чи не на місці — се все безпорядок, але не сам сон чи шуба; самі ті речі суть благі, бо все благодіє» [1, с. 106].

На жаль, незабаром Сковороду починають обвинувачувати в ересі, спробі вийти за рамки непорушних догматів віри. І, як наслідок, Григорію Савичу пропонують облишити викладання та піти з Колегіуму. Що педагог, звісно, і зробив. Таким чином, в черговий раз перемогли прибічники старих, авторитарних методів навчання, які не хотіли приймати нічого прогресивного, боячись втратити свою владу над учнем.

Зрозумівши, що для нього немає місця ні в академіях, ні в колегіумах, Григорій Сковорода вирішує нести світло знань тим, кого прийнято було вважати нижчою верствою населення, а саме тим бідологам, які з ранку до ночі змушені були гнути спину на свого пана. «Мій жереб з голяками», — говорив педагог. Тому Григорій Сковорода мандрує Україною, від міста до міста, від села до села, від хати до хати, пропонуючи бідним людям свої послуги вчителя. Платні Сковорода, звісно, не брав. За це прості люди дуже шанували Григорія Савича та вважали за честь прийняти його в себе. Педагог навчав їхніх дітей грамоті, виявляючи їхні здібності та таланти. Метод Сковороди

вирізнявся своїм гуманізмом та демократизмом по відношенню до учня. Педагог дуже уважно ставився до потреб дитини, її бажань та прагнень. Спираючись на них, Григорій Савич намагався зробити так, щоб навчання стало для учня «сродною працею», легкою та доступною. Адже, на думку педагога, все «потрібне є легким, а непотрібне — тяжким» [1, с. 21].

Навчання дітей відбувалося на природі, під акомпанемент співу птахів та дзижчання комах. Діти вчилися мислити, безпосередньо пізнаючи навколишню дійсність. Учні вдихали запахи квітів, прислухалися до звуків, милувалися краєвидами села, смакували дарами садів та лісів. Водночас Григорій Савич розповідав старовинні казки та легенди у супроводі своєї бандури, на якій Сковорода прекрасно грав, як і на сопілці та скрипці. Зокрема, на сопілці митець міг імітувати спів птахів. Діти співали пісні, розповідали казки, почуті від своїх батьків, самі придумували історії, грали в різні ігри, малювали. Педагог прагнув до того, щоб дитина мала змогу різнобічно виявляти свої здібності та можливості. Зі свого боку Сковорода старався передати дітям найцінніше, що він мав, а саме знання та поетичний дар. Основу навчання складала сім вільних мистецтв, зокрема: музика, арифметика, астрономія, геометрія, риторика, діалектика, граматики. Кожне з цих мистецтв Григорій Савич наповнював реальним змістом.

В навчанні Сковорода дотримувався диференційного підходу, розподіляючи навчальні предмети за віковим критерієм. Зокрема, музику, граматику, риторику педагог починав вивчати з молодшими учнями. Тоді, як діалектику, астрономію, арифметику та геометрію Григорій Савич вивчав зі старшими учнями. Такий підхід був зумовлений віковими особливостями розвитку дитини, її готовністю свідомо сприймати знання. Педагог був високоосвіченою людиною, тому брав за основу все передове та прогресивне на той час. Зокрема, Григорій Сковорода поділяв погляди Франсуа Рабле, Мішеля Монтеня,

Яна Амоса Коменського, Джона Локка, Жана-Жака Руссо, Дені Дідро, Клода Адріана Гельвеція та інших визначних просвітителів минулого та сучасності.

На заняттях з музики діти співали, танцювали, вчилися грати на музичних інструментах, зокрема, на сопілці, скрипці, бандурі. З інтересом учні вивчали твори закордонних композиторів. Музика розвивала в дітях відчуття краси та сприяла їхньому творчому розвитку.

На заняттях з граматики діти не зубрили правила, а грали в абетку, зображуючи літери та відгадуючи їх. Таким чином, учні пізнавали ази граматики не зі сльозами на очах, а з щасливою посмішкою на вустах.

Григорій Сковорода добре знав, що діти люблять виразно розповідати про все те, що їх захоплює. Тому на заняттях з риторики педагог давав учням можливість проявити свої ораторські здібності на основі власних інтересів та захоплень. Завдяки такому підходу, діти в природній спосіб оволодівали навичками ораторського мистецтва. Як тільки приємно було спостерігати, як діти з непідробним ентузіазмом розповідали про те, що їх дійсно цікавило та захоплювало.

Вивчення арифметики мало прикладний характер. Учні вирішували задачі, які безпосередньо стосувалися їхнього життя. Вони рахували, зокрема, скільки потрібно засіяти зерен пшениці, щоб забезпечити відповідну гущину сходів для отримання гарного врожаю. Або скільки вийде борошна із зібраної пшениці і скільки можна з цього борошна напекти хліба, щоб вистачило на всю родину. Якщо правильно не здійснити підрахунки, то це може призвести до катастрофічних наслідків, а саме до голодної смерті. Сковорода навчав учнів за допомогою арифметики здійснювати розрахунки для будівництва свого майбутнього житла, що звісно має прямий зв'язок із геометрією, за допомогою якої діти вчилися вимірювати площу землі під забудову, глибину фундаменту, ширину та висоту стін будинку, його кути. Також учні здійснювали геометричні розрахунки

площі земельних ділянок для вирощування врожаю.

Григорій Савич був не лише педагогом, поетом, художником та музикантом, але й філософом. Тому навчав дітей діалектиці, або мистецтву діалогу. Учні вчилися культурі спору, вмінню поважати іншу думку. Педагог пропонував дітям відштовхуватися від слів давньогрецького філософа та педагога Сократа, який, незважаючи на свій життєвий досвід, любив повторювати, що «він знає те, що нічого не знає». Наслідуючи приклад філософа, учні вчилися мистецтву діалогу, прислухаючись до думки іншого і водночас пропонуючи власну думку.

Заняття з астрономії відбувалися по вечорах, коли на небі з'являлися зорі, і діти мали можливість спостерігати за небесними світилами. Григорій Савич розповідав учням захоплюючі міфи та легенди про походження зірок та сузір'їв. Під враженням від почутого діти прагнули побачити героїв цих драматичних історій, які стали зірками чи сузір'ями. Педагог розповідав про автора геліоцентричної теорії, польського астронома та математика Миколая Коперника, про нещасливу долю італійських астрономів Джордано Бруно та Галілео Галілея, які заплатили високу ціну за свої наукові досягнення. Григорій Сковорода пояснював дітям значення астрономії в умовах села. Адже, наприклад, посів так само, як і жнива, мають узгоджуватися з погодними умовами, які можна передбачити, спостерігаючи за змінами, що відбуваються за межами землі, зокрема, зміни на поверхні сонця, яке посилає нам світло та тепло, від чого залежить наше існування.

Звісно, Григорій Савич також навчав дітей поезії. Учні вивчали байки Езопа, давньогрецькі драми, середньовічні саги. Діти із захопленням слухали про Єлену-Прекрасну та мандрю Одиссея, про славетного героя Геракла та Аргонавтів. Коли педагог розповідав про Орфея та Еввідіку, він брав до рук свою сопілку і грав своїм підопічним відому нам «мелодію», написану видатним німецьким композитором Крістофом Глюком. Поезія, як і музика, виховувала передусім серце дитини, облагороджуючи її почуття та фантазію. Водночас педагог читав дітям власні твори, зокрема «Байки Харківські», співав дітям пісні зі свого збірника «Сад Божественних пісень». Особливо дітям подобалася пісня «Всякому городу нрав і права», в якій Сковорода в гумористичній формі зображує людей та їхні вади. Поет змальовує суспільство, в якому панує чинолюбство, хабарництво, догідництво, пристосуванство, лицемірство, марнотратство та інші негативні риси людей. Натомість поет славить тих, у кого «совість, як чистий кришталь», хто ставить свою свободу вище різних вигод та матеріальних благ.

Великої уваги педагог приділяв фізичній культурі своїх учнів. Діти займалися гімнастикою, вчилися плавати, фехтувати, стріляти з лука, їздити верхи. Будучи прибічником давньогрецького ідеалу ка-

локагатії, педагог прагнув до гармонійного поєднання в дитині добра та краси.

Слава про вчителя-безсрібника швидко ширилася Україною та за її межами. Скрізь, де бував мандрівний філософ, його зустрічали з хлібом та сіллю. Григорій Сковорода, як правило, відмовлявся від дарів, пропонуючи їх роздати нужденним. Навчивши дітей з одного села, педагог переходив до іншого села чи містечка, і так протягом всього свого життя. Таким чином, Григорій Савич обійшов ледь не всю Україну, побувавши також і за її межами. Тож скільки знедолених дітей отримали змогу отримати найкращу європейську освіту, годі й порахувати.

Григорій Савич Сковорода залишив по собі цілу плеяду учнів, які стали визначними митцями та вченими. Серед них поет і філолог Михайло Ковалинський, історик, письменник та перекладач Михайло Каченовський, поет і перекладач Микола Гнедич, лікарі Григорій Базилевич та Єфрем Мухін, природознавець Іван Двигубський. Важливою подією стало відкриття в 1805 році в місті Харкові Університету, що стало можливим завдяки жертвуванням з боку учнів та друзів Григорія Савича. Вслід за Харковом, університети почали відкриватися в Санкт-Петербурзі, Москві та інших містах, також, завдячуючи зусиллям учнів славетного філософа. Вони ж були і першими їхніми ректорами.

Григорій Сковорода був унікальною людиною, яка поєднувала в собі поета, художника, музиканта, філософа і, звісно, педагога. Саме тому всі твори митця носять своєрідний поетично-філософський характер. Мова Сковороди вирізняється простотою та ясністю, завдяки чому вона є зрозумілою та доступною кожній людині. От чому так багато народних пісень написано на слова Григорія Савича, якого прості люди дуже любили та поважали за його добре серце, що відгукувалося на всі їхні біди та страждання. На жаль, митець так і не дочекався прижиттєвого видання своїх творів. І це є зрозумілим, адже влада

боялася Сковороду, і тому всіляко перешкоджала поширенню ідей народного філософа. Проте, незважаючи на цей шалений спротив, знаходилися люди, котрі підхоплювали ідеї Григорія Сковороди та поширювали їх серед народу. Такими людьми, зокрема, були мандрівні кобзарі, чий репертуар великою мірою складався із творів Григорія Савича. Поетичне слово українського філософа несло до своїх студентів викладачі колегіумів, академій, університетів.

ілософська спадщина Григорія Сковороди мала великий вплив на розвиток філософської думки не лише в Україні, але й у всьому світі. Водночас поезія митця сприяла появі таких визначних українських митців, як Іван Котляревський, Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, якому цього року виповнюється 210 років, Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Леонід Глібов, якому виповнюється 195 років, Петро Гулак-Артемівський, Семен Гулак-Артемівський, Микола Лисенко, якому цього року виповнюється 180 років, Леся Українка, Іван Франко, Гнат Хоткевич, якому виповнюється 155 років, Кирило Стеценко, якому виповнюється 140 років, Соломія Крушельницька, якій виповнюється 150 років, Микола Куліш, якому виповнюється 130 років, Анатолій Солов'яненко, якому виповнюється 90 років, та багато інших наших славетних поетів, письменників та музикантів.

Про міжнародне визнання творчої спадщини Григорія Савича Сковороди свідчать численні переклади творів українського митця різними мовами світу. Про мислителя говориться в Британській, Французькій, Німецькій та інших світових енциклопедіях. Проводяться конференції, семінари та лекції, присвячені українському філософу. А в 1972 році за рішенням ЮНЕСКО на світовому рівні святкувався 250-річний ювілей від дня народження Григорія Савича Сковороди.

В Україні скрізь, де бував Григорій Савич, встановлені пам'ятники та пам'ятні дошки митцю, зокрема, на ма-

лій батьківщині філософа, в селі Чорнухи, в місті Лохвиця, де стоїть прекрасний пам'ятник поету та філософу роботи українського скульптора Івана Кавалерідзе, який є також автором пам'ятників Григорію Сковороді у Києві, Харкові, Сковородинівці, Ковраї. Також пам'ятники митцю є в Переяславі, Хмельницькому, Дніпрі, Охтирці, Яготині, Бабаїх та інших українських містах та селах. Окрім пам'ятників створені музеї, зокрема, в Чорнухах та Сковородинівці. На жаль, музей в Сковородинівці, бувший Пан-Іванівці, де знайшов свій останній притулок і був похований митець, сильно постраждав внаслідок бойових дій з боку Російської Федерації. Також майже зруйнованим є будинок Сковороди у Бабаїх, де були написані славнозвісні «Байки Харківські». Велику втрату поніс Харків, втративши навчальний корпус Харківського національного педагогічного університету імені Григорія Сковороди, в який влучила ворожа ракета. І це, не зважаючи на те, що мандрівний

філософ все своє життя проповідував лише любов та мир.

Сьогодні, коли весь світ опинився на межі катастрофи, ми просто зобов'язані звернутися по допомогу до того, хто ставив свободу понад усі багатства світу, хто пожертвував своєю успішною кар'єрою задля голодних та принижених. Чи хтось із сучасних лідерів повторив би подвиг нашого Григорія Савича? Навряд чи. Тож лишається сподіватися на те, що колись таки збудеться красива мрія визначного філософа і постане нова, вільна, духовно багата людина, якій «не заважають ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Вона провидить віддалене, прозирає потаємне, заглядає в минуле, проникає в майбутнє, простує поверхнею океану, входить у замкнені двері. Очі її голубині, крила орлині, оленяча прудкість, лев'яча відвага, горличина вірність, пеларгова вдячність, агнцева незлобивість, соколина швидкість, журавлина бадьорість... Голос її голос грому. Несподівана, як блискавка та як гомінкий бурхливий дух» [4, с. 166].

Література

1. Хоткевич Г. Григорій Савич Сковорода (український філософ). Харків : Глас, 1997. 128 с.
2. Сковорода Г. Сад Божественних пісень. Київ : Дніпро, 1988. 320 с.
3. Сковорода Г. Сочинения в 2-х томах. Т. 1. Москва : Мысль, 1973. 488 с.
4. Табачников И. А. Григорий Сковорода. Москва : Мысль, 1972. 207 с.

25.09.2022

Відомості про авторів:

Пазиніч Станіслав Миколайович — доктор філософії, професор, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова; Харків, Україна; e-mail: mur3x1405@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4579-8381>.

Пономарьов Олександр Семенович — кандидат технічних наук, професор; кафедра педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-000-4698-2620>; Copernicus 1657.

Черемський Максим Петрович — асистент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами імені академіка Івана Зязюна; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; e-mail: maxcheremsky@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4130-7618>.

Г. Сковорода в творчості українських художників

Тетяна Паньок

Великий Леонардо да Вінчі сказав: «Художник — господар над усім, що тільки може прийти в голову людині і, якщо йому заманеться побачити красу що збуджує пристрасть, він може створити її... А якщо захоче з гірської вершини подивитися на долину, що розкинулася внизу, а на горизонті потім побачити море, йому підвладно і це...».

Ці слова великого митця співзвучні творчості та філософським роздумам Григорія Сковороди, який стояв «у центрі української духовної історії» [7, с. 8]. У його окремих висловлюваннях — розуміння законів мистецтва. Зокрема, у трактаті «Наркіс» Г. Сковорода розмірковує: «Бачиш намальованого чоловіка? Він стоїть на змії, розчавивши ногою зміїну голову. Скажи, що живописом вважаєш? Чи фарби, чи захований у фарбу малюнок? Фарба є не що інше, як порох та пустош; малюнок же чи пропорція та розташування барв — ось сила. А коли цього нема, то фарба під той час — бруд і пустош сама... Коли хтось фарбу на словах бачить, а письмен прочитати не може, як тобі здається? Чи ж бачить такий письменна? Він бачить оком плоті найостаннішу пустош чи барву в словах, а самих фігур у письмі не розуміє, саму п'яту бачить, не голову... Отож, коли бачиш на старій церкві в Охтирці цеглу і вапно, а плану її не тямиш, як гадаєш: чи побачив ти і чи пізнав її? Аж ніяк! Таким чином саму лишень крайню та останню зовнішність бачу в ній, яку й худоба бачить, а оскільки симетрії її чи пропорції та розміру, які усьому матеріалові зв'язок та голова є, не

розумію в ній, то і її не бачу, не бачачи її голови» [4, с. 160–161].

Зазначимо, що Г. Сковорода жив і працював у період Бароко, коли картина світу була теоцентричною, в центрі якої постає Бог. Людина та її місце в системі Всесвіту розглядалося інакше, чим у попередній період Відродження. Ідеал барокової людини — людина, яка служить Богові, виражаючи його всеприсутність. Людина мислилася як емблема, символ, тінь абсолютної ідеї. Саме в цьому полягала причина поширення в барокову епоху емблематики та символізму, елементи яких знаходимо в літературній та філософській спадщині Г. Сковороди.

У своїх творах мислитель пов'язував мікрокосмос людини з макрокосмосом суспільства через світ символів, вчив «сягати в глиб образу-символу, усвідомлювати його внутрішню, приховану сутність», про що зазначав у таких творах, як «Наркіс», «Мелодія», тощо. За його філософським ученням «про символічний тайнообразний мир», неподільно «видима» й «невидима» природа перетворюється на особливе сплетіння «фігур» та «символів» [4, с. 18].

Поруч з діалектикою філософського мислення Г. Сковороди розкривається ще один важливий принцип його творчості — символізм, який був властивий не тільки для барокової емблематичної поезії, а й для образотворчого мистецтва в цілому для того часу. Зазначимо, що для емблематики були типовими збірки малюнків, до яких додавалися коротенькі речення, прислів'я, а частіше — короткі прозаїчні

пояснення. До цієї форми літературного трактування емблематичних малюнків часом звертався й Г. Сковорода, який не тільки виклав у творах цілу теорію емблематики, але й супроводжував свої рукописи емблематичними малюнками, з короткими описами «девізами», в яких були викладені найулюбленіші етичні думки філософа [8, с. 95]. Для мандруючого філософа відношення до світу продукувалося розумінням сутності людини і саме символізм мислителя був зрощений на лоні української природи.

Як зазначав Д. Чижевський, «це своєрідний поворот філософічного думання від форми мислення в поняттях ... до мислення в образах та через образи» [8, с. 96].

Символіка Г. Сковороди для нас по більшій мірі загадкова. Він окреслює думку всеохоплюючими фантастично-символічними будовами. Символ для мислителя є конкретним буттям, який незважаючи на конкретність виражає багаторівневу смислову структура (кожний символ має декілька значень) [8, с. 26–27]. Нам важко розв'язати його «думання» однозначно. Але саме в цьому і полягає символічна мова бароко, що ми повинні постійно щось «витовкмачувати», інтерпретувати, аналізувати [Там само]. Барокова символіка спрямовує свідомість особистості на активну внутрішню роботу.

Символізм, який Г. Сковорода застосовував у викладі своєї філософії, є сутнісним виявом надприродної реальності, яка пізнається тільки в переживанні. Це душевне переживання, яке вбирає в себе страждання і радісне прозріння, Г. Сковорода ставить вище за суто інтелектуальне пізнання [7, с. 26]. Невипадково ми спостерігаємо цей бароковий символізм в іконопису того часу, а окремі символи, про які Г. Сковорода зазначав у філософських творах, містяться і в слобожанській іконографії, про що ми неодноразово зазначали у своїх працях [2].

Зазначимо, що українська культура XVIII століття на тлі європейських традицій вирізняється передовсім своєю всеосяжною релігійністю, яка виступала

основою в ідеології українського Бароко. Одна з центральних дилем Барокової естетики — краса земного життя та неминучість його кінця, відлунювала у розквіті ірраціонально-містичних настроїв та екзальтованих релігійних почуттів. Поезія, оповідання, гербовані вірші, іконопис рясніють символікою, яку барокове мистецтво вбачало у реальних, природних подіях. Розуміння художнього образу в добу Бароко було продовженням традиції трактувати Слово, як і всі явища матеріального світу наочно.

Пояснюючи «символічний тайнообразний мір» Біблії та його неподільну «видиму» й «невидиму» природу, спроектовану на біблійний текст, Г. Сковорода перетворював його на особливе сплетіння «фігур» та «символів». Натхнення для своїх філософських роздумів він брав з європейських збірок символічних малюнків, таких як «*Symbola et emblemata selecta*», «*Sylva allegoriarum totius sacrae scripturae* Н. Lauretus», «*De simbolica Aegyptorum sapientia*» N. Caussin, «*Firmamentum symbolicum*» Sebastian'a a matre Dei, «*Maria sol mysticus*» M. Sandaeus, «*Piae animae desideria versibus et symbolis*» Н. Hugo», що містилися в бібліотеках Києво-Печерської лаври, Києво-Могилянської Академії тощо (мал. 1–8).

Розмірковуючи про природу емблематичних образів, філософ відзначав: «... Древні мудрецы имели свой язык особенный, они изображали мысли свои и образами, будто словами. Образы те были фигуры небесных и земных тварей, например, солнце значило истину, кольцо или змій в кольцо свитый — вечность, якорь — утверждение или свет... Образ, заключающий в себе тайну, именовался... вкидка, вправка, будто в перстень алмаза, например, изображенный гриф с сею подписью: «Новорожденное скоро исчезнет», или сноп травы с сею надписью: «Всяка плоть — трава» [4, с. 81]. Деякі з символів, як «змій», «луна» (місяць), «круг міра» тощо мали місце у поезії Г. Сковороди і водночас використовувалися в українському іконописі.

Мал. 1. Symbola et emblemata selecta

Мал. 2. Рисунок Г. Сковороди

Мал. 3. Symbola et emblemata selecta

Мал. 4. Рисунок Г. Сковороди

Мал. 5. Symbola et emblemata selecta

Мал. 6. Рисунок Г. Сковороди

Мал. 7. Symbola et emblemata selecta

Мал. 8. Рисунок Г. Сковороди

Властивий мистецтву українського Бароко світловий і колористичний лад являє наслідок складного віддзеркалення усталених структур «наслідування природи». Наприклад натхненні світлом небесної тверді, українські письменники XVII — XVIII століть у творах оздоблюють променистими зорями «мисленні небеса» Пречистої Діви Марії.

Яблуко, змій, місяць, світ унизу променистий,
Яблуко — плотська тоє принада безчесна,
Тягне, як змій, тебе плоть ця хитра й чудесна [2, с. 119].

В унісон з філософами та богословами ідея ствердження Непорочності зачаття знайшла своє втілення на слобожанських іконах «Коронування Богородиці», де Марія стоїть на місяці, «набуває космічного виміру, змодельованого згідно з апокаліпсичною візією «великого знаку», тобто Жінки, одягнутої у Сонце, з Місяцем під її ногами й короною із дванадцяти зірок на голові» (Одрк. 12:1) [1, с. 547]. Г. Сковорода у своєму листуванні згадував, що у Богословській школі, у Харкові на стіні було намальовано подібний образ Богородиці [8, с. 191].

Мал. 9. Акафіст Богородиці, XVII ст., церква Різдва Богородиці, с. Боромля (фрагмент)

Услід за поширенням в Україні католицької доктрини Непорочного Зачаття, у його західноєвропейській іконографії, Г. Сковорода теж сприйняв цей образ і захоплено писав про це у поезії «Мелодія. На образ Зачаття Пречистия Богоматері»:

Глянь-но! Це Діва стоїть, утробою пречиста!

Немає сумніву, що на поширення у Слобожанщині емблематичних, символічних абстракцій (що було характерною регіональною стильовою рисою) впливали зміни у світобаченні людини доби Бароко. Про це свідчать сюжети ікон та їх трактування з виставки XII археологічного з'їзду, що проходив у Харкові 1902 р. зокрема «Благовіщення» з церкви Святого Воскресіння слободи Андріївки (нині Балаклійський р-н Харківської обл.); «Пташка Пелікан» з м. Ізюм (нині Харківська обл.), «Свята Родина» з м. Путивля на Сумщині тощо.

Філософські роздуми та символи Г. Сковороди були зрозумілими і затребуваними не тільки в період Бароко, а й упродовж усього часу. Тож не випадково, що вчення Г. Сковороди вплинуло на мистецьку концепцію багатьох українських митців, у першу чергу на М. Бойчука. Як зазначає Я. Кравченко «...на початку 1910-х років Г. Сковорода «подарував» Бойчуку «чарівний образ Яблуні». Символи народного філософа були органічно близькими етичним постулатам Михайла Бойчука, дидактичній цінності творінь бойчукістів, які плекали традиції національної «натури», зрощували Сад добра, закладеного в природі кожної людини... зображення Яблуні, Саду й Садівника, немов гасло, емблему своїх культуробудівних діянь, найчастіше брали вони сюжетами і в монументальному, і в станковому малярстві» [3, с. 20].

Модифікована образна символіка Г. Сковороди в творчості українських художників, передусім бойчуків, відображала ідею українського Sacrum'у, міфологічну концептуальну схему Світового Дерева, коли цей символ виступає у етноархетипному походженні та візуальній «наочній» схемі: верхній, горній світ: небо, сонце, місяць, зорі, птахи; середній, земний світ: хата, серце, душа; нижній, потойбічний світ: ворота, змії тощо, що свідчить про тотожність з народно-релігійним світоглядом відповідно до колективної та національної пам'яті. Використання цього мотиву у творчості українських художників обумовлювалося необхідністю звернення до трансцендентної світопорядковуючої функції ритуалів у критичні моменти особистісного та суспільного хаосу, демонстрацією сакральності співвідношення

світів відповідно до структури Світового Дерева.

Універсальна цінність сакральності українського мистецтва, з його глибоким естетизмом, з тяжінням до софійності і кордоцентризмом була проявлена як у «філософії серця» Г. Сковороди, П. Куліша та П. Юркевича, так і в образотворчій стилістиці Г. Нарбута, М. Бойчука, В. Кричевського, О. Богомазова, К. Малевича та ін.

Філософія українського мистецтва, спираючись на ідею Sacrum'у, на сакральні сигнатури національної образотворчості, вивела власне розуміння мистецьких і художніх концепцій.

Так, на початку ХХ століття з'являється нове розуміння символічної мови Г. Сковороди і його філософсько-літературної спадщини, нове розуміння ідеї Sacrum'у, що відображало революційну «міфотворчість» та перевтілювало стій-

Мал. 10. Т. Л. Бойчук «Біля яблуні», 1920, картон, темпера, Національний художній музей України, Київ (походження: <http://viknaodessa.od.ua/old-photo/?vokrug-krestyanskogo-sanatoriya>)

Мал. 11. М. Л. Бойчук «Під яблунею», 1912–1913, дерево, темпера, позолота, колекція Львівської національної галереї мистецтв. Б. Г. Возницький, Львів (https://artchive.ru/news/3148-V_Kieve_pokazali_raboty_Mikhaila_Bojchuka_i_ego_uchenikov_khudozhnikov_Rasstreljannogo_Vozrozhdenija)

кий український архетип у нові художні образи.

М. Епштейн (1988) підкреслював, що звернення до вічних тем, міфів на початку ХХ ст. стало засобом подолання канонічності... виявленні того істотного, що вносив у розробку вибраної теми даний історичний момент» [9, с. 122]. Українські художники початку ХХ століття здійснили реміфологізацію, створивши нові соціальні міфи, ґрунтуючись на етимологічно-міфологічній народній символіці. Їхні унікальні моделі світосприйняття ґрунтувалися на відродженні та трансформації сквородинівських, барокових сюжетів: «кола», «Дерева Життя», «диво-саду», «сонця», «яблука», «души» тощо.

Не залишає байдужими філософсько-алегоричні думки філософа й сучасних художників. У картинах І. Паньока, що прикрашають зали ХНПУ імені Г. С. Сковороди, тема яблуневого саду і великого садівника продовжує традиції як великого філософа, так і художників-бойчуків та їх мистецькі пошуки початку ХХ століття.

Символічна мова образів складна і набуває сюрреалістичних візій завдяки раптовості і незвичності. Глядач, піддавшись переконливості ілюзорного живопису, втягується в лабіринт нерозв'язаних загадок: щільні предмети набувають прозорості, несполучні об'єкти переплітаються, масивні навпаки набувають ознак невагомості. Художник дивиться на мистецтво як на своєрідну призму, крізь яку можна подолати зашкарублість думок. Так, на полотні «Плоди знань» ми бачимо квітучу яблуню і одразу гілку з плодами. З давніх давен на Слобожанщині, тропками якої ходив великий Г. Сковорода, яблуко символізувало родючість, любов, пізнання, мудрість, безсмертя. Цей символ, що йде своїм корінням в історію народу, наповнений глибоким філософським і людським сенсом, відображає світогляд і культуру народу, його мудрість.

І. Паньок, малюючи плоди яблук в руках вчительки, нагадує нам про вічні цінності, про те що знання дають людям щастя і безсмертя, мов би живописно

Мал. 12. І. В. Паньок «Плоди знань», 2009, полотно, олія, колекція ХНПУ імені Г. С. Сковороди

цитуючи великого філософа: «Поки є яблуна — доти з нею і тінь її... Але дерево вічності завше зеленіє. І тінь його ані часом, ані місцем не є обмежена. Світ оцей і усі світи, якщо вони нечисленні, є то тінь Божа. Вона зникає частино, не стоїть постійно, і в різні форми перетворюється вид, ніколи не відділяючись від свого живого дерева» [6, с. 62].

Будучи круглим, яблуко символізує цілісність і єдність, тож Г. Сковорода часом в символіці яблука вбачав коло, коловий рух як основу всього життя.

Цитатність українського філософа про просторову та часову діалектику буття, святенності кола як фігури (що його називав батьком квадратів, чотирикутників та нечисленних інших [5, с. 20], «руху по колу», «часове коло» ми знаходимо в інших картинах І. Паньока. Об'єкти, протилежності, протиріччя інтерпретуються як просторовий, часовий принцип «кола». Що є близьким до творчості філософа. У його картинах «Ідеальний діамант», «День і ніч», «Дзеркальний світ» та багато інших яскраво ілюструється теза, що «протягом часу рух повертається до того, з чого почався, до свого початку» [5, с. 18]. Різноманітність символів, образотворчих

засобів, якими користується І. Паньок, багатоманітні: це і поєднання сходу і заходу в одній картині, одночасне зображення сонця і місяця, композиційне розташування предметів і фігур по колу, зображення сфер, коловороту тощо.

Так, картина «Ідеальний діамант» складається з двох частин, а точніше двох світів — видимого і невидимого. На картині видимий світ — це прозоре, трохи затемнене коло, що кидає ледь помітний відблиск на тло пейзажу.

Невидимий світ — це прагнення душі, особисті почуття, спогади, враження. Цю метафізику уособлює чітко окреслене і розбите на сегменти коло, у якому, мов у дзеркалі, відбиваються різноманітні події. Це — своєрідний калейдоскоп історій, що можуть існувати самостійно. Зміст цих фрагментів невід'ємний від світу реального і уявного, між якими художник вибудував незримий, але непорушний зв'язок.

Картина привертає увагу не тільки своєю технічною досконалістю, лаконізмом форм і простотою використаних засобів, а й особливим лагідним настроєм, романтичною піднесеністю, своєю надісторичністю. У ній водночас розлиті

Мал. 13. І. В. Паньок «Ідеальний діамант», 2009, полотно, олія, приватна колекція

чарівність і смуток, земне і божественне, явне і незриме, намагання осягнути не тільки пізнане, а й те, що є підвладним лише інтуїції.

Подібною таємничістю, певним символізмом постає на картині амбівалентний образ води, що втілює початок і кінець світу.

Водні потоки, як «музика землі», розливаються в картині ріками та каналами, природними й рукотворними островами і примушують глядача подорожувати уявними ландшафтами, які викликають різноманітні асоціації: один острів нагадує нам птаха з розпростертими крилами, інший — чарівну рибу тощо. Художник уособлює річні потоки із кровоносними судинами, що ширяться по всій землі і служать джерелом життя, оновлення й очищення.

Вода в його картині мінлива, часом змінює свій колір під світлом зірок і сонця, її гладь здатна відобразити предмети, а інколи стрімкі потоки сплітаються в коловорот, що проводить нас крізь світ ілюзій до просвітління.

Життя кожної людини є діамантом, а кожна подія чи мить залишає свій слід на його грані. Людина поступово наповнюється змістом, що називається мудрістю. Відповідь на питання вже визначена наперед, а окремі символи лише допомагають прочитати цю відповідь. «Те, що знизу, подібно тому, що нагорі» — ріст інтелекту полягає саме у тому, щоб, розширяючись, знайти аналогії, зрозуміти прихований зв'язок, що існує між рухом планет і рухом людської душі, і повірити, що у ній проявляється божественна воля.

Символи багатозначні, тому сприймаються по-різному не тільки різними людьми, але й однією людиною у різні періоди життя.

Як діамант народжується з попелу, так із темряві народжується галактика. Хлопчик зазирає у безодню, де із хаосу народжується сонячна система, а над його життям вже пророче навис «ідеальний діамант». Ця алегорія мовби промовляє: «Світ існує через тебе». Так воля, або люд-

ське его, дають життєву енергію кожній особистості.

Категорію часу художник виражає за допомогою певних знаків, наприклад, поєднання в одному художньому просторі сходу і заходу як символу життя-смерті; світла-пітьми; добра-зла; початку-кінця. Символічно схід у нас асоціюється із ранком, світлом, кроком уперед, весною, небом, тоді як захід — із вечором, кроком назад, осінню, синім кольором, землею.

Ці образотворчі символи співзвучні висловлюванням Г. Сковороди про «новий день, що складений із вечора і ранку... початок кінчає починаючи та починає кінчаючи, нищить зроджуючи, та зароджує знищуючи, протиріччями зцілюючи протиріччя та всемудро підтримуючи вороже ворожим... Все повертається до свого безпочаткового кінця, як у кільці — та до безпочаткового початку» [5, с. 19–20].

У картині «Ідеальний діамант» кожний предмет невід'ємний від образної структури і вирізняється невичерпною багатозначністю свого змісту. Так, алегорична скульптура Ніки Самофракійської — символізує перемогу над життєвими труднощами. Маленька куля, на якій вона стоїть, є хиткою й ненадійною. Проте ж у кожної людини в житті трапляється «золотий шанс» піднятися над обставинами і доторкнутися до своєї мрії.

 тже, філософія Г. Сковороди завжди вражала і привертала митців своєю унікальністю, значущістю думки, глибиною духовного осмислення світу і людини, а його містичний символізм до сьогодні цитується у творчості українських митців. Постаць Г. Сковороди вписана в історичний процес розуміння як людини, так і навколишнього світу, а його погляди можна проєктувати не тільки на минуле, а й сучасність. В українському образотворчому мистецтві та іконописі продовжується мрія філософа про гармонію людського буття, про велич його духа та самопізнання.

Виражена алегоричність філософських роздумів Г. Сковороди відображається у символіці як минулих, так і сучас-

них образотворчих творів. А ілюстрація концептуальної ідеї художниками за допомогою образів-символів — це свого роду «l'instant érié», метою якої є максимально адекватне вираження точки зору художника, дійсність переображується чуттям, а все, до чого торкається пензель художника, піднімається над повсякденністю і поетизується.

Література

1. *Аверінцев С.* Софія-Логос. Словник. 2-е вид. Київ : Дух і Літера, 2004. 600 с.
2. *Паньок Т. В.* Слобожанська ікона XVII — початок XIX ст. Харків : ФО-П «Іванова», 2008. 280 с.
3. *Кравченко Я.* Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен. Київ : Майстерня книги, Оранта, 2010. 400 с.

4. *Сковорода Г. С.* Твори : в 2-х т. Київ : Обереги, 2005. 2-е вид., виправ. Т. 1. 528 с.

5. *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди. Варшава : Праці Українського Наукового Інституту, 1934. Т. 24. 233 с.

6. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. Київ : Вид-во Орій при УКСП Кобза, 1992. 230 с.

7. *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди. Харків : Акта, 2003. 431 с.

8. *Чижевський Д.* Український літературний барок. Нариси. Харків : Обереги, 2003. 548 с.

9. *Эпштейн, М.* Парадоксы новизны: о литературном развитии XIX — XX веков. Москва : Сов. писатель, 1988. 416 с.

13.06.2022

Відомості про автора:

Паньок Тетяна Володимирівна — доктор педагогічних наук, завідувача кафедрою образотворчого мистецтва; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: panyokmi@gmail.com; Google Scholar: <https://scholar.google.com/citations?user=wZS886AAAAAJ&hl=en>; ORCID: <https://orcid.org/my-orcid>

УДК 101«17»(09)(477):37.091.4(477)

DOI:10.30837/nc.2022.4.23

Філософія серця Григорія Сковороди: педагогічний погляд на вчення видатного українського мислителя

*Тетяна Довженко,
Ірина Небитова*

Безглуздо говорити про гуманізацію педагогіки, не враховуючи філософію серця. «Будучи душею культури, філософія серця — супутниця майстерності педагога. Вчителю в цьому допоможуть ідеали. Тим більше, що ідеал — це життєве кредо кожного Майстра», адже створення ідеалів є одним із найефективніших способів виховання та самовиховання [1].

Філософія серця — це форма космічного мислення у педагогічній свідомості. Філософія серця — це система поглядів на світ, що, спонукала суб'єктивну свідомість прийняти серце за «ідеал єдності всього суцього». Такий ідеал є соціально прийнятним, оскільки орієнтований на загальне благо людства. Людина, як і раніше, залишається великою таємницею, і шлях серця кожного — індивідуальний і неповторний для інших людей [1].

Зауважимо, що стійкий інтерес до проблеми дослідження філософії серця в

Україні зародився у XVIII столітті. Ключовою фігурою для вітчизняної філософії серця у цей період виступає Григорій Савич Сковорода. Саме цей великий мислитель і духовний вчитель українського народу, поєднуючи релігійність з університетською освіченістю, зумів втілити у своїх працях та способі життя синтез східно-християнських постулатів, православної філософії та ідей видатних античних філософів [9].

Особистість Г.С. Сковороди, його філософські погляди, життєвий і творчий шлях та завжди привертала увагу науковців. Методологічною основою для написання статті стали праці таких дослідників, як: Є. Глива, М. Ковалинський, П. Кралюк, А. Лебеденко, А. Лосев, О. Мишанич, А. П'єр, Н. Реріх, О. Реріх.

Мета дослідження — на основі аналізу філософської та науково-педагогічної літератури провести теоретичне дослідження філософського вчення про серце Г.С. Сковороди з точки зору педагогіки.

Науковій літературі Григорія Сковорода справедливо відносять до попередників української філософії [6]. Саме з його ім'ям пов'язують становлення української філософії XVIII століття, яка виходить за рамки західноєвропейської раціоналістичної думки і водночас продовжує найкращі традиції філософської антропології античності. М. Ковалинський, його послідовник, що склав життєпис Сковорода в 1794 році — в рік смерті філософа писав: «Багато хто зневажав, дехто хвалив, але всі хотіли бачити його, мавшого в низькій простоті благородне серце» [4].

Творчість і все життя мислителя були нерозривно пов'язані з моральною заповіддю та духовним удосконаленням, яке неодмінно породжує гармонію в душі людини. Метафізика серця Григорія Савича була присвячена саме цьому внутрішньому перетворенню людини. На думку філософа, серце і є істинна людина, а її тілесна оболонка не що інше, як маска [11].

Григорій Савич створив філософське вчення про серце, спираючись на поняття «внутрішньої людини», в якому вбачав два серця: фізичне (смертне) та духовне (вічне). Процес об'єднання цих сердець у людині він вбачав у безперервному прагненні свідомості до Бога і загального Блага (вищої ідеї, за Платоном) — у розумінні філософа, до того ідеалу земного життя, якого слід прагнути.

Слід зазначити, що вчення серця Г.С. Сковорода виходить з ідеї трьох світів. Перший — макрокосм (Всесвіт), другий — мікрокосм (людина), третій — символічна реальність (Біблія), що пов'язує ці два світи та відбиває їх у собі. При цьому макрокосм і мікрокосм рівні у своїй нескінченності. Нескінченні Буття і простір Космосу, однак безмежна і людина. Григорій Савич писав: «...Біблія тому вічно зелене плодоносне дерево. І плоди цього дерева — таємно утворюють символи...» [2]. І у своїх глибоких роздумах Сковорода бачить у Біблії насамперед Учення Ієрархії Світла на шляху духовного самопізнання особистості, а не догматичний збірник церковних настанов.

Григорій Савич Сковорода був надзвичайно освіченою людиною і продовжував традиції Платона, Орігена і Климента Олександрійського. Він був першим із філософів України, хто побував за кордоном і, подорожуючи чужими країнами, слухав лекції в університетах Європи. Чудово володіючи латиною, давньогрецькою, давньоєврейською та німецькою мовами, він читав в оригіналі Платона, Аристотеля, Демосфена, Вергілія, Горація, Цицерона та інших. Вивчав філософію нового часу — Декарта, Спінозу, Лейбніца; опановував системи Коперника та Ньютона [7].

Г.С. Сковорода багато мандрував, свідомо відмовившись від осілого способу життя. Він жив один, але ніколи не обтяжувався самотністю, бо постійно працював: писав філософські діалоги та трактати, листи, складав вірші та музику, грав на скрипці, флейті, бандурі, гусях. Один із перших біографів Сковорода Г. Гес де Кальве писав: «...В крайній бідності переходив Сковорода по Україні з одного дому до іншого; одяг його складала сіра свита; їжу — найгрубіша страва. Всяку неприємність зносив з великою байдужістю. Ніхто, будь-якої пори року, не бачив його інакше як пішим...» [3].

Відсутність прихильності Григорія Сковорода до матеріальних благ відзначали всі. Інший біограф, І. Срезневський, пише: «...Що б йому не пропонували, скільки не просили, він завжди відмовлявся, кажучи: «Дайте бідному», а сам вдовольнявся лише сірою свитою...» [3].

Сучасники порівнювали його з Сократом, адже Сковорода не поділяв теорії та практики, філософської рефлексії та особистих моральних правил, високих принципів та реального життя. В. Ерн пише: «...Все життя Сковорода — величезний і глибоко цікавий метафізичний експеримент, і його філософія є не що інше, як логічний запис цього експерименту...» [2].

Ось чому, ведучи мандрівне життя, Григорій Савич наслідував не тільки грецьких філософів, а й апостолів і ста-

розавітніх пророків, про яких сказано: «І раділи, і говорили про себе, що вони мандрівники та прибульці на землі...». Можливо тому Сковорода будучи одним з освічених людей XVIII століття України, «...постійного місця проживання не мав і вважав себе прибульцем на землі в повному розумінні цього слова...» [8].

Для Сковороди процес пізнання полягав у вічному пошуку шляху до істини, і цей шлях ішов через віру «внутрішнього ока» та любов «нетлінного серця», оскільки воно здатне сприймати «нетварне світло» істини, яке залучає людину до вічності. Григорій Савич писав: «...Вічність, ах, вічність єдина, є відсутність печалі, постійність, надія. Покладемо серця наші в силу її і вділи...» [11]. Таким чином, почуття і серце філософа стали інструментом пізнання і поглибили простір традиційної науки того часу, підвели його наукову думку до космічної реальності. Думки Г.С. Сковороди у XVIII столітті співзвучні ідеям про Вічність і Живу Етику. У книзі «Агні-йога. Про вічне» сказано: «Багато хто лякається зрозуміти Вічність, але яке прекрасне поняття усвідомленої величі Вічності! Тільки дух, що доторкнувся до вогню, знає всю красу саява. Дух, що втрачає силу, що йде від Світил, позбавляється сутності Космічного Вогню і припиняє струм, явлений Фохатом. Визначення вічності живе лише у свідомості. Чим ширша свідомість, тим яскравіше горить промінь свідомості, тим покликання Наше звучніше тому, хто усвідомив красу еволюції» [10].

У своєму уявленні про Істину Григорій Савич Сковорода спирається на принцип пізнання світу. Істина пізнається завдяки тому, що Бог відкриває себе світові, повідомляє про себе через божественні енергії або «промені Божества», що пронизують світ і дані у потаємному досвіді як «...світло, що в темряві стихій світиться...» [13]. Але, будучи християнином і платоніком, Сковорода розумів, що неможливо досягти істини без кохання. Він пише: «...Вся сила десятислів'я вміщується в одно-

му імені — любов. Вона є вічний союз між Богом та людиною...» [11].

Центральне місце у філософії Г.С. Сковороди займає людина і те, чого вона повинна прагнути — щастя всього людства. Свою відданість долі народу він визначив уже на зорі літературної діяльності, стверджуючи: моє життя — з «голяками». Григорій Савич вбачав головний сенс існування в самовдосконаленні та злитті з Богом, однак, і не вимагав, щоб усі люди йшли цим шляхом. Мислитель писав: «...Головна мета людського життя — дух людини, думки, серце. Філософія є любов'ю до мудрості, вона спрямовує все до того, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світло думкам...». На наш погляд, важко дати більш точне визначення змісту філософії. Для Сковороди життя серця та філософія злилися у головному завданні: «...виконати заповідь любові до ближнього, пошук слави Божої, а не слави людської...» [4].

Концепція людини Г.С. Сковороди спирається на поняття внутрішньої людини та на принцип «спорідненості», що характеризує цілісне ставлення людини до світу. Звернення до внутрішньої людини створює особливе дослідницьке поле свідомості, в якому всебічно досліджується феномен людини емпіричної та сутність людини внутрішньої, а принцип «пізнай себе» прямує всередину, до центру особистості. І умовою цього є очищення серця від мирського. Головна мета самопізнання — набуття божественної свободи у чистоті серця.

Розвиваючи концепцію людини, Григорій Савич також дійшов до педагогічних висновків, що всі виховні моменти мають бути співвіднесені з індивідуальною природою людини у процесі її виховання для того, щоб ця природа досягла згоди зі своїм моральним християнським ідеалом. Людина повинна ставитися до життя як до системи завдань. Побудувати ієрархію етичних цінностей та стверджувати перевагу морального Ідеалу у повсякденному трудовому житті суспільства є проявом мужності, адже

світло істини утверджується в людському серці шляхом мужності та відданості ідеалу. Через виховання щирого серця індивід стає одухотвореною розумною особистістю, яка цілі робить своїми потребами. Виходячи з філософії серця, що проголосила унікальність кожної людини з її власною самосвідомістю, Сковорода вказує на неприпустимість нівелювання людей у процесі виховання.

Серце, у тлумаченні Сковороди, — це не просто орган тіла, а особливий, невимовний осередок душі чи ядро людської натури. Все має у серці свою сутність; серце — це безодня, яка все собою обіймає; серце — це квінтесенція людини і зерно нашого ества, це сила, якою живиться життя. Думка трактує серце як найглибший духовний символ, що займає центральне місце в релігіях та культурах усіх народів. Зовнішнє в людині, згідно зі Г.С. Сковородою, є лише маскою, яка прикриває духовну сутність серця. Безпосередньо з моральним початком пов'язане і щастя людське. «...Щастя наше всередині нас. Воно залежить від серця, серце від світу, світ від знання, знання від Бога...» [13].

Так, в основоположних ідеях Григорія Савича Сковорода синтезував принципи античної думки, патристики та сучасного християнства. Особливо близькою ідеям мислителя є гносеологія Платона, його образ печери в трактаті «Держава» і думка про поверхнєве, «тіньове» уявлення людини про справжній світ, прихований за завісою затуманеної свідомості. Подібний універсальний методологічний підхід дозволив Г.С. Сковороді не лише плідно опрацювати основні розділи філософії: він залишив нам вчення про духовний потенціал людини та світу. У цьому вченні виявилися моністичні та дуалістичні позиції, що показують:

- істотність феноменальних уявлень людини про себе;
- методологію пізнання істинної людини;
- безпосередній зв'язок істинної людини з її ближнім та далеким оточенням [12].

Щоб розглянути ці моністичні та дуалістичні позиції, повернемося до вчення про людину та її серце. Улюбленим автором Сковороди був грецький історик і мораліст Плутарх. З його творів Григорію Савичу особливо подобалися «Моралії».

Сковорода розтлумачив філософські ідеї Плутарха відповідно до свого власного вчення, забезпечив авторською передмовою та примітками, що й визначило назву роботи — «Тлумачення з Плутарха про тишу серця». Тут він залишив без відповіді питання відмінностей тлумачення серця у стоїцизмі та християнстві, але у притчі «Подяка Єродія» (1787) вже намалював точний образ «доброго серця»: «Блага природа та вища краса є добрим серцем. Серце благим є те ж, що пріснопоточне джерело, що виділяє чисті думки» [12].

дну із своїх основних філософських праць — «Наркіс» — Сковорода створив наприкінці 1760-х років. Міф про Наркіс запозичений мислителем з грецької міфології. Син річкового бога та німфи, прекрасний юнак, закохався у власне відображення, побачене у водах струмка. Любов і туга по собі перетворили його на квітку, яка носить його ім'я. Квітка нарциса у стародавніх греків вважалася символом смерті. У поданні Сковороди Наркіс — це самозакоханий герой міфів; у процесі самопізнання він перетворився на джерело енергії та світла, став «...орлиним пташеням орлиної матері фіваїдської премудрості...» [12]. Наркіс символізує людину зовнішньої, тілесної, а її «безтілесне» відображення у воді — думка людська, вона ж суть нетлінної духовної природи. є головна наша точка — вона часто і називається серцем. Отже, не зовнішня наша плоть, але наша думка — то головна наша людина [14]. У Сковороди образ Наркіса символізує ідею самопізнання. Відповідно до визнання первинності невидимої натури філософ застерігає від закоханості у зовнішню плоть і закликає до пізнання істинної сутності людини, оскільки «людина Божа є сонцем не за сонячним обличчям, а за серцем» [14].

Цей перший опублікований діалог мислителя (1798) багато в чому визначив характер наступних творів і позначив головний напрямок його філософських пошуків — пізнати себе, знайти у собі «істинну людину», «випробувати своє серце міцно». У «Наркисі» розгортається філософське вчення про серце як центр і цілісний початок душевного життя людини. Якщо людина розуміє ієрархічність світу і вбачає себе як його частину, то вона досягає свого духовного прояву через серце та його поведінку, тобто сама стає сердечною у повному розумінні цього слова. Григорій Савич так говорив про це феномен: «Серце твоє є голова зовнішностей твоїх. А коли голова, то сам ти є твоє серце» [12]. Таким чином, він обґрунтував ідею самопізнання людиною своєї духовної сутності як необхідної умови досягнення внутрішньої гармонії.

На противагу Просвіті та європейському раціоналізму XVIII століття Сковорода розвинув своєрідну метанауку про людину, що заснована на християнстві та платонізмі. Продовжуючи розвивати цю традицію, він мріяв створити особливу, загальну та універсальну науку про серце, яка має повести людей до щастя та закласти основу як теоретичної, так і практичної філософії.

На думку Г.С. Сковороди, людина в своєму серці має знайти останній критерій, підставу пізнання і життя. «...Я безсумнівно розумію, що всі зовнішні наші члени тримають у серці сховану сутність свою, як пшенична солома утримується у своєму зерні,— писав Григорій Савич. — Щира людина є серце в людині, глибоке ж серце й одному тільки Богові пізнаване не що інше є як думок наших необмежена безодня...» [12]. На наш погляд, цими словами філософ висловив стародавній принцип пізнання, відомий ще в античній Греції: у малому — велике, у великому — мале. У XX столітті фізична наука обґрунтувала цей принцип як голографічний. Він дозволив пояснити багато явищ природи. А у філософії Живої Етики сказано: «...Не слід боятися звичайних предметів; як унизу, так і нагорі...» [10].

Григорій Савич Сковорода запропонував кілька постулатів про серце. Духовно-енергетичне серце невичерпне. Воно несе в собі першоджерело всього суцього, божественну енергію, отже, значною чи повною мірою відповідає за якість свідомості. Серце — джерело, яке живить життя індивіда, і йдеться не про фізичне, а про буттєве, істинне, невичерпне і безсмертне серце, яке обіймає собою все. Філософ писав: «...Я сказав, отже, так і пам'ятаю таке Єремійне слово: "Глибоке серце людині, більше всіх, і воно-бо є істинна людина..."» [11].

Слід зазначити, що глибокі, граничні узагальнення Г.С. Сковороди не є філософськими абстракціями. Мова йде про практичні речі. Так, серце є таємницею, оскільки груба і обмежена свідомість не в змозі пізнати істинного серця, його космічних якостей та космічної сили. «...Для Сковороди — писав В. Ерн, — ключ до всіх розгадок життя, як космічного, так і божественного є людина, тому що всі питання і всі таємниці світу зосереджені у ній... Не розгадавши себе, людина не може нічого розуміти в навколишньому; розгадавши ж себе до кінця, людина проникає в найглухіші таємниці Всесвіту...» [2]. Людина є мікрокосмом. У такому випадку людина не може нічого пізнати інакше як через себе.

На думку Г.С. Сковороди, людина є серцем і пізнанням його для буття [2]. Філософ прагнув показати людині, що за видимим тілом та поверхневим сприйняттям навколишнього світу перебуває невидимий скарб. «...Якщо в твоїй хаті заховано скарб, а ти проте не знаєш, це все одно, слово в слово, що його нема. Отже, пізнати самого себе, і відшукати себе самого, і знайти людину — одне і те ж...» [13].

Слід звернути увагу на подвійні опозиції, запроваджені Сковородою. З одного боку, тіло земляне, порох земляного тіла, смертне тіло, тілесне серце, затверділе серце, кам'яне серце, черстве серце, грубе серце, старе серце. З іншого — нова людина, таємне духовне тіло, вічне тіло, тонке серце, духовне серце, нове серце, скарб світу.

Тому Григорій Савич і вчив «бачити все вдвічі» — видиме і невидиме, явне і потаємне, вчив відрізняти «земне тіло» від «тіла духовного, таємного» і вказував, відповідно до принципу ієрархічної будови буття, що «коли є тіло над тілом, тоді є й голова над головою і вище старого нове серце» [11]. Саме про нове, духовне серце говорив мислитель. Воно є глибинним і таємничим осередком у людині, де незбагненим чином представлено все, і навіть «наші члени тримають у серці сховану сутність свою» [5]. Тому «...хто старе серце відкинув, той став новою людиною. Горе серцем затверділим...» [13], — писав мислитель.

Як його попередники і послідовники, Г.С. Сковорода вважав, що ці опозиції з усім їхнім історичним корінням підлягають усуненню. Їх необхідно викорчувати, добиваючись того, щоб тілесне, смертне, грубе стиралося, витончувалося, слабшало і виходило з людського серця, а разом з ним і з тіла, з самої людської натури. Тобто, Григорій Савич повідав світові рецепт перетворення і безсмертя: адже смертному серцю відповідає таке ж тіло, а чистому тонкому серцю — духовному скарбу — оновлене вічне тіло.

У православній традиції явище Преображення пов'язане з ім'ям Христа, який своїм учням показав присутність у людині невидимого світла в земних умовах. Присутність у його серці світла обумовлює постійне тяжіння людського духу до цього Вищого джерела, істинної своєї батьківщини — Вищого Світу [10]. Преображення стало еволюційною ідеєю християнства і знайшло свій розвиток у реальному житті Григорія Сковороди. Філософія Г.С. Сковороди також відповідає на запитання: «Яке ставлення нової духовної людини до світу, як вони співвідносяться, чи є між ними залежність і яка вона?».

Повернемося до його думки про те, що серце людське обіймає все. Але тілесне тіло, як і черстве серце, що неспроможні обіймати світ, вмщувати у собі нескінченність і вічність. Йдеться про нове, духовне, просвітлене серце. Саме воно співвідно-

ситься зі світом так, що може виступати як мікрокосм, що містить макрокосм. І тут треба зазначити, що співвідношення можливе лише в тому випадку, якщо існує однорідність між двома феноменами: серцем та світом. Тільки за умови взаємодії вони утворюють космос, тобто світовий порядок.

Г.С. Сковорода, вказуючи на цю однорідність, розкриває її зміст. Не тільки людина має духовне серце, воно властиве також природним речам та процесам. Виходячи з цього весь світ осмислюється філософом як багатогранне биття духовних сердець. У ньому кожне серце має свій ритм, рух, простір і час, але при цьому воно певним чином пов'язане з усіма серцями і утворює єдине всесвітнє серце.

В історії української культури вчення Григорія Сковороди стало відправною точкою у пізнанні серця, поєднавши релігійне та філософське знання про нього.

Про смерть Григорій Сковорода говорив: «...Не вмираємо, але змінюємося від смерті в життя, від тління в нетління...» [4]. Як описує М. Ковалинський, увечері Сковорода працював у саду, потім сказав близьким: «Завтра я помру». Прийшов додому, ліг і вранці спокійно відійшов, заповівши поховати його на піднесеному місці біля гаю і написати на могилі: «Світ ловив мене, але не спіймав» [4].

Тже, життєвий подвиг і духовно-філософська творчість Г.С. Сковороди розкривають усе багатство метанаукових методів пізнання серця як носія духовного синтезу: високий рівень свідомості, глибока інтуїція, сни, осяяння, бачення, передчуття, все те, що розширює межі емпіричної науки та її пізнавальний потенціал. У великому становленні української культури Григорій Савич Сковорода першим синтезував релігійне та філософське знання про серце. У Живій Етиці про таких учених сказано: «...Всі великі відкриття для блага людства не виходитимуть від величезних лабораторій, але будуть духом вчених, які мають синтез. Дух, носій синтезу, стверджує свої знання зсередини «чаші», бо нако-

пичені скарби творчості напружуються саме вібраціями творчими. Часто дух ніби знаходить своє підтвердження на основі об'єднаної свідомості. Явище творчих вібрацій часто викликає думку, що жила у надрах серця...» [10].

Філософія серця займає особливе місце в у вітчизняній педагогічній думці, знаменуючи початок руху до вільного об'єднання протилежних світів свідомості. Очищене та просвітлене серце людини виступає найважливішим органом метапізнання (серцевого почуття) та залучення до духовної Ієрархії Космосу. Саме реалізації цього завдання присвятив своє життя Григорій Савич Сковорода.

Література

1. *Глива Є.* Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди. Київ : Видавництво ТОВ «КММ», 2006. 256 с.
2. *Григорій Саввич Сковорода: Життя і учение.* Москва, 1912 (укр. перекл. Є. Маланюка. Життя і особа Григорія Сковороди. Б. м., 1923; Березіль. 1992. № 11/12.
3. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки.* Вип. 50. Ч. 1. Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. 406 с.
4. *Ковалинський М.* Життя Григорія Сковороди. Григорій Сковорода. Твори : у 2 т. К., 1994. Т. 2. С. 380–418.
5. *Кралоук П.* Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.
6. *Лебеденко А.* Учение сердца Григория Сковороды: концепция цельности человека и мира. Живая этика и наука. Москва, 2013. С. 240–261.
7. *Лосев А.* Философия. Мифология. Культура. Москва, 1991.
8. *Основи філософських знань. Філософія, етика, естетика, релігієзнавство :* підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 1028 с.
9. *П'єр А.* Філософія як спосіб життя ; пер. О. Йосипенко. Новий Акрополь, 2020. 312 с.
10. *Рерих Н., Рерих Е.* Агни-йога. О вечном (сборник). Эзотерика. Серия: Рерихи. Знание, меняющее мир. 2014. URL: <https://bookshake.net/b/agni-yoga-o-vechnom-sbornik-elena-ivanovna-rerih> (дата звернення 07.05.2022).
11. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів у двох томах. Т. 1. Київ, 1973.
12. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів у двох томах. Т. 2. Київ, 1973.
13. *Сковорода Г.* Собрание сочинений. С биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского. СПб., 1912.
14. *Сковорода Г.* Твори в двох томах. Т. 1. Поезії, байки, трактати, діалоги ; ред. Олекса Мишанич. Київ : УНІГУ & НАН України, 1994. С. 150–195.

20.09.2022

Відомості про авторів:

Довженко Тетяна Олексіївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової і професійної освіти, декан факультету початкового навчання; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: tatanadovzhenko@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1384-511X>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=FTdWLT0AAAAJ&hl=uk&oi=ao>; Scopus: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57205443077>.

Небитова Ірина Андріївна — доктор філософії, викладач кафедри початкової і професійної освіти, координатор з виховної роботи факультету початкового навчання; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; e-mail: nebytova.iryna@gmail.com; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-3593-9803>; Google Scholar: https://scholar.google.com.ua/citations?hl=uk&user=UAo9BP0AAAAJ&view_op=list_works&gmla=AJsN-F5NRGA4cbLmWptwlNr8Yhr2umJ4hJUe2PsLgsrRbnwqctZuxTfF-dHL2ReXy9CyzHfzqYh15rKGgqrPAgklGZlJaJujjSM756mCsWtchL9CuoDXYgDzeBLfq1Qo7021ebJofsIB.

Педагогічна система та морально-етичне вчення Григорія Сковороди через призму трьох століть

*Надія Северин,
Віктор Северин*

Григорій Савич Сковорода (1722 — 1794) — всесвітньо відомий український геній, філософ, просвітитель, поет, педагог, який вів мандрівний спосіб життя, жив так, як мислив, а мислив категоріями добра, любові, істини, віри, щастя. Д.І. Багалій писав про нього: «Він жив як учив, а вчив так, як жив» [1, с. 6]. М. Жулинський писав, що Г. Сковорода мов та Діва Божа — істина, хто в убогості творив промисел Божий, примножував чесною працею добро. В українській філософії, педагогіці та культурі постать Григорія Сковороди є неординарною і видатною, тому сьогодні репрезентація його життєпису та творчості через призму трьох століть набуває особливої актуальності. Його називають Першорозумом, українським Сократом, мислителем, мудрецем. Він лишив по собі глибокий слід як перший український оригінальний філософ, що осмислив і розробив «філософію серця», яка є «центральною» в українській філософській думці. Його життєва парадигма міцно вписана у існуючу в світі культурну ієрархію. Підтвердженням цього є ініціатива ЮНЕСКО, за якою філософа зараховано до п'ятірки найвищих значніших мудреців всіх часів і народів. За рішенням Виконавчої ради ЮНЕСКО щодо переліку відзначення пам'ятних дат у 2022–2023 роках 300-річчя від дня народження Г. Сковороди визначене як вагома культурна подія.

3 грудня 2022 року українська прогресивна спільнота відзначатиме ювілей

Г.С. Сковороди. Сподіваємося, що, незважаючи на розпочату Росією війну в Україні, ювілей стане урочистим і пам'ятним для всього українського народу і, безумовно, для Харківського національного педагогічного університету, який носить ім'я Сковороди, для величезної сім'ї педагогів — випускників університету багатьох років, для Києво-Могилянської академії, в стінах якої філософ-педагог здобував освіту, для Київського інституту філософії України імені Г.С. Сковороди та інших закладів і установ. 5 жовтня 2017 року, у Всесвітній день учителя, за ініціативою Українського фонду культури було засновано Всеукраїнські Сковородинівські читання «Пізнай себе», які проводяться по всій Україні та в країнах, де бував Сковорода, в українських освітніх закладах, за кордоном, це сприяє поглибленню зацікавлення спадщиною видатного українця, її популяризації як в Україні, так і в усьому світі. Дослідженню його творчого здобутку буде присвячено чимало наукових розвідок, статей, адже він був, є і залишиться на всі віки нашою гордістю, славою, джерелом невичерпної мудрості і взірцем народного педагога, а гідне вшанування пам'яті титульного філософа нашої нації, українського деміурга — це критерій нашої культурності, освіченості, національної самоідентифікації.

Аналіз наукових публікацій свідчить, що дослідженню життєвого шляху та філософської концепції Г. Сковороди

присвячена низка наукових праць. Фундаментальними є роботи вчених різних поколінь: Д. Чижевського, Д. Багалія, М. Сумцова, В. Перетця, М. Ковалинського, І. Іваньо, Н. Петрова, Л. Махновця, О. Барабаша, Л. Ушкалова, Гесса де Кальве та інших. Вони презентують різні вектори досліджень: як біографічні дані, так і відомості про періоди науково-філософського розвитку Г. Сковороди, філософію його мови, концепцію цілісності людини і світу, педагогічні погляди тощо. В них філософські інтерпретації пов'язані з історико-філософськими трактуваннями постаті українського філософа. Харківський професор Л. Ушкалов присвятив увагу дослідженню барокових літературних тенденцій Сковороди, філософії та його символічного світу. Символізм у поглядах та творчості Сковороди досліджували В. Плохотнюк, Л. Митрофаненко, Ю. Титинюк та ін. Т. Литвин підкреслював символічне значення книги для Сковороди, візуальна модель якого міститься у певних окреслених параметрах: худорлявий мандрівник у підперезаній свитці, з посохом в руці та книгою в торбинці, якого «світ ловив, але не спіймав». М. Рик зазначив, що релігійний символізм здійснив значний вплив на ідейно-засадничі доктрини Кирило-Мефодіївського братства, основоположників української модерної літератури, українських романтиків, представників Київської філософської школи. У наш час образ Г. Сковороди в культурі та історії України існує в масштабі справжньої іконографії. В її межах традиція звичного зображення Сковороди є вагомішою за академічні міркування. По суті, модель візуального сприйняття Сковороди у певних наперед зрозумілих та окреслених параметрах (худорлявий мандрівник у підперезаній свитці, із посохом в руці та книжкою в торбинці) є клішованою формою персоніфікованого «місця пам'яті».

У історичній конвенції щодо ролі та місця філософа в українській та світовій культурі довгий час домінували радянські ідеологеми «народного» культурного

героя, за якими Г. Сковорода репрезентує символічний простір української минувшини, що локалізована поза межами модернізації. Очевидно, що культурно-мистецьке життя та просвітницька діяльність філософа являє собою значущу частку історико-культурного та дидактико-педагогічного українського та світового контексту. Філософська іпостась Сковороди склала серйозну промоцію його образу транслятора «філософії серця» та софіології у російську філософію ХІХ століття. Протягом життєвого шляху йому вдалося створити оригінальну філософію, яка визначила спосіб усього його життя. Він сам жив серцем і був щасливий, він радив шукати справжніх друзів та уникати товариства поганих людей, він спонукав пізнавати себе та шукати щастя у собі. «Збери свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе колодязь тієї води, яка зросить і твій дім, і сусідський» (лист 1763 р.) [8, с. 86].

Постать Сковороди нікого не залишає байдужим і сьогодні, а його філософія, педагогічна система, морально-етичне вчення, літературно-художня спадщина не втрачають актуальності й у сучасному глобалізованому світі. Тож метою даної статті передбачається з'ясування цих важливих питань.

Везцінний теоретичний спадок Г. Сковороди, одного із найяскравіших представників української культури та філософії Нового часу, не втратив своєї актуальності до сьогодні протягом трьохсот років і, очевидно, не втратить значимості навіть через багато століть. Він відомий не лише в Україні, але й далеко за її межами. Протягом життя Г. Сковорода багато подорожував, (провівши у подорожах більше 30 років), побував у Польщі, Австрії, Угорщині, Німеччині, Італії, вивчив грецьку, давньоєврейську мови, латину, перекладав грецькі та латинські тексти, серед яких праці Цицерона, Плутарха, Теренція. Завдяки тривалим зарубіжним подорожам він вивчив давню і новосвропейську філософію. Він написав філософські діалоги

«Асхань», «Наркісс», «Кольцо», «Раз-глагол о древнем мире», «Разговор пяти путников о истинном щастии» та ін. [4, с. 462]. В антропології Сковороди важливе місце займає вчення про серце як осередок духовного й тілесного буття людини. Вплив платонізму простежується в його обґрунтуванні ролі ероса в естетичних переживаннях людини і в тому, що сама любов передбачає певну спорідненість з її предметом — початкову, метафізичну схильність серця. Доведеним є факт впливу софіології Григорія Сковороди на російських філософів Володимира Соловйова, Павла Флоренського, Сергія Миколайовича Булгакова, а також його «філософії серця» на Памфіла Юркевича, оскільки ще у XVIII столітті Сковорода розробляв тему Софії під впливом візантійської софіології. Він був першим в Україні й Росії, хто звернувся до цієї теми [6].

Філософська спадщина Г. Сковороди складає ядро української національної філософії. Центральне місце у філософії й творчості Сковороди займає вчення про людину, яка складається з зовнішнього тіла і душі. За ствердженням філософа, внутрішня людина захована в матерії, тому їй потрібне друге народження, щоб стати дійсною, справжньою. Людську глибину він називає серцем, яке вважає основою людського буття, «богом», «божественною іскрою». Філософія серця Г. Сковороди відображає основні риси національного світогляду, специфіку українського світосприйняття. Як стійка світоглядна позиція вона закріплюється в українському романтизмі, виявляючи себе у творчості М. Гоголя, П. Куліша, Т. Шевченка, у працях М. Максимовича тощо. Отже, і кращі філософи, і великі поети усвідомлювали, що серце їхнє було істинним місцем народження великих ідей.

Педагогічні погляди Г.С. Сковороди ґрунтуються на етичних проблемах, актуальних для Європи XVIII ст., та на сократівських діалогах. Вони сформувалися у процесі його педагогічної діяльності,

яку він любив і до якої ставився відповідально. Джерелом педагогічних поглядів слугували традиції народної педагогіки, народна мудрість, народні погляди на освіту та виховання. Праця домашнім учителем, викладання у Переяславському та Харківському колегіумах дали змогу проявитися його педагогічному таланту. У його поглядах відобразилися основні риси прогресивної педагогіки: гуманізм, патріотизм, високоморальність, народність, «природовідповідність». Як народний вчитель, Григорій Сковорода бачив свою місію у вихованні працелюбної і чесною людини. Він вірив, що щасливим може бути тільки той народ, де щаслива кожна людина. Мандруючи Слобожанщиною, яку він називав матір'ю, та Україною, яку називав тіткою, Сковорода вчив простий народ грамоті, вважаючи освіту головною умовою виховання гармонійно розвиненої особистості, засобом виховання всього народу. Він вважав, що суспільний добробут залежить від рівня загальнонародної освіти.

Григорій Сковорода вбачав у кожній людині властивий лише їй певний потенціал, який важливо своєчасно розгледіти і розвинути. Таким чином, він розробляв одну з провідних проблем філософсько-антропологічного дискурсу — проблему самоактуалізації та самореалізації особистості, ґрунтуючись на концепціях Сократа, Платона, Демокріта, Арістотеля, Цицерона, Августина Аврелія. У цьому контексті зауважимо, що проблему необхідності розвитку («культивування») природних задатків і здібностей людини одним із перших порушив відомий римський оратор і філософ Марк Тулій Цицерон. Визначаючи філософію як «cultura animi», він пропонував таке обґрунтування: «Як родюче поле без обробітку не дає врожаю, так і душа. Обробіток душі — це і є філософія: вона ... готує душі до прийняття посіву і, довіряючи їй, сіє... лише те насіння, яке, дозрівши, приносить щедрий урожай» [13, с. 252].

Проблеми всебічного розвитку особистості отримали подальший імпульс

у філософії персоналізму. Так, М. Бердяєв розвинув думку про важливість самостійного вибору, творчої, пошукової діяльності людини, що в результаті приводить до духовно-культурного розвитку. На його думку, саме через культуру людина досягає унікальності стану свободи, в якому її природа набуває дійсно «людської» визначеності: «людина — істота вільна і покликана до творчості» [2, с. 84]. Тож кожна людина як культурна істота має розвиватися сама, перетворювати світ, і жити та діяти в межах культурно окресленого поля. Наслідуючи Сковороду, М. Бердяєв пов'язує становлення особистості, з природовідповідністю й культуровідповідністю людини та її здатністю творчо реалізувати власний особистісний потенціал в соціумі.

Егої педагогічні погляди Сковорода відобразив у притчах, віршах, байках та епістолярному жанрі, а саме: у притчці «Вдячній Єродій», вірші «Убогий жайворонок», збірниках творів «Сад божественних пісень». Сковорода вважав, що вчитель має розвивати природні задатки дітей, вміти відчувати їхній потяг до «спорідненої» праці, висміював сліпе копіювання західних традицій і манер, далеких і чужих природі українських дітей [7]. Ці принципи гуманізму і «спорідненості» були спрямовані на досягнення благородної мети — виховання та освіти учнів з врахуванням їх можливостей і нахилів.

Сковорода акцентував увагу на важливості для педагога мати високу моральну і духовну культуру, вважаючи, що тільки вчитель, який втілює у собі високі моральні і духовні якості, може бути прикладом для дітей та здатен забезпечити правильне виховання молодого покоління. Він засуджував покарання, грубість, неетичну поведінку вчителя, схвалював уміння педагога розкрити духовну природу учнів, зацікавити предметом, вчив учителів сприяти пізнанню дітьми навколишньої природи, спілкуванню з нею. Джерелом пізнання і отримання знань Сковорода вважав не лише книги та роз-

повіді вчителя, але й життя та практичну діяльність. Він був упевнений, що знання краще і глибше засвоюються, якщо підтверджуються практикою. «...Життя тоді живе, коли думка наша, полюбляючи істину, любить висліджувати стежини її і, зустрівши око її, торжествує й веселиться цим незгасним світлом» [10]. Г. Сковорода був певний, що здивування є головним чинником творчого пошуку та служить мотивацією для отримання учнями знань, тому у його розумінні «шукати й дивуватися» означало одне й те саме. Тобто подив має супроводжувати учнів у процесі навчання. Завдяки емоційно підтриманим знанням можна сформувавши цілісну особистість. Саме це, на думку педагога Сковорода, є важливою умовою особистісно-орієнтованого навчання.

Як педагог, Сковорода вважав розумовий розвиток учнів необхідною умовою пізнання навколишнього світу, істини і самих себе. Виходець з простого народу, він проводив ідею навчання дітей незалежно від їх соціальної приналежності, наголошуючи, що школа повинна бути доступною для всіх, забезпечуючи навчання та розвиток інтересів кожного. У педагогічних поглядах Сковорода обстоюється працьовитість як основоположна риса педагогічної системи. Сковорода вважав працю необхідною умовою морального виховання, засуджуючи протиприродні людські риси — неробство, кар'єризм, егоїзм у байках «Орел і черепаха» та «Бджола і шершень». З поганими звичками, на його думку, слід боротися та викорінювати їх. Для цього вчитель сам повинен бути в усьому прикладом для учнів, а також знаходити підхід до дітей, виховувати їх за допомогою таких методів, як роз'яснення, бесіда, порада, переконання, аналіз вчинків тощо. Сковорода виховував у своїх учнів любов до рідної землі, повагу до людей, чесність, працелюбність, зневагу до життєвих спокус, багатства, чинів; виховував ввічливість, вдячність батькам і вчителям, розвивав у них природні нахили, до яких вони мали здібності.

Педагогічні погляди і настанови Сковороди спрямовані на виховання особистості, яка прагне і здатна до самовдосконалення. Він вважав, що постійно вивчаючи предмети, учні не стикаються з труднощами у навчанні, а отримують «втіху». «Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не перестає учитись, хоча б зовні він здавався бездіяльним», — писав педагог. Важливого значення Г. Сковорода надавав трудовому вихованню за принципом «спорідненості», а працю «в несродном деле» вважав «мучением». Від праці, яка близька людині, і результати будуть кращі, і задоволення більше, оскільки, на думку педагога Сковороди, «по разным природным склонностям и путь жития разный» [9]. Навчаючись, людина не лише здобуває знання, але й осмислює головну мету свого життя — застосовувати набуті знання у «спорідненій» праці. У своїх наукових працях та літературних творах Сковорода підкреслив роль сімейного виховання, у якому батькам відводиться головна роль. Він наголошував, що у разі невиконання батьками своїх обов'язків перед дітьми вони стають винуватцями всіх дитячих невдач та розчарувань. Навчання і виховання має бути ненав'язливим, але послідовним і системним. Якщо молода людина наділена схильністю до хліборобської праці, то не слід намагатися зробити з неї вчителя або священика.

Постать Г.С. Сковороди рельєфно вимальовується в усіх сферах інтелектуального життя українського суспільства. Ідеї, які цікавили мислителя і навколо яких були зосереджені його пошуки, ґрунтуються на творах філософів античності, середньовіччя, відродження та його попередників з Києво-Могилянської академії. Твори Сковороди містять посилення на вислови грецьких та римських філософів з морально-етичних питань, серед яких Піфагор, Діоген, Сократ, Епікур, Плутарх, Сенека [11].

Таким чином, навчання і виховання особистості, яка має працю у відповідності до природних задатків, нахилів та

здібностей, пронизує педагогічну систему Григорія Сковороди.

У контексті морально-етичного вчення можна розглядати всю теоретичну спадщину Григорія Сковороди — філософську, педагогічну та творчу. Його поезія і проза, безпосередньо філософські твори пронизані високо етичним, моральним спрямуванням та ґрунтуються на світогляді українського народу, який ототожнював поняття «мораль» і «виховання», адже тільки моральна людина вважалася вихованою. На думку Сковороди, через моральне вдосконалення людини пролягає шлях до щастя, а істинно щасливою вона може бути, маючи знання і мудрість, які зумовлюють розвиток. Звідси завдання педагогів та батьків — впливати на формування у дітей моральних якостей власним прикладом поведінки. Саме педагоги, які навчають і виховують дітей, мають розвивати в них природні задатки й нахили, спрямовувати їх власний духовний потенціал на самореалізацію. Розкриття внутрішньої природи дає змогу молодим людям визначити особистий життєвий шлях, знайти своє покликання й здатність до певної соціально значимої праці, яка забезпечуватиме не лише матеріально, але й приносить моральне задоволення, радість, насолоду. Тільки у такій «природовідповідній» діяльності людина здатна проявляти свою індивідуальну неповторність, реалізовувати творчий потенціал у соціальному середовищі, в якому вона знаходиться. За Сковородою, самоствердження особи в розумінні власної природи та пошук особистих способів самореалізації пов'язуються з ідеєю Бога, з ідеєю духовності, добра, справедливості й щастя та передбачають виконання нею природовідповідної праці. Нерозуміння природних нахилів людини приводить до невдоволення працею та її результатами, до марно витрачених зусиль та невдач. Навпаки, розвиток природних задатків, врахування здібностей та потреб дає змогу не лише формувати у людини здатність до рефлексії (самопізнання), самоосвіти, самовиховання, але й піднятися у вищій трансцендентальний вимір свого буття.

Якщо нагадати, що Г. Сковорода написав перший підручник з етики, то важливість дослідження його морально-етичних поглядів є для нас беззаперечною. Він був людиною з народу і жив для народу, творив добрі справи і вчив інших робити добро, стверджуючи, що посіяне нами добре зерно повернеться добрими плодами. Серед головних морально-етичних настанов Сковороди дослідники виділяють наступні:

- кордоцентризм — сприйняття світу не розумом, а серцем, що є ключем до розуміння сфери духовного буття та ментальності української нації;
- гармонія з природою, що сприяє відновленню духовних та фізичних сил людини;
- дружба як джерело радощів і душевного здоров'я;
- самопізнання та самовдосконалення;
- культ людського розуму і гідності;
- протиставлення цінностям суспільних людських вад (несправедливості, кар'єризму, пияцтва, лінощів тощо);
- ідея «сродної праці» тощо [5].

Всі ці мудрі і важливі настанови актуальні й сьогодні, адже вони допомагають нам знайти правильний шлях у житті та бути гідними громадянами своєї країни.

За Сковородою, буття — це моральне діяння, виконуючи яке людина покращує, вдосконалює себе. Постійна робота над собою, намагання виробити в собі позитивні якості, здобути корисні й гарні навички, освоїти нові ролі на шляху до «сродного» життя та праці — все це стає людині в нагоді для досягнення поставленої життєвої мети. Така тривала й постійна робота над собою з метою пізнання ролі, яку визначив Бог, веде людину до щастя. «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий» [9], — писав Г. С. Сковорода. Вчення про людину та її щастя мислитель вважав найважливішим серед усіх інших, воно стало змістом філософських і життєвих пошуків Г. Сковороди. Щастя він розглядає як стан незалежності і душевного спокою,

який досягається шляхом звільнення від тиску навколишнього світу і подолання безмежних пристрастей, злої волі всередині людини. Щастя — це «веселість», яка є проявом здоров'я гармонійної душі. Тож можна сказати, що філософія Г. Сковороди не була філософією страждання, вона наповнювала людські серця миром, любов'ю та злагодою [3, с. 12]. Морально-етичне вчення українського філософа і педагога відоме у всьому світі своєю винятковою оригінальністю, адже кожна людина, у якій би країні вона не жила, хоче розгадати секрет щастя та пізнати його в своєму житті.

Г. Сковорода розробляє два оригінальні положення про щастя. По-перше, «щастя в серці, серце в любові, любов — це закон самопізнання», який не залежить ні від часу, ні від місця існування людини. По-друге, щастя у згоді нашої волі з потребами природи, оскільки закон природи — це закон гармонії, який керує людським життям. А жити згідно з волею Божою означає бути щасливим. Бажання бути щасливим залежить від кожної людини, треба лише докласти певних зусиль, а досягти його цілком можливо. «Рідне нам щастя не в почесній посаді, не в тім хисту, не в славному столітті, не у високих науках, не в багатому достатку. Щастя потрібно шукати в собі, у власній «невидимій природі», еством якої є Бог» [10, с. 293]. Всі ці мудрі і важливі настанови актуальні й сьогодні, адже вони допомагають нам знайти правильний шлях у житті та бути гідними громадянами своєї країни.

Стосовно життєвої моралі зауважимо, що основне положення Г. Сковороди втілено у словах: «благодарение блаженному Богу, что нужное сделал он нетрудным, а трудное ненужным». Тож як вірно і просто, доступно і легко наш славний земляк вказав кожному з нас шлях до щастя майже три сотні років тому! Діяльність, яка нам потрібна в житті, насправді легка, а та, що важка, нам непотрібна. З божою допомогою ми все здолаємо, якщо любимо свою «сродну» працю, яка нам до душі, і вона нам до снаги. І результати праці не

лише задовольняють нас самих, але й приносять користь суспільству. Варто лише жити у тісному зв'язку з навколишнім світом, у злагоді з природою, не порушувати волю Божу. Отже, за Сковородою, щоб бути щасливою людиною, треба пізнати себе. У цьому процесі самопізнання, на думку філософа, великого значення набуває правильне виховання з врахуванням Заповідей Божих. Заповіді закладають міцне підґрунтя християнської моралі та мають увійти у свідомість підростаючого покоління. Сковорода вважав, що потрібно з дитинства виховувати у дітей почуття любові до своїх ближніх і до Бога. Ця думка втілена у його праці «Начальная дверь ко християнскому добронравію», де педагог підкреслює велике значення Заповідей Божих для правильного виховання та досягнення істинного щастя [9, с. 115]. Говорячи про виховання, він акцентує увагу на важливості подолання «хамського серця» і відкритті «чистого серця», що веде до добра, любові, «щасливої оселі» [10, с. 185].

У праці «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе» Сковорода наголошує, що людина на шляху до щастя повинна пізнати себе, зрозуміти, чого вона варта, що вона знає і вмє, яку користь може принести суспільству, адже корисні справи змінюють світ на кращий. Таким чином, філософ торкнувся ідеї перетворення праці із засобу існування у потребу і найвищу насолоду людини. Коли людина обирає працю за покликанням, вона повністю віддається улюбленій справі, збагачується духовно, створює матеріальні блага для суспільства, досягає гармонії з собою та з навколишнім світом і стає щасливою.

У своєму житті та у поглядах Сковорода дотримувалася християнських заповідей. Він визначав існування великого світу — «миру», внутрішнього світу — «мирика» та посередника між ними — «символа», у кожного з яких була двоїста натура — видиме і невидиме, позитивне і негативне, та закликав прислухатися до свого серця, щоб обрати правильний шлях і стиль поведінки у суспільстві, відповідно до своєї природи та душі. У праці

«Вхідні двері до християнської чесноти» він пише: «Весь світ складається з двох натур: одна — видима, друга — невидима. Видима натура називається творінням, а невидима — Бог. Ця невидима натура, чи Бог, все пронизує і утримує; всюди, завжди був, є і буде. Тіло людське видно, а пронизливий розум не видно» [7, с. 115]. Бог дав людям мудрість, або загальний розум, необхідний для ведення правильного життя. Тож в усіх життєвих ситуаціях ми повинні керуватися розумом, щоб жити в мирі, злагоді, спокої та щасті не лише як окрема особистість, але й у світовому масштабі, що в сьогоденнішніх реаліях жорстокої війни набуває особливої ваги.

На думку дослідників, «...Григорій Сковорода єднає давній і новий час у нашій культурі, європейську й українську інтелектуальну думку, своєю символічною формою думки долає час і набуває брэндовості в сучасному дискурсі» [12, с. 47].

Ш педагогічна система Сковороди була тим джерелом, що живило українську педагогічну думку протягом майже трьох століть. Основна її ідея полягала у вихованні людини всім укладом суспільного життя в процесі взаємостосунків особи й середовища, зокрема й родинного, та ґрунтувалася на основах народної етнопедагогіки — трудовому вихованні за принципом «спорідненості». Осмислюючи оточуючий світ, людина виявляє і виховує в собі моральні якості, покращує і збагачує їх. Така цілеспрямованість у навчально-виховному процесі, яка залежить від духовних потенцій і здібностей людини, забезпечує соціальний прогрес.

Основою морально-етичного вчення Г.С. Сковороди є питання нормативної етики як умови досягнення щастя, яке завжди поруч з нами, треба вірити у можливість його досягти, вірити в свої сили, творити добро. Наші особисті вчинки, помисли, наміри можуть допомогти як знайти шлях до щастя, так і відштовхнути його від нас. Сьогодні в умовах війни ми особливо розуміємо всю ціну щастя, яке можна відчувати лише у мирі.

Література

1. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Г. С. Сковорода. Харків : Держ. вид., 1926. 397 с.
2. Бердяев Н.А. О назначении человека. Москва, 1993. 393 с.
3. Захара І.С. Проблема людини в українській філософії XVI — XVIII ст. / І.С. Захара, М.В. Кашуба, О.В. Матковська. Львів : Логос, 1998. 239 с.
4. Ковалинський М. І. Жизнь Григорія Сковороди // Г. Сковорода. Повне зібрання творів: у 2-х т. Т.2. Київ : Наук. думка, 1973. С. 439–476.
5. Ковальчук Е.І. Актуальність морально-етичних орієнтирів творчої спадщини Г.С. Сковороди // зб. матеріалів конф. «Спадщина Г. С. Сковороди: минуле та сучасне» (до 295-річчя від дня нар. Г.С. Сковороди), 5–7 грудня 2017. Харків : ХНУРЕ, 2017. С. 24–25.
6. Северин Н.В. Рецепція України у європейській культурі: компаративний аспект : монографія. Харків : НТУ «ХП», 2019. 220 с.
7. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наук. думка, 1983. 543 с.
8. Сковорода Г. Листи до Михайла Ковалинського / упорядкування, передмова, примітки й коментарі проф. Л. Ушкалова. Харків, 2012. 184 с.
9. Сковорода Григорій Пізнай в собі людину. Львів : Світ, 1995. 528 с.
10. Сковорода Г. Повне зібрання творів у двох томах. Київ, 1973. Т. 2. 576 с.
11. Українська морально-етична спадщина і гуманістичні цінності [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://works.doklad.ru/view/Cit00WAyf1U.html>
12. Усатенко Г. О. Про Григорія Сковороду, ідентичність і давню літературу // Дивослово. Сковородиніана XXI ст.: міждисципл. студії. 2013. № 5. С. 47–50.
13. Цицерон М.Т. Избранные сочинения. Москва, 1975.

13.09.2022

Відомості про авторів:

Северин Надія Василівна — кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри гуманітарних наук; Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна; email: severin.nadiya@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4802-1738>

Северин Віктор Дмитрович — кандидат мистецтвознавства, старший викладач кафедри «Дизайн середовища»; Харківська державна академія дизайну і мистецтв; email: viktorseverin21@gmail.com; ORCID: 0000-0003-0049-0815

Використання та реалізм байок Григорія Сковороди як одна з граней української культурної спадщини під час підготовки майбутніх вихователів (до 300-річчя від дня народження)

Світлана Бакай

«Байка — мудра іграшка, розумний жарт...»
«Друже мій, не зневажай байкарства!»

Г.С. Сковорода

Крізь призму 300 років, чекають науковці не тільки нашої країни, а й усього світу визначну подію з нагоди 300-річчя від дня народження найвидатнішого з усіх духовних діячів XVIII століття, відомого українського письменника й мислителя, філософа і педагога, просвітителя й музиканта, поета й народного наставника, нашого славетного земляка *Григорія Савича Сковороди*, який залишив глибокий слід в історії духовного та культурного розвитку народу.

Саме 300 років відділяють нас від сквородинівської епохи, але його багатогранну спадщину науково та творчо вивчають різновікові версти населення сучасної України. Хочу наголосити, що у 2020 р. організація ЮНЕСКО визнало Г. Сковороду одним з п'яти *Мудреців людства*. Це не випадково, бо ще за життя педагог неодноразово наголошував, що «*Мудрець мусить і з гною вибирати золото*» [4], і свою «золоту» філософсько-педагогічну, музично-просвітницьку та літературну спадщину подарував багатьом поколінням.

Мета даної статті — привернути увагу до жанру байки та донести ідею, зміст та «силу» сквородинівської байки до су-

часної молоді, підростаючого покоління, зокрема дітей дошкільного віку.

Слід зазначити, що байка посідає окреме місце в багатогранній творчості Григорія Сковороди. Видатний син українського народу, представник передової демократичної думки й культури був визначним поетом, вклад якого є неоціненним в історії української літератури. Він був одним з перших поетів-ліриків в українській літературі, а його цикл віршів «Сад божественних пісень» не мав собі рівних за оригінальністю і філософським змістом. Своєю творчістю Григорій Сковорода підсумував найвищі досягнення давнього українського письменства, але як філософ, свій поетичний талант він свідомо підпорядковував філософському осмисленню людського життя.

Залишивши педагогічну працю і мешкаючи в селах поблизу Харкова, Г. Сковорода написав знамениту збірку байок «Байки Харківські». Перша її половина (15 байок) створена у 1769 році, друга половина збірки написана у 1774 році в селі Бабаях, і тоді ж він надіслав увесь збірник з 30-ти байок до свого приятеля П.Ф. Панкова з листом-посвятою, в якому висловив свої погляди на жанр байки [1].

Педагог-просвітитель оцінює байки як «розумний жарт», «мудру іграшку», що «приховує у собі величезну, мудру силу». Він пише: «Друже мій, не зневажай байкарства! Не за гаманом суди скарб, правдивим судом осуджуй. ...нерозумну пиндючливість зустрічають за зовнішністю, випроваджують зі сміхом, а розумний жарт поважний вінчає кінець...» Передусім він прагнув віднайти «зерно істини», образно уявити світ людини, досягти гармонії думки й художньої виразності. Г. Сковороді до вподоби такий стиль викладу, коли за видимістю приховується сутність, істина, бо байка має і педагогічну функцію — «батьківське покарання укладає в прикрасі своєї насолоду...» [1].

Зазначимо, що людяності, благородству, чесності, скромності вчать байки Григорія Сковороди. Вони спрямовані проти розбещеності верств суспільства. Байкар протиставляє неробству і несправедливості чесність і скромність людей-трудівників. Його байки мають і сатиричний характер, в яких автор нещадно критикує вищі верстви тодішнього суспільства, тому діяльність Г. Сковороди була вороже зустрінута панівною меншістю, яка боролася усіма їй доступними засобами, щоб применшити вплив його байок для народу та їх поширення серед різних верств населення.

Глід наголосити, що «сковородинівські» байки поширювались у багатьох списках, але не потрапляли до друку. Цим пояснюється і той факт, що комітет духовної цензури своїм розпорядженням заборонив випускати в світ уже надруковані «Байки Харківські», бо, за висновком архімандрита, в них містяться «досить важливі похибки», і вийшли у світ байки вже після зроблених цензурних скорочень.

Безумовно, ідейний зміст байок поета та філософа визначається не сюжетними схемами, які тисячоліттями переходили від байкаря до байкаря, а соціальною дійсністю епохи, класовою позицією автора, його неповторною художньою індивідуальністю. Спостережливість і гострий розум мислителя-байкаря дали йому мож-

ливість проникати в самий корінь речей, утверджувати сміливі думки, піддавати критиці існуючі порядки. Говорячи про художні особливості байок, слід підкреслити їх суспільну значимість, мистецьку своєрідність і новаторство. Він чимало вніс нового в цей жанр: зміст і звучання байок, змалювання в них нових суспільних обставин, сатирична загостреність. Картини та образи його байок вражають своєю життєвою правдивістю, гострою спостережливістю, народолобністю [2].

Створивши свою славнозвісну збірку «Байки Харківські», Григорій Сковорода заклав міцний фундамент для розвитку української класичної байки як самостійного жанру взагалі. Утвердженню ідей свободи, справедливості, соціальної рівності, духовної і моральної краси людини присвятив просвітитель свою філософську і літературну творчість.

Звісно, найчастіше поети й письменники, які переповідали стародавні байки на новий лад, надавали їм свого національного колориту, створювали байки по аналогії з тими, що вже існували. Г. Сковорода знайшов інший підхід до створення байки, а саме — ввів у байку нові риси, не властиві творам інших авторів, це була не «мораль», а «сила». Напевно, поняття «мораль» видавалося йому вузьким. Справжня байка не стільки моралізує, а гостро засуджує, і це більше, ніж мораль.

До речі, природа для Григорія Сковороди — наймудріша книга, яка вчить пізнавати радість щасливого життя, стан душі, і людина має бути у гармонійній єдності з нею. Першим в історії української педагогічної думки він висунув ідею природного виховання, вважав, що формування людини невіддільне від її природи, а під «природою» людини він розумів її здібності та обдарування від народження, які треба розвивати шляхом навчання та наполегливої праці. Він широко використовує алегоричні засоби відкриття людських пороків та помилок за допомогою образів тварин. У цих зрозумілих і доступних образах скриті вчинки, характери людей, засуджуються зловживання, самодурство, нахабство [2].

Кожна тварина в байках наділена людськими рисами і тому легко упізнається певна людина. Так, у першій байці «Собаки» — собака символізується як нерозумний брехун, бо «дурний собака, і на всіх гавкає», стає зрозуміло, що неможна (даремно) брехати на кожного. Свиня, у байці «Мурашка та Свиня», символізується підлабuzником та ненажерою, а Мурашка проста трудівниця, а Г. Сковорода висміює пихатість та людську жадібність, яка не має меж [2].

В іншій байці «Собака та Кобила» — собака змальована автором як образ мудрої людини, яка постійно вчиться у природи, а в образі кобили можна впізнати чванливу людину, яка цінує насамперед престижне оточення, звання. Образ мудрості та працелюбства наданий Сковородою бджолі з байки «Бджола та Шершень», а шершень виступає як образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого і народжені тільки, щоб їсти та пити [2].

Г. Сковорода висміює честолюбство, гонитву за славою та чинами у байці «Жаби», також висміює зміст життя, де людина цінується не за знання, а за звання, де походження важить більше, ніж здібності та розум у байці «Олениця і Кабан». Цікаво, що у своєму розумінні образ курки Г. Сковорода наближує до фольклорної характеристики. У народі кажуть: «Курка тільки від себе гребе», «Дай курці грядку, їй і города буде мало». Так, у байці «Дві курки» домашня курка символізує тих, хто не маючи сили та здібностей щось зробити, не вірить, що інші можуть досягти успіхів [2].

Григорій Сковорода окреслює, що моральне удосконалення людини ґрунтується на освіченості та працелюбстві, а неробство педагог вважає найбільшим злом. Так, у байці «Змія та Жаба» він пише: «Хто труда не докладає, той до добра не прийде» [2].

Дуже значний інтерес становить байка «Олениця і Кабан», яка спрямована проти розбещеності багатіїв, захоплення дворянськими титулами і чинами. Г. Сковорода протиставляє самовихвалянню і

неробству — чесність і скромність простих людей. Він висміює порядки, де аристократичне походження більше, ніж здібності, людяність та розум. У байці «Олениця і Кабан» Г. Сковорода символізує Кабана як дурного, самохвального кар'єриста, який одягає чужу шкіру, щоб задовольнити свої забаганки та капризи. Байкар з цього приводу висловлює далекоглядний висновок: «Мавпа є мавпою і в золотім уборі» [2].

Мені дуже до вподоби байка «Ворона та Чиж», в якій справжня цінність людини визначається не за зовнішні якості, а внутрішні (розум, милосердя, великодушність, справедливість тощо). А байка «Орел та Сорока» нагадує нам, що у кожного в житті є своя дорога, своя доля, своє призначення.

Важливу тему «сродної праці», що відповідає природним здібностям та талантам з народження, вкладає Григорій Савич у зміст байки «Орел та Черепаха». А байка «Сова і Дрізд» є чудовим прикладом дружби для сучасної молоді та дітей, бо важливіше мати одного чи двох справжніх друзів, ніж товаришувати з багатьма дурнями.

Перечитуючи неодноразово байки «Зозуля та Дрізд», «Бджола та Шершень», які також є прикладом для сьогодення, отримуєш і насолоду, і радість від улюбленої справи та щасливим йдеш до своєї мети.

Найбільше вражають слова з байки «Соловей, Жайворонок та Дрізд»: «Дружбу не можна випросити, ні купити, ні силою вирвати...» Соловей та жайворонок уподібнюються людям, які роблять кожен своє, що надано їм природою: жайворонок — не може жити у садку, а соловей — у степу [2].

Цілком ймовірно є думка про те, що вирішальну роль в засобах доведення змісту байок до своїх вихованців відіграла музика, або музичний супровід до текстів. Відомо, що Г. Сковорода грав на різних музичних інструментах, зокрема на українських народних, серед яких улюбленою були сопілка та бандура. Як народний учитель і наставник, він використовував музику для більш яскравого втілення своїх літературних задумів та

природного сприймання досить складних текстів простою людиною.

Глід наголосити, що мова байок Г. Сковороди досить складна для сприймання як дорослими, так і дітьми, хоч є серед них і невеликі за змістом. Тому, десять років тому, я, як автор навчально-методичного посібника «Мудра іграшка...», звернулася до жанру музичної байки-інсценівки, щоб дати змогу дітям дошкільного та шкільного віку більш близько ознайомитися з творчістю видатного українця.

На мій погляд, по-перше, є потреба осучаснити самі тексти, тому було написано віршований текст байок, більш зрозумілий та лаконічний варіант. По-друге, введено діючих осіб-героїв байок, що співають, танцюють, діють за сюжетом. По-третє — зроблено спробу використати нові, віршовані тексти пісень та куплетів дійових осіб, не віддаляючись від основного «сковородинівського» задуму. Четверте, музика в інсценівках — не просто супровід до текстів, а важливий елемент для створення художнього образу, ця музична характеристика є лейтмотивом героїв байок [2].

Відомо, що використання текстової, і, ще краще, віршованої основи творів в ігровому вигляді є запорукою активного сприймання та міцного запам'ятовування дітьми. Тому діти, якщо і не ідеально виконують роль у байці-інсценівці з точки зору театралізації, то вже напевно будуть знати і про славнозвісний твір Г. Сковороди, і про його зміст і, певно, мимоволі ненав'язливо потрапляють під благотворний виховний вплив байки.

Жанр музичної байки-інсценівки має певну лаконічність, займає час «звучання» не більше однієї середньої пісні, тому може мати різноманітний спектр використання як у дитячому садку для старшої вікової групи, так і в школі. Тому, під час підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти (ЗДО), у рамках навчальних дисциплін педагогічного й творчого напрямку, здобувачі факультетів дошкільної освіти та початкового навчання опрацьовують надані матеріали для подальшої практичної діяльності.

Слід зазначити, що проблему використання нетрадиційної форми роботи та оригінального навчального матеріалу за матеріалами спадщини Г. Сковороди в роботі вихователя, музичного керівника у ЗДО та вчителя початкової школи, можна вирішити різними шляхами: це і введення до музичних занять або до розваг з дітьми, до позакласної роботи жанру музичної байки-інсценівки на тексти за мотивами байок Г. Сковороди, і введення на уроки з літератури музичних тематичних хвилин, це і малюнки, поробки з природних матеріалів та багато іншого.

Зрозуміло, що у музичних байках-інсценівках дійові особи співають, танцюють, здійснюють вправи для розвитку міміки, жестів, танцювальних навичок, відображаючи зміст твору. Елементи театралізації спираються на передбачені програмою музичних занять види музичної діяльності: слухання музики, спів, рухи під музику. Цікаво, що у байках є розповідь «від автора» — це тексти ведучого, роль якого доручається вихователю або вчителю. Ведучий не тільки промовляє текст, він є керівником дії, що відбувається за певним планом, у певний час, тобто забезпечує темпоритм міні-вистави, якою і є інсценівка. Акторські і організаторські здібності ведучого-вихователя часто є запорукою успішного проведення гри в цілому, незважаючи на можливі дитячі помилки [2].

На відміну від байок Г. Сковороди в прозі, автор музичних байок-інсценівок пропонує віршовані тексти, римовані вставки й пісні, що характеризують персонажів або розповідають про події, тому що діти краще сприймають і вивчають віршований текст. На нашу думку, дуже важливо саме в ігровій, театральній формі й зрозумілою мовою донести дітям зміст кожної байки, відтворити певний характер кожної діючої особи (тварини) та зробити певні висновки з побаченого і почутого.

Хочу зазначити, що для мене особисто життя і творчість Григорія Сковороди є великою, цікавою книгою без кінця та грандіозною школою мудрості. Продо-

вжуючи працювати науково й творчо з майбутніми вихователями, було написано ще декілька віршованих текстів за мотивами байок видатного українця.

Минулого року, з нагоди підготовки до 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди, було видано першу частину літературно-художнього видання «Пізнай себе... з дитинства!», українською та англійською мовами. Для мене це була знаменна подія, бо ілюстраціями до видання були малюнки дітей старшого дошкільного віку, а саме видання було присвячено пам'яті Івана Федоровича Прокопенка, ректора Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктора педагогічних наук, професора, академіка Національної академії педагогічних наук України, заслуженого працівника народної освіти України, Почесного громадянина м. Харкова [3].

Як справжній Вчитель та знавець багатогранної спадщини Г. Сковороди, І.Ф. Прокопенко, востаннє у своєму житті, написав передмову для читачів видання. Я безмежно радію, що можу поділитися цим листом, як сторінкою історії, у даній науковій статті: «Дорогий читачу — шанувальнику українського першорозуму Григорія Савича Сковороди! Майже 300 років як народився Г.С. Сковорода, а світ не перестає бентежити постать і творчість нашого видатного земляка, українця-козака. Спадщина Г.С. Сковороди настільки багатогранна і потужна, що кожен, хто навіть вперше познайомився з його творами, доходить висновку і здивовано наголошує: «Боже! Який талант ти подарував людям!»

Я радий, що працював у Харківському педагогічному університеті, який удостоєний честі носити ім'я Г.С. Сковороди. За цей час із стін університету вийшли і продовжили його справу, його ідеї сотні тисяч справжніх учителів, сформувалися і зміцніли наукові школи, а професор Л.В. Ушкалов достойно став видатним дослідником-сковородинівцем ХХ — ХХІ століття. Не дивно, що і це лі-

тературно-художнє видання — проект талановитого педагога й митця сквородинівського університету Світлани Бакай. Творчість Г.С. Сковороди багатогранна і кожна з них осяяна талантом. Літературну творчість Г. Сковорода розпочинає як поет. Це видання присвячене його літературній творчості, а його автор знайшла свій шлях його хронологічного першого напрямку літературній творчості. Г.С. Сковорода — справжній «батько» української байки. Байка для Г.С. Сковороди — розумна забава, така собі картинка смішна, а середина чудова.

У передмові до циклу «Байки Харківські» він писав, що ніякі фарби не характеризують розу, лілію, нарцис настільки живо, наскільки з їх образів проявляється невидима Божа істина, попереджаючи читача, що тільки в емблематиці та символіці стає зрозумілою «сила», або суть байки. Г.С. Сковорода більшу частину свого життя провів на Харківщині. Саме цю землю він називав рідною тіткою. Свою професорську діяльність він розпочинав у Харківському колегіумі з курсу поезії, а завершив обґрунтуванням створення у Харкові додаткових класів — основ сучасної світової освіти.

Кожна байка, особливо «бабаївський цикл» — це зразок філософського осяяння світу. Більшість з них торкаються проблеми «сродності», як прояв людини до щасливого життя й руйнівної сили до прогресу. Здійснення у цьому виданні переклад «байок Харківських» сучасною мовою не тільки розширює коло читачів, а й шанувальників творчості Г.С. Сковороди до нашого простого, як правда, українського народу.

Читаючи — смійтеся, а перед «силою» прочитаного — зосереджуйтесь. Бог є істина. Щастя усім Вам. З повагою — Іван Прокопенко» [3].

Безумовно, як науковець, маю нагоду поділитися своїми наробками та продемонструвати одну з відомих байок Григорія Сковороди у власній віршованій формі:

Бджола та Шершень

Автор: Звернувся якимось Шершень до Бджоли:
Шершень: Скажи мені, Бджоло, ти ж наче не дурна,
 Ти цілий день той мед збираєш,
 Себе на грам не поважаєш!
 Щоб він дістався людям!.. Ха-ха-ха!
 Що за сенс в твоїм труді?
 Дістається він же не тобі?
 А замість нагороди, навіть смерть!..

Бджола: Люблять мед і люди, і ведмідь,
 Так і ти, поважний дурень, полюбляєш!..
 Незрівнянну радість доставляє
 Нам його збирання, аніж споживання.
 А без праці — не життя!

Автор: Хто із мудрістю і совістю живе,
 Той нізащо чужого не краде.
 У праці він завжди радіє,
 І здолати все зуміє!

Таким чином, кожен науковець-сковородинівець пишається нашим українським земляком та нагодою вивчати філософсько-педагогічну, музично-поетичну спадщину Г. Сковороди. Я особисто величаюся своїм покликанням — бути викладачем закладу вищої освіти та наставником сучасної молоді! Прагну своєю працею та вчинками досягати мети, як навчав Григорій Сковорода, щоб ...«дати життя — духу нашому, благородство — серцю і ясність — думкам нашим...» Безумовно, виховуючи майбутніх вихователів, пам'ятаємо, що професія та душа вихователя, за Сковородою, є «чаша, наповнена вічною радістю.., повинна бути кришталевою як янтар і чистою, як вода...» Сподіваюся, що педагоги та науковці різної спрямованості зможуть викликати інтерес дітей до вивчення творчості видатних постатей України, до осучасненого жанру байки, знайдуть науковий та творчий підхід у вивченні та використанні даного матеріалу у своїй практичній діяльності.

Література

1. *Бакай С.Ю.* Музично-педагогічні ідеї та просвітницька діяльність Г.С.Сковороди на Слобожанщині : дис. ... канд. пед. наук. 13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки. Харків, 2004. 263 с.
2. *Бакай С.Ю.* Мудра іграшка... (музичні інсценівки за мотивами байок Григорія Сковороди) : навч.-метод. посібник. Харків : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2010. 60 с.
3. *Бакай С.Ю.* «Пізнай себе... з дитинства!» : літературно-художнє видання для освітян навчальних педагогічних закладів вищої та середньої освіти. Харків, 2021. 36 с.
4. *Сковорода Григорій.* Повна академічна збірка творів : за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків ; Едмонтон ; Торонто : Майдан ; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.

30.08.2022

Відомості про автора:

Бакай Світлана Юрївна — кандидат педагогічних наук, доцент, Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, Україна; email: s.bakay70@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0238-0791.

Значення філософських байок Г.С. Сковороди у практиці казкотерапії

*Олена Казачінер,
Юрій Бойчук,
Алла Галій*

За словами Івана Франка, Григорій Савич Сковорода є найвидатнішим за своєю індивідуальністю поетом у староруській і давній українській літературі на величезному просторі часу — від автора «Слова о полку Ігоревім» до Котляревського і Шевченка. Художня проза Г. Сковороди — це збірник «Байки харківські». Байка як жанр часто зустрічалася в давній українській літературі і фольклорі. За Г. Сковородою, байка має сприяти у пошуках і розкритті вічної істини, його байки були спрямовані на викриття суспільних болячок, підносили дух громадянської гідності, культ розуму, картали світ зловживань, обдурювання, кар'єризму, вельможного самодурства, чинопочитання, наживи, самохвальства, тупоумства.

Як відомо, у практиці казкотерапії, окрім власне казок, застосовуються різні види творів фольклору: оповідання, байки, легенди, міфи, притчі тощо. Людина навчається, розвивається, змінюється та набуває досвіду впродовж усього життя. У житті кожного з нас трапляються різноманітні ситуації, взаємодія з іншими людьми, пошук оптимального життєвого шляху для себе. Людина шукає виходу зі складних ситуацій, може перебувати в депресивному стані, у батьків виникають проблеми під час спілкування з дітьми тощо — такі проблеми допомагає розв'язувати казкотерапія. Доросла людина, так само, як і дитина, потребує

різних порад від життєвої мудрості. Проте поради дорослій людині доцільно надавати саме у вигляді притч, легенд, байок. Вони є цікавими, ненав'язливими, і кожен такий твір має стрижневу ідею для навчання, виховання та розвитку, допомагає у розв'язанні різноманітних життєвих питань та проблем. Саме тому ми вважаємо, що філософські байки Г. Сковороди є цікавим та корисним матеріалом у практиці казкотерапії для дорослих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що Сковородинівська байка як літературний жанр і її зв'язки з народними казками про тварин була предметом багатьох досліджень. Також детально вже проаналізовані прислів'я і приказки, використані філософом у його творах.

Так, О. Кравченко [1] було здійснено цілісний компаративістський аналіз філософсько-антропологічних поглядів Г. Кониського та Г. Сковороди. Досліджено літературні пам'ятки XV — XVIII ст. та доведено, що в українській філософії існували певні напрями у трактуванні суті людини, а саме: ранньогуманістичний, утравістичний, релігійно-містичний та раціоналістична течія нової християнської філософії. Показано найтипівіші риси людини бароко, які ґрунтуються на ідеях Г.Кониського та Г.Сковороди стосовно співвідношення душі та тіла, теорії пізнання, концепції щастя. Автором

реконструйовано складові практичної філософії Г. Кониського та Г. Сковороди та з'ясовано особливості обґрунтування ними ролі морального вдосконалення людини, пізнання Бога та самореалізації у земному житті як основних чинників досягнення щастя, що свідчить про синтез у межах культури українського бароко філософських ідей, продукованих в інтелектуальному середовищі братських шкіл та Острозького культурно-освітнього осередку, з західноєвропейськими духовними надбаннями.

Т. Шевчук [8] розглянуто характер рецепції та функції античного дискурсу в художньому доробку Г. Сковороди на матеріалі його діалогів, байок, лірики й епістолярію та широкого пласту греко-римської літератури. Визначено, що вивчення особливостей художнього сприйняття Г. Сковородою образів і мотивів класичної спадщини пов'язано з встановленням типології їх використання, з'ясуванням характеру творчої рецепції, специфіки розуміння «вічних образів» античного походження, виявленням спільних з першоджерелом мотивів і своєрідності їх інтерпретацій українським письменником. Висвітлено ставлення мислителя до сфери мистецтва й основ потрактування ним категорії прекрасного, допомогло глибше зрозуміти його культурософські погляди, які орієнтовані на розуміння єдності язичницької та християнської духовної культури, та причини утворення того надзвичайного синтезу естетико-філософських і художніх практик, яке становить головну особливість естетичної платформи митця.

У дисертації О. Тулякова [5] доведена спорідненість світоглядних основ античних сковородинівських педагогічних ідей, охарактеризовано процес творчого опрацювання Г. Сковородою античних епістолярних та драматургічних методів виховання, калокагатії, сократівського діалогу, психагогії. У дисертації було розроблено елітно-сковородинівську концепцію освіти.

Мета дослідження полягає у висвітленні можливостей застосування філо-

софських байок Г.С. Сковороди у практиці казкотерапії для дорослих.

Відповідно до мети було визначено такі завдання дослідження:

- Здійснити аналіз наукових джерел із окресленої проблематики.
- Проаналізувати суть та зміст проблем, що постають у філософських байках Г. Сковороди.
- Визначити форми, методи й технології під час роботи з байками Г. Сковороди

Ітературно-філософські твори Г. Сковороди написані у стилі високого бароко. Казки, як і прислів'я, приказки та інші фольклорні жанри ніби утримували зв'язок думки філософа з читачем. Г. Сковорода часто «обайковує» фабулу для того, щоб допомогти адресату дійти висновку щодо своєрідної моралі, що випливає з тексту, тобто звести смисли, закладені в символічних текстах до смислів сьогоденного буття людини. Іншими словами, прозові твори фольклору були коментарями філософських ідей на побутовому, усім зрозумілому рівні [2; 7].

Людина, її існування і щастя — епіцентр мислення Г.Сковороди.

Природа жанру народної казки обумовила нечисельне опрацювання його філософом у порівнянні, наприклад, з прислів'ями і приказками. За походженням казкові сюжети і мотиви, опрацьовані Г. Сковородою, є слов'янськими. Більшу частину з них становлять східнослов'янські казки. Деякі з сюжетів і мотивів відомі і в інших європейських народів. Два сюжети запозичені, очевидно, через перекладну літературу, з східного фольклору. Це оповідання про мандрю до Індії та про пустельника.

У творах Г. Сковороди ми не знайдемо повного запису народної казки. Адже твори написані книжною мовою, і казка не включалася автором у твір у такому вигляді, як побутувала в народі. Іноді Г.Сковорода переповідає сюжет казки повністю (як, наприклад, про побудову хати без вікон), але частіше переказує основний зміст, без опису деталей, перипетій, діалогів героїв. У деяких випадках авторський

переказ, ускладнений книжними елементами (імена героїв, біблійні та апокрифічні мотиви) [2; 7].

Поруч із використанням езопівських сюжетів у байках «Орел та Черепаха», «Жаби», «Чиж і Щиглик», «Олениця та Кабан» Г. Сковорода створює низку оригінальних за сюжетом творів, що постали на матеріалі народного епосу, народної мудрості [3; 4].

Цікавим є видання Г. Сковороди «Байки харківські» [3], у якому представлено 30 байок: Байка 1: «Пси», Байка 2: «Ворон і Чиж», Байка 3: «Жайворонки», Байка 4: «Голова і Тулуб», Байка 5: «Чиж і Щиглик», Байка 6: «Годинникові колеса», Байка 7: «Орел і Сорока», Байка 8: «Голова і Тулуб», Байка 9: «Мурашка і Свиня», Байка 10: «Дві Курки», Байка 11: «Вітер і Філософ», Байка 12: «Оселка і Ніж», Байка 13: «Орел і Черепаха», Байка 14: «Сова і Дрізд», Байка 15: «Змія і Буфон», Байка 16: «Жаби», Байка 17: «Два коштовні камені», Байка 18: «Собака та Кобила», Байка 19: «Нетопир і двоє пташат — Горляня та Голубок», Байка 20: «Верблюд і Олень», Байка 21: «Зозуля та Дрізд», Байка 22: «Гній та Діамант», Байка 23: «Собака і Вовк», Байка 24: «Кріт і Лінкс», Байка 25: «Лев та Мавпи», Байка 26: «Щука і Рак», Байка 27: «Бджола та Шершень», Байка 28: «Олениця та Кабан», Байка 29: «Баба та Гончар», Байка 30: «Соловей, Жайворонок та Дрізд».

Перші 15 байок письменник написав у період 1769 — 1774 років, живучи «у лісах, ланах, садах, селах, селищах та бджільниках, що лежать біля Харкова». Другу половину (теж 15 байок) він створив у селищі Бабаї поблизу Харкова. Усю збірку він подарував своєму приятелеві Афанасієві Звеньєву, у супроводжуючому листі до якого висловив, крім того, цікаві роздуми про жанр байок та притч. Оригінал збірника, на жаль, не зберігся. Із багаточисельних списків, які робилися різними людьми в останній чверті XVIII та у XIX ст., до нас дійшло лише три.

Наведемо приклади роботи над байками Г. Сковороди.

Байка «Бджола і Шершень»

I. Робота перед читанням байки.

Автор пояснює, що Шершень — це людина, яка живе «хищенієм чужого» і лише для того, щоб їсти й пити. А Бджола — це «герб мудраго человека», що займається «сродною» працею. Г. Сковорода упродовж усього життя розмірковував над проблемою «сродности». Сенс життя у тому, щоб знайти себе у творчій праці на благо інших. На прикладі тварин (собаки, кішки) автор розвиває цю ідею: «И нет радостнее, как жить по натуре». Свої роздуми про те, що потрібно вчитися згідно з природою, він уміщує в цитату з Епікура: «Благодарение блаженной натуре за то, что нужно сделала нетрудным, а трудное ненужным». А вся байка завершується словами апостола Павла: «Иже есть всяческая во всем...». Усе у світі має глибокий сенс («всяческая во всем»), і завдання людини цей сенс знаходити перш за все у своїй душі, у своєму серці та в усьому сутнісному.

Наведіть приклади прислів'їв та приказок про людську працю. (як варіант: потрібно вгадати зміст прислів'я чи приказки за допомогою ілюстрації / малюнка)

II. Читання байки.

— Коротко перекажіть зміст байки. Як ви його зрозуміли?

— Що схвалюється, а що засуджується у цій байці?

— У чому полягає алегоричність образів Бджоли та Шершня?

— Доберіть із тексту матеріал для характеристики героїв та схарактеризуйте їх. (як варіант: можна подати список прикметників-характеристик та запропонувати обрати серед них ті, що характеризують Бджолу, і ті, що характеризують Шершня)

III. Робота над твором після читання.

— Визначте головну думку твору.

— Перегляньте відео (або прочитайте аудіокнигу) у запису за посиланнями: https://www.youtube.com/watch?v=PF7VCuB8_to та <https://www.youtube.com/watch?v=LnXan0Vsjiw> Напишіть коментарі щодо побаченого та почутого у чаті.

— Намалуйте ілюстрацію до байки.

— Хто з інших літературних та казкових персонажів у вас асоціюється з Бджолою, а хто — з Шершнем? Чому?

Уявіть собі, що Шершень став працюючим, а Бджола — ледачою. Як би склалися їхнє життя?

Спробуйте написати власну казку або байку, у якій засуджується лень та неробство, а прославляється праця на благо інших.

Байка «Собака і Вовк»

I. Робота перед читанням байки.

У байці «Собака і Вовк» автор називає своїх персонажів античними іменами (пастух Тітир, собаки Левкон і Фіридам), ніби підкреслюючи тим самим важливість теми. Два собаки, які жили у великій дружбі, здобули славу серед диких та свійських тварин. Вовк, «побужденный славой», намагався стати їх третім другом. Він розповів собакам про своє знатне походження та «модные», які вивчав. А щоб більше привернути собак до себе, нагадав, що він у чомусь схожий на них — «голосом и волосом». І цитує латинське прислів'я: «Бог ведет подобное к подобному».

Але собаки не погоджуються на дружбу з Вовком, хоча він у чомусь і схожий із ними, тому що серце його «далече отстоит». Об'єднуючись, люди мають бути чесними, мати єдність сердець та єдиний погляд. У Вовка же — «лукавый взор», «косо» спрямований на баранця.

У «силі» йде мова про те, що дружбу може затвердити лише «сердце, в мыслях согласное, и одинокая честность» (за А. Гасинець, Л. Короткою).

Наведіть приклади прислів'їв та приказок про дружбу. (Як варіант: потрібно вгадати зміст прислів'я чи приказки за допомогою ілюстрації / малюнка.)

Як ви вважаєте, чи є різниця між дружбою та товаришуванням? Чому?

II. Читання байки.

Розкрийте ідейний зміст твору. Що прославляється, а що засуджується у ньому?

Чому, на вашу думку, автор називає своїх персонажів античними іменами?

Чи схожим є ваше розуміння дружби з тлумаченням цього поняття письменником?

III. Робота над твором після читання.

Перегляньте відео за посиланням <https://www.youtube.com/watch?v=Y7JGkSkFRPY> Напишіть коментарі щодо побаченого та почутого у чаті.

Наведіть приклади з історії, літератури, власного життя, які підтверджують або спростовують думку Г. Сковороди про те, що дружбу може затвердити лише «сердце, в мыслях согласное, и одинокая честность».

— Намалуйте ілюстрацію до байки.

— Хто з інших літературних та казкових персонажів у вас асоціюється з Собаками, а хто — з Вовком? Чому?

Уявіть собі, що Собаки запропонували Вовкові дружбу. Як би склалося їхнє життя?

Спробуйте написати власну казку або байку, у якій порушуються питання дружби та товаришування.

Таким чином, під час роботи з байками Г. Сковороди доцільним є застосування таких форм, методів та технологій: обговорення та аналіз змісту байки, її провідних ідей, переказування твору від особи різних її персонажів, перегляд відео, малювання ілюстрацій, а також створення власної байки зі схожим сюжетом.

З усього сказаного вище можна дійти висновку про те, що байки Григорія Сковороди — це філософські мініатюри, розмисли про сродну працю, щастя та вдячність, яка має наповнювати кожен мить життя мудрої людини. Але насамперед це добрі й кумедні оповідки про тварин, які хитрують, ледарюють, бояться і деруть носа, як справжнісінькі люди. Герої байок показують, як важливо бачити не тільки зовнішню, а й внутрішню суть речей, братися за ту справу, до якої маєш здібності, не обманювати інших і цінувати час тощо.

Байки Г. Сковороди є широкими за проблематикою, у них порушуються такі питання: межі білого і чорного, світлого і темного, добра і зла, «сродна» праця як основний принцип трудової етики, релігійність, вибір між добром і злом, життям і смертю тощо.

Оскільки філософські байки Г. Сковороди порушують багато життєвих пи-

тань та проблем, що трапляються у житті дорослої людини, вони є доцільним цікавим та корисним матеріалом у практиці казкотерапії для дорослих.

Доцільним є застосування таких форм, методів та технологій роботи з байками Г.Сковороди: обговорення та аналіз змісту байки, її провідних ідей, переказування твору від особи різних її персонажів, перегляд відео, малювання ілюстрацій, а також створення власної байки зі схожим сюжетом.

Проте проведене дослідження не висчерпує всіх аспектів задекларованого питання. Перспективи подальших наукових пошуків у руслі окресленої проблеми ми вбачаємо у аналізі можливостей використання казок та казкових творів Г. Сковороди у практиці казкотерапії у роботі з дітьми більш молодшого віку та розробці відповідних науково-методичних рекомендацій.

Література

1. *Кравченко О.П.* Вчення про людину у філософії Георгія Кониського і Григорія Сковороди : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.05 ; Ін-т філос. ім. Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2006. 20 с.

2. *Особливості* символіки Г.С. Сковороди // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. Вип. 3 / Редкол.: М.М. Конончук (відп. ред.) та ін. Київ : Твім інтер, 1997. С.79–82.

3. *Сковорода Г.* Байки харківські. Видавництво «Відкрита книга», 2011. 11 с.

4. *Сковорода Г.* Краце Сковорода — дітям. Видавництво «Час майстрів», 2021. 108 с.

5. *Туляков О.О.* Античні ідеї освіти та виховання у творчій спадщині Г.С. Сковороди : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 ; Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Суми, 1999. 16 с.

6. *Українська* ментальність у світлі філософії Григорія Сковороди та поезії Тараса Шевченка // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць. Вип.4 / Редкол.: Н.А.Лисюк, Т.В. Полковенко. Київ, 1996. С.32–35.

7. *Український* фольклор як фактор національного самовиразу Григорія Сковороди. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://studwood.net/796764/kulturologiya/osnovniy_zmist_disertatsiyi

8. *Шевчук Т.С.* Антична спадщина в художній рецепції Григорія Сковороди : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.05 ; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 2010. 40 с.

04.07.2022

Відомості про авторів:

Казачинер Олена Семенівна — доктор педагогічних наук, професор, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; Харків, Україна; email: elena.kazachiner@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4842-3857>; Google Scholar: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=list_works&hl=ru&user=xgFC9dIAAAAJ ; Web of Science: <https://publons.com/researcher/4751109/olena-kazachiner/>

Бойчук Юрій Дмитрович — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології, член-кореспондент НАПН України, ректор; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; Харків, Україна; email: yurij.boychuk@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8583-5856>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=RPz2OjUAAAAJ> ; Web of Science: <https://publons.com/researcher/4823528/yurij-boychuk/>

Галій Алла Іванівна — кандидат біологічних наук, доцент, завідувач кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; Харків, Україна; email: galiialla227@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2134-6321>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?hl=ru&user=HfJyzkYAAAAJ>

Природовідповідність як принцип виховання в педагогічному досвіді С.І. Миропольського

Світлана Золотухіна,
Ольга Башкір

Питання виховання та становлення особистості в процесі її розвитку завжди є актуальними для вивчення та розробок нових методів та технологій. Напрями виховання наскрізно прописані в Концепції Нової української школи. Нині, в час національного випробування українського народу, вихованню, і не лише за національно-патріотичним напрямом, варто надавали великого значення. Розкриття талантів і здібностей дітей, допомога їм у розкритті себе та розвитку індивідуальних особистісних рис відіграє в повоєнний час вирішальну роль у відбудові країни, її економіки, примноженні культури, сприятиме бережливому ставленню до ціннісних загальнолюдських надбань.

Ідея українського філософа, педагога XVIII ст. Григорія Сковороди про врахування індивідуальних особливостей людини при виборі професії із інтересом і розумінням була прийнята відомим вітчизняним педагогом С. І. Миропольським. Він один із перших прийняв ідею природовідповідності Г. С. Сковороди, чії праці він вивчав і зберігав в особистій бібліотеці. Крім того, розробляючи проблему особистості вчителя, в обґрунтуванні вимог до його моральних і професійних якостей, а також змісту, форм загальної і спеціальної підготовки, він звернув серйозну увагу на «визнання вчителя», урахування його природних нахилів, здібностей до цієї професії [4, 5]. Услід за

Г. С. Сковородою педагог визнавав «природність» обов'язковим принципом виховання і навчання.

Принцип природовідповідності покликаний сприяти створенню умов для розкриття природних задатків дитини, її талантів та професійних уподобань. У цьому питанні варто звернутися до педагогічного спадку відомих філософів, педагогів та просвітителів, до яких і належить С.І. Миропольський. Метою статті є розкриття суті ідей принципу природовідповідності в педагогічному спадку С.І. Миропольського через призму досвіду Г. С. Сковороди.

Аналіз педагогічної спадщини С. І. Миропольського свідчить, що усвідомлення суті ідеї природовідповідності Г. С. Сковороди дозволило йому сформулювати власну педагогічну позицію з цього питання. Так, С. І. Миропольський звернув увагу на існування принаймні двох точок зору на природу людини. Відповідно до першої, писав педагог, її визнають як «*tabula rasa*», тобто виховання має необмежені можливості та можна «робити» з людини будь кого, тобто людина перебуває в повній залежності від сили зовнішніх впливів. Прибічниками цієї позиції є Дж. Локк, Бенеке, І. Герbart.

Згідно з другою точкою зору, підкреслював С. І. Миропольський, людина має природжені сили, що впливають як на її загальний розвиток, так і на індивідуальний. Виходячи з цього підходу, завдання виховання — не «створення» особистості,

а сприяння всебічному розвитку людини згідно з природним законом розвитку її сил і здібностей. Такий підхід С. І. Миропольський назвав принципом вільного розвитку, відповідності з природою людини і з законами самого розвитку [1, 2]. Саме такий підхід складає основу концепцій Я. Коменського, Г. Сковороди, пізніше А. Дістервега.

Погоджуючись з попередниками, С. І. Миропольський також вважав, що людина не є порожнім, несписаним листом паперу, а є «живою особистістю», «психофізичним організмом», що містить у собі самі закони для розвитку, зерно і коріння для інтелектуальної і моральної освіти. С. І. Миропольський підкреслював, що будь який організм, навіть рослинний, розвивається з себе, природа тільки сприяє природному розвитку рослин з зерна, даючи йому світло, повітря, тепло, вологу. Саме це є прикладом природного і вільного розвитку, якому повинна наслідувати людина у своєму вихованні.

У вихователя є два завдання у вихованні: віддалити від дитини шкідливі впливи і створити їй належні умови для вільного вияву діяльнісних сил. Решта здійснюється силою людської природи.

Педагог погоджувався з думкою Г.С. Сковороди про повагу до загальнолюдської там індивідуальної природи виховання, звертав увагу на те, що примус і насилля не створюють гармонії, вони вносять тільки розлад. У власній педагогічній діяльності педагог також категорично заперечував насилля.

Висновок про те, що виховання, яке не відповідає природі дитини і її природним здібностям, — це вишкіл, механічне вичування, яке не здатне зробити людину людиною, С. І. Миропольський вважав важливим і значущим. Усе, на його погляд, полягає в збудженні самої природи до розвитку, до прояву, до самодіяльності зовнішніх почуттів, а потім і високої духовної діяльності.

У такий спосіб виховання не є випадкове і довільне. Це цілеспрямоване збуджен-

ня природного процесу розвитку людини. Прагнення до розвитку, закладене в природі людини, не є щось невизначене: не з кожної людини, не з кожної здатності, схильності можливо зробити що завгодно, але тільки те, що лежить у її природі. За словами С. І. Миропольського, природовідповідність — основа індивідуальності у вихованні.

Ідея природовідповідності вже за часів С. І. Миропольського, як свідчить аналіз історико-педагогічної літератури, «перетворилася» на важливий принцип виховання. Узагальнюючи його загальні і суттєві риси, педагог підкреслював, що різноманітність сил у живому організмі не розділяє його, не порушує рівноваги сил у розвитку, перевага однієї сили робить виховання та розвиток потворним. А це доводить, що цілісність, єдність і різноманітності, гармонія і рівномірність у всьому складають одну з важливих вимог виховання. На питання «Що означає вчити дитину відповідно з природою?», С. І. Миропольський у статті «Наша початкова школа» відповідав таке: «Це означає дотримуватися поступовості в переході від легкого до важкого, не стрибати, а йти повільно, давати посильну роботу, порівнювати завдання з наявними розумовим силами дитини, викладати елементарно й наочно, вимагати свідомості у засвоєнні всього і у всякій роботі, пробуджувати дитячу допитливість, закріпляти все постійними вправами. Саме це дозволить легко, швидко, жваво, весело рушити справі з місця, побачити реальні плоди виховання. Принцип природовідповідності С. І. Миропольський називав «вищим педагогічним принципом», який вимагає чітку практичну організацію навчання, що передбачає:

- розподіл предметів, тобто систему навчання;
- розклад навчальних годин, чітке виконання навчальних програм;
- надання учням підручників, посібників;
- відвідування уроків наставниками й учнями;

- організацію іспитів учнів, позакласного читання і домашніх занять.

Заслуга педагога полягає й у твердженні, що з метою «правильного» навчання й виховання дітей, слід знати особливості їхнього віку та індивідуальні особливості. Він також, як і його попередники, поділив людське життя на вікові періоди: дитинство, отрочтво, юність, змужнілість і старість. При цьому наполягав, що саме отрочтво представляє всі благодатні умови для навчання. Учитель, відзначав С. І. Миропольський, повинен знати, що учень, приходячи до школи, має певний життєво-пізнавальний досвід. Помилкова думка про те, що дитина — «чистий аркуш паперу», призводить до того, що вітчизняні педагоги наслідують німецькі практики, складають абетки і книжки для читання, наповнюючи їх зміст наївними питаннями, предметами, поговірками, байками, науками. Наші сільські діти, розумніші та багаті досвідом, ніж це може виявитися на перший погляд. Вони не сміливі, сором'язливі, не вміють інколи висловити свою думку, але смішно їх питати: «Скільки ніг у півня?», «Чим вкрита вівця?». Вони не дадуть «наукове» визначення коневі, але на практиці відмінно засвоїли його якості, знають про практичне застосування, уміють піклуватися за ним.

Важливою, на наш погляд, є думка С. І. Миропольського, що в дітей є й запас моральних істин, що успадковано ними від батьків, сім'ї, родини. Крім того, сільські діти дуже рано стають помічниками батьків: опікуються сестричкою, пасуть гусей, ходять у ліс по дрова, ганяють домашню скотину до води, носять їжу батькові у поле тощо. Тобто селянське трудове життя стає дитині близьким до природи, а вона є великою вчителькою, вона збуджує в ній почуття краси, гармонії, величчя [5]. Така дитина, як правило, вже до школи йде фізично міцною відповідно за віком, набуває сміливості й винахідливості.

Підкреслимо, що С. І. Миропольський глибоко любив дітей, звертав увагу вчи-

телів на інколи невірні погляди на дитину, що прийшла до школи. У статті «Учень, як предмет виховання» (1890 р.) педагог писав, що якщо дитина, вступаючи до школи, здається недостатньо розвиненою, необізнаною та соціально не активною, то це від несподіваних, незвичайних обставин, стилю спілкування, незвичної мови, нових порядків. Потрібні час і умови, щоб відчути себе, як удома. Така позиція С. І. Миропольського обумовила його точку зору щодо обов'язковості вчителя вивчати дітей, щоб уміло навчати і виховувати їх у подальшому. З цією метою він пропонував звертати увагу вчителів не тільки на особистісні якості дитини, але й на її характер, взаємодію із іншими дітьми, дорослими, вчителями, батьками.

С. І. Миропольський націлював учителів на комплексне вивчення особистості учня з метою загального уявлення про неї. З інтересом, із знанням справи педагог сам давав характеристику дитячому віку. Він підкреслював, що діти мають нахили до наслідування. У силу цього вони рано засвоюють різноманітні навички, але не маючи можливості судити про їхні достоїнства, однаково засвоюють навички гарні й погані.

Учитель, підкреслював С. І. Миропольський, повинен усвідомити, що в моральному вихованні дітей нема дрібниць. «Доброчесність, як і порок, починається з малого, писав педагог у роботі «Учень як предмет виховання». (1890 р.). Мале зерно зростає, розвивається, міцніє, глибоко пускає коріння, набирає силу і робиться особистим у душі» [5, с. 19].

Для всебічного вивчення дитини С. І. Миропольський радив спостерігати за духовним її життям, за способами дитячого сприйняття. При цьому він вказував, що теоретичне вивчення розвитку душі людської не так плідне, як безпосереднє спостереження за духовним життям дітей, за нахилами, звичками, способами їхнього духовного виховання. «Одне, — писав він, — читати і розумово досліджувати, інше — досліджувати і бачити» [5, с. 20].

Думки С. І. Миропольського про значення врахування індивідуальних особливостей в навчально-виховному процесі знаходили позитивну оцінку в пресі, були співзвучні ідеям, висловленим пізніше, наприклад, П. Ф. Лесгафтом у книзі «Шкільні типи» (1893 р.). Як і С. І. Миропольський, П. Ф. Лесгафт також відзначав важливість знань вихователями як індиві-

дуальних здібностей дітей, так і їх проявів у процесі повсякденного життя. Такі знання, вказував педагог, дають змогу знаходити основні причини дій вчинків дитини. П. Ф. Лесгафт продовжував традиції Я. А. Коменського, С. І. Миропольського і також визначав типи темпераментів і обґрунтував адекватні педагогічні заходи впливу на учня.

С. І. Миропольський про заходи впливу вчителя відповідно до типів темпераменту

Тип темпераменту	Міри впливу вчителя
Сангвінічний	Досвід, обережність, суворість не годиться. Сухий педантизм спровокує відразу, а читання моралі — нудьгу. Схвалення, заняття роботою по душі, віддалення від цього всього, що викликає незібраність. Необхідне живе, цікаве, наочне викладання, наведення прикладів, використання численних питань, повторення матеріалу, сердечне, розумне поводження, терпіння, організація успіху в навчальній праці.
Холеричний	Приклад і релігія допоможуть пом'якшити його гордість, зарозумілість, привести до утихомирювання. Авторитет, суворість і непоступливість. Воля вихователя — тверда, накази — продумані, слова — точні, незмінні.
Меланхолічний	Щира, гаряча любов, виведення з понурого і недовірливого настрою, заохочення до ігор товаришів, доброзичливе ставлення, що не допускає насмішки, «пробудження» любові до вчителя, до людей, а також теплої сердечної довіри до них, терпіння.
Флегматичний	«Розворушити» дитину, вивести з безділля, не вимагати багато, але наполегливо і відповідно до її можливостей, терпіння, організація спілкування з рухливими дітьми, часткове використання покарання [5, с. 29–30].

Індивідуалізація, згідно з С. І. Миропольським, передбачає серйозні знання вчителя про учня. Крім знань загального характеру про особистість учня, вчитель, за переконанням С. І. Миропольського, повинен глибоко засвоїти не тільки поняття про темперамент, але й уміти вибирати адекватні заходи впливу на учнів.

Розкриваючи це питання, С. І. Миропольський вказував, що вчення про темпераменти має давні коріння, давнє походження. Наприклад, у греків різниця і властивості темпераментів пояснювалися впливом крові, жовчі, мокрот, що послуговувало основою і для їх назви (сангвінічний — кров'яний, холеричний — жовчний, меланхолічний — чорно-жовчний, флегматичний — мокротинний). Це пояснення темпераментів сьогодні не приймається, а їх назва і характеристики збереглися і до наших днів.

Темперамент представляє різні ступені сприйняття, збудженості людини і її чутливості на зовнішні й внутрішні подразники, що сьогодні пояснюється переважно дією нервової системи. Темперамент не є моральною чи то здобутою властивістю дитини, а природною, що знаходиться у зв'язку з фізичною її будовою і має сильний і безпосередній вплив на душевний настрій. Ось чому знання темпераменту дитини має велике значення для вихователя. Темперамент не представляє необхідної схильності до добра або зла; будь-який темперамент «здатний» до виконання морального закону, але для цього необхідне керівництво. Кожний темперамент вимагає особливого звернення і «пристосування» до нього виховного засобу.

Темпераментів, писав С. І. Миропольський, у чистому вигляді не буває, однак

їх ознаки можна легко розпізнати на дітях. Так, одна дитина обурюється тим, що інша відповідає жартам; одна дитина довго пам'ятає образу, інша — швидко забуває, одну дитину похвала приводить у захват, інша приймає її спокійно; одна любить рухливі ігри з товаришами, інша — навпаки — полюбляє бути на одинці» [5, с. 24–25].

Погляди С. І. Миропольського на темпераменти заслуговують на увагу. Так, педагог зазначав, що на практиці темпераменти є змішаними, пом'якшеними, при чому з віком, освітою, досвідом, під впливом життєвих умов вони набувають змін. Кожний темперамент має свої світлі та темні сторони; підтримка і розвиток перших слугують для обмеження і пом'якшення других. У школі велике значення для «умертвіння» темпераментів, пом'якшення їх різкості має товариство, тому що зближуються, як правило, протилежності, і часто веселий сангвінік товаришує із замисленим меланхоліком, а гарячий холерик — з холодним флегматиком. Але, за переконанням С. І. Миропольського, кращим засобом для пом'якшення темпераменту слугує християнське виховання. Він писав, що релігія дещо обмежує стрімкі пориви. Педагог цитує слова Гельвича відносно того, що в молитві меланхолік знайде собі втіхи, якщо він буде почувати себе самотньо, сангвінік на молитві усвідомить, що не все на світі жарти, гордий холерик змириться на молитві, лінивий флегматик відчує при цьому необхідність праці і пожертвує своїм спокоєм. Молитва вносить у душу дитини мир, а віра розв'язує й узгоджує всі життєві протиріччя. У дитинстві, зазначав педагог, темпераменти є лише задатками, і поки вони не зміцніли, не утвердилися звичками, їх слід прагнути пом'якшувати.

Цікаві думки і безпосередні спостереження С. І. Миропольського стосовно виховання дітей. Він звертав увагу, що діти — це живий, рухливий матеріал, з яким учителю доводиться мати справу. На них діють багато впливів із зовнішніх

обставин життя і це робить виховання надзвичайно складною справою. У зв'язку з цим учитель не може бути спокійним, він завжди перебуває у напруженому стані і повинен постійно спостерігати, бути бадьорим, досліджувати, продумувати, вивчати. Однак, у статті-рецензії «Фантазії і дійсність у справі нашої народної школи» [3] С. І. Миропольський критикував за стриманість учителів у реалізації принципу природовідповідності.

Скільки потрібно проникливості вчителю, який тільки починає педагогічну справу, щоб зрозуміти індивідуальність кожного вихованця. Слід вивчати своїх учнів, наполягав педагог, щоб не наробити помилок. Діяльність учителя, підкреслював С. І. Миропольський, не механічна діяльність, для якої досить засвоїти відомі зовнішні технічні прийоми і правила; вона є духовною творчістю, у якій учитель кожний момент повинен будувати, вибирати нові прийоми, нові способи морального впливу на душу дитини, що розвивається, і в кожному конкретному випадку змінювати їх [5, с. 30–31].

Підкреслимо, що С. І. Миропольський не тільки теоретично розмірковував про врахування темпераменту дитини в навчально-виховному процесі, а й вимагав від учителів закладів освіти, у яких він працював і які були йому підпорядковані, знань про дитину, її особливості, характер, особистісні якості. Наприклад, «Інструкцією жіночої святкової школи» м. Харкова передбачалось необхідність збирання первісних відомостей про кожную ученицю, що вступає до закладу освіти. Учитель повинен був записувати до спеціальної книги ім'я, прізвище учениці, віросповідання, звання і заняття батьків, рівень знань. У процесі навчання за ученицями здійснювалось спостереження і після іспитів їх переводили в групу, що відповідає рівню знань і віку.

Спостереження, яке, за переконанням С. І. Миропольського, розкриває перед учителем тайну характеру дитини, навичок, нахилів, широко використовувалось у практиці роботи шкіл під керівництвом

прогресивних керівників того часу. Так, уміння директора А. А. Бернгофта спостерігати за учнями на уроці допомагали йому вірно організувати навчально-виховний процес і налагодити дисципліну в класі.

Принцип природовідповідності, урахування вікових й індивідуальних здібностей було покладено в основу закладів освіти, у яких керівники цінили свою репутацію. Наприклад, у Маріїнській гімназії намагалися «розумно» розвивати природу дитини. У п. 28 «Правил» цього закладу освіти відзначалось, що «істинний педагогічний порядок у класі складається не з мертвої тиші і нерухомому фізичному положенню тіл. Усе це не характерно для природи дитини, її це надзвичайно втомлює, і порушує дитяче довірливе ставлення між наставницями й ученицями. Ураховуючи це, у цій школі дозволялось сидіти дещо вільно, змінювати положення рук, ніг, навіть сміятися в окремих випадках.

Таким чином, вивчення педагогічної спадщини свідчить, що С. І. Миропольський не тільки прийняв ідею природовідповідності Г. С. Сковороди, а й втілював її в практичну педагогічну діяльність у конкретно історичних умовах. У його творчості отримала подальший розвиток ідея наочності як основа реалізації природовідповідності; більш глибоко обґрунтовано взаємозв'язок «змінного і незмінного» у природі людини.

С. І. Миропольський активно обстоював ідею глибокого, всебічного вивчення характеру, духовного життя дітей, способів сприйняття ними оточуючого світу як у школі, так і в сім'ї.

Література

1. Башкір О. І. Управлінський склад науково-дослідних кафедр педагогіки (1921-1929 рр.) // Наук. огляд. 2017. № 2 (34). С. 31–51. URL: <http://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/1115>
2. Золотухіна С.Т., Шевцова Т.В. Проблема виховання особистості у педагогічній спадщині С.І. Миропольського // Педагогіка та психологія. 2013. № 43. С. 171–178.
3. Миропольский С.И. Фантазии и действительность в деле нашей народной школы // Отечественные записки. 1877. № 5. С. 11.
4. Миропольский С.И. Теория и практика в воспитании // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1871. № 157. С. 1–29.
5. Миропольский С.И. Ученик как предмет воспитания // Дидактические очерки. Ученик и воспитывающее обучение в народной школе. 1890. 72 с.

28.07.2022

Відомості про авторів:

Золотухіна Світлана Трохимівна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: boi83@ukr.net; ORCID: 0000-00023535-5974; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=43RrCLcA AAAJ&hl=ru>

Башкір Ольга Іванівна — доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: boi83@ukr.net; ORCID: 0000-0001-5237-9778; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=KDK7KyYAAAAAJ&hl=ru>

Актуальність ідей Г. Сковороди щодо позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями

Вікторія Коваленко

Шереосмислення надбань мислителів, просвітників і педагогів є важливою умовою розвитку теорії і практики навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами. Особливо значення в цьому аспекті набуває вивчення педагогічних поглядів Г. Сковороди — видатного гуманіста, філософа, педагога.

Спадщину Г. Сковороди вивчали, переважно, у літературно-філософській площині Д. Багалій, Г. Ільїн, Н. Кабусь, М. Кашуба, С. Новосад, І. Пільчук, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, В. Шевчук та ін. У своїх філософських діалогах Г. Сковорода наголошує на тому, що завдання людини полягає в «пізнанні себе», усвідомленні себе частиною народу і пізнання в народі себе, живучі та здійснюючи добрі справи.

Педагогічну спадщину вченого досліджували Ю. Бойчук, Т. Десятов, М. Євтух, І. Іваньо, А. Кузьмінський, Є. Мединський, І. Прокопенко, М. Редько, П. Тичина та ін. Виняткового значення в педагогічних поглядах Г. Сковороди набуває екологічна проблематика, зокрема гуманістом аналізувались питання значення природи для життя людини, вплив екологічних факторів на життя суспільства, значущість виховання дитини відповідно до принципу природовідповідності. На його думку, вчитель має виявляти нахили та можливості кожного учня та розвивати їх: «Вчити дитину треба тому, до чого у неї

природний нахил, що для неї передбачила «блаженная натура» [1]. У контексті навчання дітей з урахуванням інтересів і нахилів, здібностей, Г. Сковорода зазначає: «У всіх дітей різні природні здібності, але природа, подібно до «багатого водограю» наповнює посудини до повної місткості» [6]. Сьогодні особливо цінними ці погляди педагога-гуманіста є у контексті еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти школярів, яка дозволяє проводити навчання дітей відповідно до їх можливостей та інтересів природному середовищі. З цього приводу В. Вербицький вказує, що «сама позашкільна, а насамперед природнича освіта, має формувати такі гуманітарні цінності, як ставлення до себе та довкілля, стиль життя, активну життєву позицію» [4].

Висунуті ідеї Г. Сковородою про важливість розумового розвитку дитини, значення праці як основи суспільного життя, застосування принципу «сродності» та доступності освіти набувають особливого значення в контексті корекційного навчання та виховання школярів з інтелектуальними порушеннями. Проте, проблема застосування поглядів Г. Сковороди в аспекті позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями не набула свого висвітлення у педагогічній літературі, що й обумовило вибір теми наукової розвідки.

Метою статті є висвітлення поглядів видатного українського педагога Г. Сквороди в контексті еколого-натуралістичної позашкільної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями.

Згідно зі Статтею 15 «Основні напрями позашкільної освіти» Закону України «Про позашкільну освіту», виділяється одинадцять напрямів позашкільної освіти, серед яких провідне місце займає еколого-натуралістичний. Здобуття позашкільної освіти у творчих об'єднаннях еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти передбачає «оволодіння дітьми знаннями про навколишнє середовище, формування екологічної культури особистості, набуття знань і досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної роботи та інших біологічних напрямів, формування знань, навичок у галузях сільського господарства: квітництва, лісництва, садівництва, грибівництва, бджільництва» [5].

Якщо розглядати позашкільну освіту школярів з інтелектуальними порушеннями, то вона має набувати корекційної спрямованості та здійснювати реабілітаційну функцію. Це зумовлено тим, що в процесі оволодіння знаннями дітьми зі стійкими, незворотніми інтелектуальними порушеннями мають застосовуватися спеціальні педагогічні прийоми, що дозволяють частково виправляти недоліки їх аналітико-синтетичної діяльності та сприятимуть інтелектуальному, фізичному та соціальному розвитку цих дітей, становленню їх особистості. Реабілітаційна функція полягає у відновленні властивостей і функцій організму дитини, особистісного розвитку дитини з метою створення умов для соціальної адаптації та подальшої професійно-трудової соціалізації. Отже, висловлена Г. Сквородою у XVIII столітті думка про виняткову роль навчання та розумового розвитку кожної дитини, заснованих на досвіді та практиці; урахування в освітньому процесі інтересів, схильностей, здібностей і можливостей дітей, набуває сьогодні особливого значення в контексті позашкіль-

ної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями.

Варто зазначити, що залучення школярів з інтелектуальними порушеннями саме до еколого-натуралістичної освіти дозволяє таким дітям оволодіти первинними професійними знаннями, вміннями і навичками, необхідними для їх соціалізації, подальшої самореалізації та професійної діяльності. Зокрема, школярі з інтелектуальними порушеннями здатні оволодіти сільсько-господарськими професіями, такими як: тваринник, овочівник, квітникар, працівник тепличних господарств тощо [3], тож навчання за еколого-натуралістичним профілем дозволяє дітям здобути первинні знання та навички у цій галузі. Зокрема, Л. Артемова зазначає, що освіту Г. Скворода розглядав як один з основних засобів у реалізації свого соціального ідеалу [2].

У процесі навчання Г. Скворода сповідував використання принципів наочності, доступності, зв'язку із життям, практичної спрямованості навчання. Розглянемо більш детально відображення вказаних принципів і процесі здобуття позашкільної еколого-натуралістичної освіти особами з інтелектуальними порушеннями.

Проаналізувавши педагогічну спадщину Г. Сквороди, можна стверджувати, що до змісту освіти Григорій Савич включав найрізноманітніші науки: граматику, математику, фізику, філософію, музику, юриспруденцію, географію, механіку, іноземні мови, астрономію, хімію, мораль. Серед цих наук важливе місце посідало землеробство. При просвітителі указував, що навчання дітей має бути послідовним і системним [6]. Цей принцип передбачає взаємопов'язане вивчення шкільного курсу природознавства та програмового змісту матеріалів гурткової роботи, поступовість і логічність в оволодінні знаннями. Дане твердження педагога знаходить своє відображення в рівневій будові програм позашкільної еколого-натуралістичної освіти. Зокрема, більшість програм цього напрямку розраховано на два рівні: по-

чатковий і основний («Юні садівники», «Юні квітникарі», «Юні рослинники», «Юні овочівники», «Юні зоологи» тощо) [4]. Програми початкового рівня еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти розраховані на строк навчання 1 — 2 роки і спрямовані на загальнокультурний розвиток школярів, виявлення їх здібностей і прищеплення інтересу до творчої діяльності. З цього приводу слушно зазначити думку Г. Сковороди про недопустимість прагнення батьків виховувати дитину за довільно вигаданою «моделлю». Якщо молода людина наділена схильністю до хліборобської праці, то не слід намагатися зробити з неї вчителя або священика [6]. Тож, особливого значення в цей період навчання набуває уточнення інтересів дитини, вивчення її схильностей, здібностей і можливостей. Якщо дитина демонструє стійкий інтерес до еколого-натуралістичної діяльності, то їй рекомендовано продовжити навчання на основному рівні позашкільної освіти.

Програми основного рівня позашкільної освіти спрямовані на розвиток інтересів вихованців, формування знань, умінь і навичок, що дозволяють задовольнити потреби дітей у професійній орієнтації, створити умови для соціальної адаптації вихованців у суспільстві, розвиток стійких інтересів, розширення і поглиблення професійних інтересів, вмій і навичок. Зокрема, важлива роль у професійному самовизначенні школярів з інтелектуальними порушеннями належить сільськогосподарському дослідництву. Навчальні програми основного рівня можуть розроблятися терміном від одного до чотирьох років.

Аналіз педагогічної спадщини Г. Сковороди доводить, що гуманіст указував на важливість надання дитині доступної освіти, тієї, що відповідає її потребам і можливостям. У контексті корекційного навчання і виховання школярів з інтелектуальними порушеннями дана думка мислителя набуває особливого значення, адже зниження інтелектуально-мнестичних функцій у таких дітей призводить до

неможливості опанування ними знаннями у неадаптованому вигляді. Означене актуалізує потребу в модернізації програм еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти. Провідними факторами, які визначають специфіку модифікації програми є стартовий рівень розумового розвитку, пізнавальної, практичної та соціальної компетентності школяра з інтелектуальними порушеннями.

Ураховуючи модально-специфічні закономірності розвитку школярів з інтелектуальними порушеннями, виникає потреба в модифікації і змістовній наступності навчальних програм еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти початкового та основного рівнів. Так, ураховуючи здатність таких дітей до оволодіння професією квітникар, доцільним буде модифікувати програму «Юні рослинники» початкового й основного рівнів для опанування дітьми середнього та старшого шкільного віку [4]. Це зумовлено тим, що дані програми передбачають наявність у дітей базових знань з рослинництва, сучасних технологій вирощування польових культур. Означене вказує на актуальність введення модифікованого пропедевтичного курсу для цієї групи дітей «Природна скарбниця» (Г. Крикун). Даний курс передбачає вивчення компонентів неживої і живої природи рідного краю, формування початкових навичок фенологічних спостережень. У контексті цього слушною є думка Г. Сковороди про те, що вчитель має знати «вроджені» здібності своєї дитини, виховувати її у світлі традицій народу, його історії та звичаїв [6]. Будучи прихильником принципу народності у вихованні, Г. Сковорода зазначав, що воно має відповідати інтересам народу, жити з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу. Наскрізною лінією програм еколого-натуралістичної освіти є розширення кола уявлень школярів саме про природу рідного краю, його рослинний і тваринний світ, екологічні проблеми. Такий аспект роботи введений для формування стійкого інтересу до народознавчого

матеріалу свого регіону, бажання пізнати його ближче.

Г. Сковорода відстоював принцип свідомого засвоєння знань, що передбачає вивчення матеріалу дитиною не тільки на основі пояснень учителя або інформації з підручника, а й на основі спостереження за навколишньою дійсністю, у процесі спілкування з природою та в процесі практичної діяльності [6]. Принцип активності і свідомості у навчанні є провідним для школярів з інтелектуальними порушеннями і цілком може бути реалізованим у ході вивчення компонентів неживої і живої природи, роботи над екологічними проектами, проведення фенологічних спостережень тощо. Опанування програм еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти школярами з інтелектуальними порушеннями передбачає практичну роботу дітей у процесі оволодіння технологіями вирощування польових культур — і навіть у цьому спостерігаємо відображення ідей педагога. Адже виховання, за Г. Сковородою, повинно здійснюватися через посильну працю, яку вчений уважав основою суспільного життя, як «початок» і «вінець» щастя, як сенс життя людини [6].

Отже, проведений аналіз педагогічної спадщини видатного вітчизняного просвітителя Г. Сковороди вказує, що його погляди не втрачають своєї актуальності можуть бути використанні у процесі позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями. Сформульовані Г. Сковородою ідеї трудового виховання за принципом «сродності», принципи гуманізму, наочності, доступності, зв'язку із життям, практичної спрямованості навчання,

свідомого засвоєння знань, народності та природовідповідності є провідними в корекційному навчанні та вихованні школярів з інтелектуальними порушеннями. Заслужують на увагу та практично впроваджуються в організації творчого об'єднання еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти запропоновані Г. Сковородою нетрадиційні форми навчання, зокрема, проведення занять на свіжому повітрі, що їх використовував сам педагог-просвітитель.

Література

1. Андреева Т. Т. Питання екології людини в творчості Г. С. Сковороди в історичному контексті // Молодий вчений. 2016. № 9.1 (36.1). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/9/1.pdf>
2. Артемова Л. В. Історія педагогіки України. Київ : Либідь. 2006. 105 с.
3. Бондар В. І. Особливості формування трудової компетенції розумово відсталих учнів : навч. посіб. / В. І. Бондар, К. В. Рейда. Київ : МП Леся, 2010. 168 с.
4. Навчальні програми з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку: еколого-біологічний профіль ; за заг. ред. д-ра пед. наук В. В. Вербицького]. Київ : НЕНЦ, 2018. 708 с.
5. Про позашкільну освіту : закон України, 2000, № 46, ст.393. Редакція від 22.05.2021.[Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text>
6. Сковорода Григорій. Твори в двох томах. Т. 1. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 532 с.

15.05.2022

Відомості про автора:

Коваленко Вікторія Євгенівна — кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри здоров'я людини, реабілітології і спеціальної психології Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова; Харків, Україна; kovalenkov811@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7792-4653; [GoogleScholarhttps://scholar.google.com.ua/citations?user=J3ZpMCIAAAAJ&hl=ru](https://scholar.google.com.ua/citations?user=J3ZpMCIAAAAJ&hl=ru); [Web ofScienceResearcherIDAAN-1998-2021](https://www.researcherid.com/ID/AAN-1998-2021)

Методика підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва (на прикладі матеріалів віртуальної екскурсії «Григорій Сковорода — митець, філософ, просвітител»)

Лариса Беземчук,
Володимир Фомін

Розширення науково-методичного поля в галузі викладання мистецьких дисциплін в умовах сучасної змішаної форми навчання слід здійснювати відповідно до трьох вимірів новизни в означеній галузі, на які вказували Н. Божко, Г. Падалка, Л. Рапацька, О. Щолокова та ін.: удосконалення-перетворення-моделювання. Пріоритетним для нашого пошуку визначаємо перетворюючу та моделюючу функції, що здатні зорієнтувати викладачів мистецьких дисциплін на розробку методик, в яких буде відображена можливість перенесення віднайдених позицій на нові явища (наприклад із галузі музичного мистецтва — в галузь мистецтво), завдяки чому у майбутніх викладачів будуть формуватися цілісні знання та практичні навички художньо-творчої діяльності засобами споріднених видів мистецтва в умовах змішаної форми навчання [1].

Для підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва можна взяти положення Н. Божко. Авторка виокремлює серед основних створення *методики*, яка органічно поєднує колективну (робота в парах, групах) та індивідуальну форми навчання; системний синтез репродуктивних та продуктивних методів навчання; співвідношення способів навчання,

що відображають логікорациональну та образноемоційну сторони пізнання. Для змішаної форми навчання необхідна інтеграція раціональних методів (в основі яких знаки, логічні конструкції, операції з алгоритмами тощо) та герменевтичних методів, що культивують переживання, образи, відношення. Взаємодія науково-теоретичного та емоційнообразного пізнання в освітньому процесі дає можливість сприйняття реальності в її протиріччі та цілісності, що забезпечує цілісність освітнього процесу та, як наслідок, його саморозвиток, роботу в режимі інноваційності [3].

Однією із форм роботи в онлайн режимі може стати створення студентами тематичних віртуальних екскурсій для учнів під час підготовки матеріалів для педагогічної практики. Використання методу мультимедійного навчання також вимагає створення проєктів майбутніми вчителями музичного мистецтва для опанування професійного блоку дисциплін «Педагогічна практика», «Методики музичного виховання з практикумом» та інш.

Приклад заочної тематичної навчально-виховної екскурсії-бесіди для старшокласників для проведення здобувачами мистецьких фахів в онлайн режимі:

«Подорож у вічність: шляхами Г.С. Сковороди — мандрівника, філософа, поета, музиканта»

Мета: дослідити шлях мандрівок, пов'язаних з життям та творчістю Г. Сковороди.

Освітня: сформувати уявлення учнів про життєвий та творчий шлях великого філософа на території Харківщини, України та за її межами.

Розвивальна: розвивати мислення, інтелектуальні здібності, емоційне ставлення до надбань українського народу в процесі знайомства з філософським, життєвим та музично-поетичним досвідом Г. Сковороди.

Виховна: виховувати духовну культуру, моральні якості учнів та національну самосвідомість на прикладі знайомства з мудрістю Г. Сковороди.

Маршрут:

Перша зупинка. Педагогічна спадщина Г. Сковороди (місто Харків, вул. Валентинівська 2, Харківський національний педагогічний університет імені Г. Сковороди);

Друга зупинка. Викладацький талант філософа (місто Харків, вул. Університетська 8. Покровський монастир);

Третя зупинка. Сковородинівська криниця — джерело життєвої мудрості (с. Бабаї, Харківський р-н);

Четверта зупинка. Пам'ятник філософу (місто Лохвиці, Полтавська обл.);

П'ята зупинка. Сатиричні вірші та пісні митця (с. Коврай Золотоніського району Черкаської області);

Шоста зупинка. Родинне виховання (Батьківський двір Григорія) (сmt Чернухи, Полтавська обл.);

Сьома зупинка. Освітня нива (місто Київ, Києво-Могилянська академія);

Восьма зупинка. Філософська спадщина Г. Сковороди (місто Галле, Німеччина);

Дев'ята зупинка. Поетичні надбання Г. Сковороди (місто Переяслав-Хмельницький, Київська обл.);

Десята зупинка. Час Г. Сковороди в минулому та майбутньому (с. Сковородинівка, Золочивський р-н, Харківська обл.).

Перша зупинка. Педагогічна спадщина Г. Сковороди

Педагогічна спадщина Г. Сковороди в системі змісту виховання студентів-сковородинівців.

Пам'ятник філософу на території уні-

верситету відкрито до 290 р. з дня народження (2012 р.). Архітектор пам'ятника — ректор Харківського університету будівництва та архітектури Юрій Шкодовський, скульптор — народний художник України Сейфаддін Гурбанов.

Висловлювання Г. Сковороди, увіковічені в стінах університету:

Дерево в плодах пізнається.

Визначай смак не по шкарлупі, а по ядру.

З відомого пізнавай невідоме.

Питання для обговорення.

1. Що написано на стінах старовинного навчального закладу?

2. Чи близько сучасній людині цей вислів Г. Сковороди?

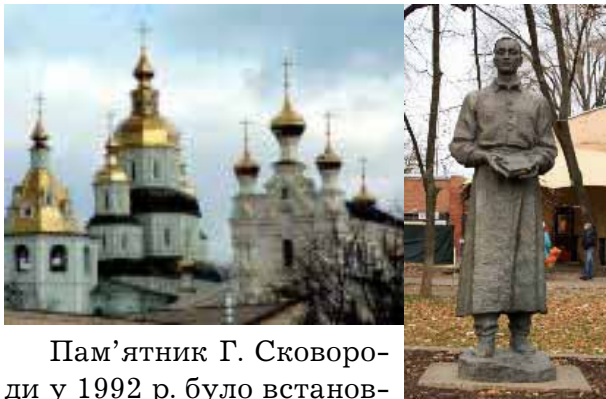
Друга зупинка. Викладацький талент філософа.

У XVIII ст. у Покровському монастирі було засновано Харківський колегіум — перший вищий навчальний заклад в Східній Україні.

Г. Сковорода викладав поетику, давньогрецьку мову, добронравіє в Харківському колегіумі (1759 — 1764), навчав учнів співати по нотах, грав на органі.

Із історії: професійну музичну освіту Г. Сковорода здобув під час свого перебування у Петербурзі (1742 — 1744), коли співав у придворній співочій капелі імператриці Єлизавети Петрівни. Вірячи в могутню силу музики, більшість своїх поетичних творів складає у формі пісень, кантів, в музично-поетичному жанрі, де музиці належить чи не провідна роль.

У 1766 р. написав посібник «Вхідні двері до християнської добродієності для молодого шляхетства Харківської губернії». Цього ж року Григорій Сковорода усамітнюється в гужвінському лісі на околицях Харкова і створює свій перший філософський діалог «Наркисе».

Пам'ятник Г. Сковорода у 1992 р. було встановлено біля монастирської стіни зі сторони Каскадного скверу. Бронзова скульптура роботи Івана Кавалерідзе.

Питання для обговорення.

1. У період, коли Сковорода перебував при царському дворі, цариця запрошувала його на постійне проживання при дворі.

2. Як Ви гадаєте, чому відповідь філософа була: «Я не покину Батьківщини. Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця»?

Третя зупинка. Сковородинівська криниця — джерело життєвої мудрості.

Г. Сковорода живе в селищі Бабаї в маєтку Щербиніних та закінчує «Байки Харківські».

Питання для обговорення.

1. Прочитайте в перекладі В. Шевчука лист Г. Сковорода:

Люб'язний приятелю!

На сьомому десятку нинішнього століття, полишивши вчительську посаду й усамітвившись у лісах, полях, садах, селах, хуторах та пісках, що лежать докуч Харкова, навчав я себе добродієнству і студіював Біблію; тоді ж добродієнними забавками розважаючись, написав півтора десятка байок, ще не маючи з тобою знайомості. А сього року в селі Бабаях примножив їх до половини. Поміж тим як писав додаткове, здавалося мені, що ти завжди присутній, схвалюєш мої думки і разом до них зі мною причащаєшся. Дарую ж тобі три десятки байок — тобі й подібним до тебе!

Батьківська кара має в гіркоті своїй солідності, а мудра іграшка таїть в собі силу.

Нерозумну бундючливість зустрічають по зовнішності, випроводжають по сміху, а розумний жарт добрий вінчає кінець. Немає смішнішого, як розумний вигляд з порожнім нутром, і немає нічого веселішого, як смішне обличчя з прихованою поважністю. Згадайте прислів'я: «Хвалився гриб гарною шапкою, та що з того, коли під нею голови нема».

Григорій Сковорода 1774 р., с Бабаї

2. Висловити свою думку щодо прислів'я, яке використав філософ в тексті.

Четверта зупинка. Пам'ятник філософу.

Пам'ятник Г. Сковороди в місті Лохвиці було відкрито 22 грудня 1922 р. (скульптор І. П. Кавалерідзе). До 250-річчя філософа відновлений в бронзі 29 листопада 1972 р.

Питання для обговорення.

1. Як Ви розумієте сутність щасливої людини в сучасному вимірі?

(Г. Сковорода писав «... бути щасливим, пізнати себе чи свою природу, взятися за своє споріднене діло і бути з ним у злагоді з загальною потребою»).

2. Чи вважаєте Ви справедливою думку про те, що скульптор, який створював пам'ятники філософа в різних містах, є «українським Мікеланджело»?

Пісня Г. Сковороди «Всякому городу нрав и права...» стала популярною, увійшовши до репертуару кобзарів і лірників.

Питання для обговорення.

1. Котляревський увів пісню до канви драми «Наталка Полтавка», де її в децю видозміненому варіанті виконує возний Тетерваковський. Чому, на Ваш погляд, автор використав твір Г. Сковороди в драмі?

2. Прослухати пісню возного з першої дії опери «Наталка Полтавка» М. Лисенка. Проаналізувати як в музиці втілено сатиричний образ персонажу?

П'ята зупинка. Сатиричні вірші та пісні митця.

Відома 10-та пісня збірки Г. Сковороди «Сад божественних пісень» — «Всякому городу нрав и права...» — вважається класичним зразком соціальної сатири в давній українській літературі.

Шоста зупинка. Родинне виховання (Батьківський двір Григорія).

Г. Сковорода народився 3 грудня 1722 р. Григорій мав від природи чудовий голос і неабиякий музичний хист. Пізніше вільно грав на сопілці, флейті, скрипці, гусях, лірі, бандурі.

З історії: двір Пелагеї Сковороди, син якої знаходиться в півчих (придворного хору імператриці Єлизавети Петрівни у Санкт-Петербурзі, 1745) за ревізією 1743 р., згадується за № 49.

Працьовитість як прикметна риса характеру самого Сковороди була основою для його педагогічної системи. Коріння естетичного ставлення до праці було закладено в працелюбності батьків, його родині.

Літературно-меморіальний музей Г. Сковороди з меморіальною садибою батьків було відкрито в 1972 р.

Питання для обговорення.

1. Як ви розумієте вислів «Без діла немає плода» (Прочитати байку Сковороди «Бджола і Шершень»).

2. Як в байці передано ідею «сродності» до праці?

Сьома зупинка. Освітнянська нива.

У Києво-Могилянській академії філософ навчався в різні періоди.

На Контрактовій площі м. Києва в 1977 р. встановлений бронзовий пам'ятник висотою п'ять метрів, скульптор Іван Кавалерідзе.

Кожного року 28 червня випускники академії, за традицією, одягають на голову бронзового Григорія Сковороди конфедератку — головний убір магістра і випускника академії.

Найважливішим для Г. Сковороди було питання про людське самопізнання, оскільки, на його думку, в людині як в малому світі сконцентровані всі властивості великого світу. Якщо ми не знаємо себе, то нам немає чим виміряти світ, оскільки людина містить в собі дві світові натури: видиму, чуттєву, але не справжню, і непершу за суттю, та невидиму, духовну, вічну та справжню основу будь-чого (Бога).

У трактаті «Потоп зміїний» Сковорода так пояснює суть своєї філософської системи: «Є три світи. Перший є всезагальний і світ життєвий, де все народжене проживає. Цей складається з незліченних світів і є великий світ. Другі два є частковий і малий світи. Перший — мікрокосм, тобто — світик, світик або людина. Другий світ символічний, тобто Біблія... Всі три світи складаються з двох, єдиноскладаючих сутностей, названих матерія і форма». Внутрішня сутність макрокосму і мікрокосму, за Сковородою, однакова, бо є виявом однієї й тієї ж вічної і безкінечної матерії. Звідси він робить висновок, що досить пізнати мікрокосм — людину — і можна збагнути весь світ — макрокосм. «Пізнай самого себе і ти пізнаєш весь світ».

Музично-поетична спадщина. Сковородинівський кант-колядка «Ангели снижайтеся» написаний як чотирьохголосний музичний твір. У збірку «Сад Божественних пісень» він увійшов за №4.

За своїм змістом і музичним характером твір наближається до народних колядок. Як кант-колядка був надзвичайно популярним у бурсацькому середовищі. З ним бурсаки мандрували по селах і містах України. Власне учні Києво-Могилянської академії ввели його у свій «Вертеп», бо кант відзначається яскравою музичною самобутністю, зумовленою близькістю до народно-пісенного мистецтва.

Питання для обговорення.

Чому пісні Г. Сковороди вважаються народними? Познайомитись із піснею «Стоїть явір над водою».

Восьма зупинка. Філософська спадщина Г. Сковороди.

Г. Сковорода студював в університеті м. Галле (Німеччина), де слухав лекції відомого на той час філософа і фізика Вольфа (1745 — 1750).

Вплив німецької метафізики на погляди Г. Сковороди. Думка філософа про те, що світ за природою подвійний. «Весь мир состоит из двоих натур: одна видимая, другая невидимая. Сия невидимая натура или Бог всю твар пронизает и содержит, везде и всегда был, есть и будет...»

Питання для обговорення.

1. Прочитати вислів «Счастлив, кому удалось — обрести в жестком нежное, в горьком сладкое, в лютости милость, в яде яд, в буйстве вкус, в смерти жизнь, в бесчестии славу»

2. Доповнити висловлювання філософа про щастя своїми прикладами.

Дев'ята зупинка. Поетичні надбання Г. Сковороди.

Історична довідка. Переяслав-Хмельницький — місто історії, культури, формування української нації. Йому більше 1100 років, оскільки перша літописна згадка про нього 907 року констатувала Переяслав як одне з трьох найрозвиненіших могутніх міст Київської Русі, у переліку з Києвом та Черніговом. Місто самоврядне: у 1585 р. одним із перших на Лівобережній Україні отримало Магдебурзьке право. Місто високої освіти: у колегіумах і семінаріях тут навчалися нащадки відомих князівських родин.

У XVIII столітті працював у Переяславському міському колегіумі філософ Григорій Сковорода, викладав піїтику (написаний перший датований вірш Сковороди).

У 1753 р. Місцевий єпископ вимагав пояснень, чому Г. Сковорода викладає свій предмет в колегіумі не як «кожний порядний чиновник», а по іншому. Поет відповів: «Одна справа — архієрейський посох, а інша — смичок».

Питання для обговорення.

1. Чому Г. Сковорода так відповів єпископу?

Пам'ятники Г. Сковороди в місті Перяслав-Хмельницький.

Десята зупинка. Час Г. Сковороди в минулому та майбутньому.

На могилі Г. Сковороди написано: «Мир ловил мене, но не поймал».

У Національному літературно-меморіальному музеї Г.С. Сковороди в селі Сковородинівка зберігається англійський срібний годинник XVIII ст., переданий в 1972 р. Чернігівським історичним музеєм. Згідно з обліковою карткою останнього годинник належав Г.С. Сковороді.

Питання для обговорення.

1. Чому філософ вважав, що найбільша втрата — це втрата часу?

Методика формування професійного зростання майбутнього вчителя музики засобами дистанційного навчання виокремлює такі процедурні етапи: узгодження цілей професійної підготовки майбутнього вчителя музики та завдань професійного зростання; квантування змісту певної навчальної дисципліни на окремі елементи для представлення в дистанційному курсі; створення онлайн курсів; спільна навчальна діяльність викладача та студентів у дистанційному середовищі, спрямована на формування навчальних конструктів професійної траєкторії майбутніх учителів музики;

моніторинг викладачем загальних способів і прийомів навчальної діяльності майбутніх учителів музики в дистанційному середовищі; діагностика успішності формування інтеграційно-педагогічних умінь майбутніх учителів музики в дистанційному середовищі [4].

Література

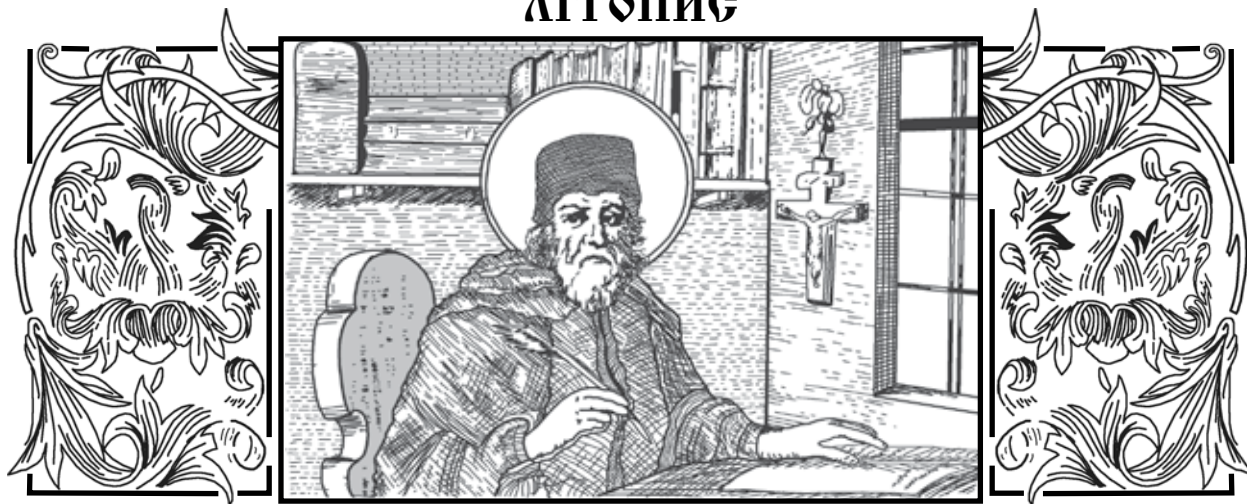
1. *Беземчук Л.В.* Викладання мистецьких дисциплін в умовах закладу вищої освіти: принцип міждисциплінарної координації // Вісник Нац. ун-ту "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка. Серія : Педагогічні науки. 2019. Вип. 1. С. 16–22.
2. *Беземчук Л.В., Фомін В.В.* Формування інтеграційно-педагогічних умінь майбутнього вчителя музичного мистецтва в умовах магістратури // Professional Art Education. 2021. Vol. 2 No. 2. P.12–19.
3. *Божко Н.* Інтегративний підхід до навчання в контексті реформування системи освіти України // Молодь і ринок. 2018. №7(162). С. 86–89
4. *Дубовий З. С.* Інтеграція фахово орієнтованих дистанційних технологій у межах інформаційно-освітнього середовища закладу вищої педагогічної освіти // Модернізація підготовки майбутніх фахівців професійно-педагогічного напрямку в умовах освітнього простору : матеріали Міжнар. наук. Інтернет-конф. (Кривий Ріг, 25–26 квітня 2019 р.). Кривий Ріг : КДПУ, 2019. С.52–54.

20.04.2022

Відомості про авторів:

Беземчук Лариса Валентинівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри музичного мистецтва; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; Харків, Україна; email: blv2007@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9745-6594>. Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=TbWebVYAAAJ&hl=ru>

Фомін Володимир Вікторович — доктор педагогічних наук, доцент, декан факультету мистецтв, професор кафедри музичного мистецтва; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди; Харків, Україна; email: v.v.fomin@hnpu.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8652-2023>; Google Scholar: https://scholar.google.com.ua/citations?user=_QccKIUAAAAAJ&hl=uk; WoS: <https://www.webofscience.com/wos/author/rid/T-9315-2017>

УДК 371.09 (477.54)

DOI:10.30837/nc.2022.4.67

Науково-педагогічна діяльність учених харківської науково-педагогічної школи (20 — 80-ті роки ХХ ст.) та їхні думки про педагогічні ідеї Г.Є. Сковороди

Ірина Сіра

Історичний шлях, який пройшла педагогіка, привертає все більше уваги сучасних дослідників. Вивчення теоретичної спадщини вітчизняних педагогів, зроблені ними висновки і узагальнення дозволяють усвідомити минулий досвід з позицій сучасності, виявити його місце у загальному поступовому процесі розвитку вітчизняної педагогічної науки.

Виходячи з положень національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)”, педагогічна наука в пошуках шляхів та засобів підготовки викладацьких кадрів вищої школи звертається до вивчення та використання спадщини вчених вітчизняної педагогіки. Такий підхід сприятиме виявленню їх теоретичних ідей та досвіду, дозволить доповнити новими матеріалами історію педагогічної думки України, допоможе розкрити можливості творчого

використання набутого загально-педагогічного досвіду у сучасних вищих навчальних закладах.

З початку 20-х років в Україні сталися істотні зрушення в розвитку педагогічної думки. Йшов процес українізації освіти і науки, розвивалися національна культура, мистецтво, література. Почали широко використовувати українську мову в навчанні і вихованні, закладалися основи нової системи народної освіти в цілому і вищої педагогічної освіти як її важливої складової.

Педагогічно вагому роль у розвитку вітчизняної педагогіки 20 — 80-х років ХХ ст. відігравали засновники Харківської науково-дидактичної школи професори М.О. Григор’єв, А.І. Зільберштейн, С.А. Литвинов, І.Т. Федоренко та інші. Протягом багатьох років вони працюва-

ли у педагогічних навчальних закладах, досліджували питання теорії та історії педагогіки, зосереджуючи увагу на розробці проблем дидактики.

Степан Андрійович Литвинов (1898 — 1982) понад п'ятдесят років присвятив науково-педагогічній діяльності у педагогічних вузах України. Освіту він одержав у Казанській учительській семінарії, після закінчення якої з 1916 по 1922 р. працював учителем початкової школи. У 1922 — 1926 рр. навчався на факультеті соціального виховання Харківського інституту народної освіти. У 1929 р. С.А. Литвинов захистив кандидатську дисертацію з питань історії педагогіки у Харківському науково-дослідному інституті педагогіки. З 1929 по 1939 р. працював в Харківських інститутах народної освіти і педагогічному, а з 1939 р. — в Київському педагогічному інституті. За ці роки він пройшов шлях від асистента, викладача до професора, завідувача кафедрою педагогіки [9, с.467–468].

С.А. Литвинов підготував понад 200 наукових робіт з різних проблем становлення і розвитку вітчизняної історико-педагогічної думки. В ряді з них він аналізував погляди окремих педагогів, зокрема Я.А. Коменського, Г.С. Сковороди, К.Д. Ушинського, І. Франка, Н.К. Крупської з питань навчання школярів та студентів. Окремі питання дидактики С.А. Литвинов розглядав також у підручниках, посібниках та монографіях для студентів, викладачів вузів і вчителів у 50 — 60-х роках, де був автором, співавтором або редактором. Серед них: "Ян Амос Коменський і радянська педагогіка" (1958), "Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки" (1959), "Педагогіка та життя" (1967) [8, с. 7, 16, 28, 30], розділ "Значення педагогічної діяльності Н.К. Крупської в історії розвитку радянської школи і педагогічної думки" у підручнику "Історія педагогіки" (1973) та деякі інші. Аналізу внеску Н.К. Крупської у розробку проблем виховання і навчання молоді він присвятив докторську дисертацію (1970).

Педагогічно цінний внесок в становлення та розвиток історико-педагогічної думки України 20 — 60-х років зробив Микола Олександрович Григор'єв (1886 — 1968). Педагогічну освіту одержав у вищому педагогічному училищі (1905) та Чернігівському педагогічному інституті (1919). У 1929 — 1926 рр. він працював в органах освіти Чернігівщини. У 1930 р. закінчив аспірантуру за спеціальністю «Історія педагогіки» у Харківському науково-дослідному інституті педагогіки і до 1937 р. завідував секцією історії педагогіки цього інституту, одночасно працював у Харківському педагогічному інституті. У ці роки був одним із організаторів Всеукраїнського товариства педагогів-марксистів, брав активну участь у педагогічних дискусіях 20 — 30-х років, в тому числі з питань змісту навчання в школах та комплексного навчання школярів. У 1937 р. М.О. Григор'єв був звинувачений у націоналізмі та звільнений з посади завідувача секцією педагогіки УНДІПу. У 1938 — 1940 рр. він завідував кафедрою педагогіки Астраханського педагогічного інституту, а в роки війни працював у шкільному відомстві Конотопа. З 1943 р. і до кінця життя М.О. Григор'єв працював у Харківському педагогічному інституті ім. Г.С.Сковороди [1].

Майже 40 років вчений віддав навчання студентської молоді у вищих педагогічних закладах, читав курс історії педагогіки, вів семінарські заняття, керував педагогічною практикою та аспірантами. Протягом 50 — 60-х років М.О. Григор'єв займався дослідженнями з проблем становлення і розвитку наочного навчання у вітчизняній педагогіці XIX століття та 20 — 30-х років XX століття, внеску К.Д. Ушинського та його послідовників в теорію і практику наочного навчання школярів, історією розвитку проблем пізнавальної активності учнів.

Працюючи з аспірантами, він аналізував спадщину К.Д. Ушинського, В.П. Водозова, М.Ф. Бунакова, педагогічні погляди Л.М. Толстого, М.І. Пирогова,

М.О. Добролюбова з питань навчальної роботи в народних школах, вивчав діяльність спеціальних установ народної освіти з питань організації наочного навчання та пізнавальної активності учнів у школах України 20 — 30-х років. М.О. Григор'єв — автор розділу “Школа і педагогіка в період імперіалізму” підручника “Історія педагогіки” (1973), де дав характеристику ряду напрямів педагогічної теорії в зарубіжній педагогіці кінця ХІХ — початку ХХ ст., у тому числі в галузі дидактики. А саме — “соціально-біологічного” (соціальна педагогіка), “громадянського виховання” і “трудової” школи, “вільного виховання”, “нового” виховання і “нових” шкіл, “експериментальної” і “прагматичної” педагогіки [2, с.98 — 115]. Його роботи друкувалися на сторінках журналів “Радянська школа”, “Шлях освіти”, у наукових записках інституту. За сумлінну працю М.О. Григор'єв був нагороджений Орденом Трудового Червоного Прапора, медаллю А.С. Макаренка [1, с. 21 — 22].

Визначне місце серед засновників Харківської дидактичної школи належить *Андрію Іллічу Зільберштейну (1897 — 1984)*. Вищу освіту він одержав у Харківському інституті народного господарства, де закінчив правовий факультет (1926), одночасно прослухав два курси математичного відділення інституту народної освіти. З ім'ям А.І. Зільберштейна пов'язане також становлення педагогічної преси в Україні. Він стояв у витоків журналу “Рідна школа”, заснованого у 1922 р., який у різні роки називався “Шлях освіти”, “Комуністична освіта”, “Радянська школа”, був заступником редактора цього журналу.

У 20 — 30-ті роки А.І. Зільберштейн поєднував роботу в органах народної освіти України з науково-педагогічною діяльністю у вищих навчальних закладах Харкова. З 1921 по 1934 р. він працював у Харківському губернському відділі народної освіти на посаді завідувача курсів підготовки позашкільних працівників та у Наркомосі УРСР на посадах методиста, завідувача підвідділом. З 1923 по 1939 р.

викладав курси педагогіки та історії педагогіки у Харківських інституті народної освіти, педагогічному, державному університеті і в інституті механізації та електрифікації сільського господарства. З 1939 по 1974 р. А.І. Зільберштейн завідував кафедрою педагогіки Харківського педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. У роки Великої Вітчизняної війни А.І. Зільберштейн був комісаром госпіталю у Новосибірську та Ярославлі [6, с. 139–140].

Педагогічно важливим напрямом наукових досліджень А.І. Зільберштейна у 40 — 60-ті роки були дидактичні питання теорії і історії наочного навчання школярів та студентів. У працях цього періоду він розглядав теоретичні основи наочності як одного з головних принципів дидактики, роль різних видів наочних посібників у навчальному процесі та деякі інші питання. У фундаментальній статті “Наочність у навчанні як принцип радянської дидактики” у збірнику наукових праць кафедри педагогіки, спираючись на аналіз поглядів відомих вітчизняних педагогів з проблем наочного навчання, зокрема К.Д. Ушинського, вчений обґрунтовано доводив, що педагогічно доцільне здійснення принципу наочності навчання є одним з характерних показників ефективності роботи вчителя, переконував, що гострі питання навчання дітей у новій школі постійно потребують широкого і, головне, глибокого використання різних способів наочності в навчанні [4, с. 3 — 35]. Збірник “Питання наочності в навчанні”, який вийшов у 1958 р. за редакцією А.І. Зільберштейна, отримав вищу нагороду того часу — премію ім. К.Д. Ушинського.

Не менш важливим напрямом педагогічних досліджень вченого у 70-ті роки були питання активізації навчально-пізнавальної діяльності школярів та студентів, використання проблемного навчання. У статті “Керівництво пізнавальною діяльністю учнів в умовах проблемного навчання” у колективній монографії “Питання проблемного навчання” (1978)

А.І. Зільберштейн обґрунтував підходи до застосування науково-педагогічних понять "алгоритм" та "інформація" в дослідженнях процесу навчання. Головну увагу він зосередив на розробці підходів до з'ясування особливостей управління пізнавальною діяльністю учнів при вирішенні ними проблемних завдань [5, с. 7–20].

У наукових публікаціях А.І. Зільберштейна, яких більше ста, розкриваються теоретичні ідеї про методи наукових досліджень у галузі дидактики, питання формулюючого експерименту, підготовки спеціалістів у педагогічних вузах, висвітлюються дидактичні ідеї у педагогічній спадщині Г.С. Сковороди, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка та інших видатних педагогів минулого. Своєю науково-педагогічною діяльністю та працями А.І. Зільберштейн сприяв розвитку Харківської дидактичної школи, підготував 26 кандидатів наук, які працюють в різних вузах України. Він нагороджений значком "Відмінник народної освіти УРСР" (1951), медаллю А.С. Макаренка (1969).

Вагома роль у пошуках нових форм і методів навчання належить *Івану Тимофійовичу Федоренку* (1906 — 1982). Після закінчення у 1930 р. фізико-математичного факультету Ніжинського інституту народної освіти він працював учителем фізики і математики у школі м. Вовчанська Харківської області та педагогічному технікумі м. Кременчука. З 1935 р. і до кінця життя, окрім воєнних років, науково-педагогічна діяльність І.Т. Федоренка пов'язана з Харковом, де він у різні роки працював вчителем та директором шкіл № 4, 77, 94, заступником завідуючого і завідуючим міськвно та облвно, а з 1966 і до кінця життя працював доцентом, професором, і з 1979 р. — завідувачем кафедри педагогіки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. У ці роки він очолював також обласну Раду Харківського відділення Педагогічного товариства України [7, с. 4–6].

І.Т. Федоренко поєднував навчально-виховну роботу в школах з науковою

діяльністю. У монографії "Формування самостійності учнів у навчально-виховній роботі школи" (1963), він, спираючись на вивчення п'ятирічного досвіду педагогічного колективу школи № 94, обґрунтував шляхи формування самостійності учнів у навчальній, позанавчальній і суспільно-корисній діяльності [10, с. 75 — 140], а у 1964 році захистив кандидатську дисертацію з цієї проблеми — "Шляхи формування самостійності учнів у навчальній роботі".

Працюючи доцентом кафедри педагогіки, І.Т. Федоренко став ініціатором створення у 1966 р. на базі школи № 94 лабораторії експериментальної дидактики, якою керував протягом 16 років. Лабораторія мала своїм завданням дослідження шляхів розвитку пізнавальної активності й самостійності школярів у навчанні, працювала також над проблемою формування міцності та дієвості знань, удосконалення читання та письма молодших школярів. На основі проведених досліджень І.Т. Федоренко у 1973 р. надрукував посібник вчителям шкіл "Педагогічні умови оптимізації підготовки учнів до засвоєння знань", а у 1976 р. захистив докторську дисертацію "Дидактичні умови оптимізації підготовки учнів до засвоєння нових знань".

У цих працях автор обґрунтував умови, необхідні для оптимальної підготовки учнів до засвоєння знань, і показав шляхи, якими можна забезпечувати їх у школі [11, с. 3–75]. Теоретичні висновки цих досліджень мали і важливе практичне значення. І.Т. Федоренко у співавторстві з фахівцями різних навчальних предметів підготував понад 200 методичних рекомендацій для вчителів та студентів, у яких була розкрита методика здійснення підбраної системи відповідних вправ, спрямованої на розвиток швидкості читання, письма, активного слухання, роботи зі словниками та довідниками, показані педагогічні умови ефективності застосування різних прийомів та методів для спеціальної підготовки учнів до засвоєння нових понять. Результати досліджень

вченого друкувалися окремими виданнями та на сторінках журналів “Радянська школа”, “Советская педагогика”, “Народное образование”. У 1968 р. І.Т. Федоренку присвоєно почесне звання “Заслужений вчитель школи УРСР”, у 1978 р. його нагороджено медаллю А.С. Макаренка.

Український поет, мислитель, філософ, педагог Г.С. Сковорода своїми поглядами на світ викликав великий інтерес до своєї педагогічної спадщини, яка належить до соціокультурних надбань. Вона заснована на засадах демократизму і гуманізму, народних традиціях, мудрості у питаннях навчання і виховання молоді. Глибока зацікавленість вчених Харківської науково-педагогічної школи професорів Харківського педагогічного інституту ім. Г.С. Сковорода — М.О. Григор’єва, А.І. Зільберштейна, С.А. Литвинова, І.Т. Федоренка цими проблемами привела до вивчення та узагальнення педагогічної спадщини учителя-гуманіста Григорія Сковороди.

Вивчаючи твори Григорія Сковороди, вчені високо оцінювали відношення поета до знання, який вірив у народ, його можливості. Г. Сковорода вірив, що знання повинні стати народним багатством, що *“знання не повинне зменшити свій сплив лише на самих жерців науки, які жеруть і пересичуються”*. Знання повинне увійти в народ і оселитися в серці і душі тих, що мають правду сказати: *“і я людина, і мені ніщо людське не чуже”*. Він гаряче заперечував тим, хто думав, що простий народ не здатний до навчання і науки. *“Панська зарозумілість, ніби простий народ є чорний, здається мені смішною: як з утроби чорного народу вилупились білі пани? Мудрують пани: простий народ спить. Нехай спить, і сном міцним богатирським. Але будь-який сон є пробудним, і хто спить, той не мертвечина й трун заляклий”*. Поет стверджував, що силу духу дає людині наука, яка повинна проникати в маси. Пізнавальні можливості людини не мають меж.

Неодноразово підкреслювали науковці велике значення поглядів Г. Сковороди

відносно виховання. Протестуючи проти позбавлення трудящих освіти, поет висміював дворянсько-аристократичне виховання в притчі *“Благодарный Еродий”* та *“Убогий жаворонок”*. *“Яке ідолопоклонство, — казав Г. Сковорода, — давати виховувати дітей виписаним мудрецам і найманім учителям з німців і французів”*.

Г. Сковорода вважав, що саме виховання заховане в природі кожного народу, як вогонь і світло невидимо захованні в кременці: *“Не шкодує руки і вдар кресалом і викрешеш вогонь у себе вдома й не водитимеш по сусідніх хатах з трепетицею вклоняться й просити: “позич мені вогню”*. Він вірив, що виховання має бути загальноприступним, безкоштовним, воно повинне охоплювати всі верстви населення, особливо народні маси: *“виховання й убогим потрібне”*.

Г. Сковорода наполягав на тому, що виховання повинне починатися ще до народження людини і давав низку вказівок батькам, як вони мають поводитися, щоб їх покоління було здоровим, здібним, талановитим.

Основним принципом виховання (з погляду Г. Сковороди) є врахування природних здібностей людини. *“Сокола навчиш швидко літати, а не черепаху... Кожна справа вистигає, якщо природа сприяє. Не заважай тільки їй, не вчи родити яблука — уже сама натура її навчила; захисти її лише від свиней, відріж вовчки, очисти гусень. Учитель і лікар не є лікар і вчитель, а тільки учитель природа”*. Виховання має включати розвинення розуму, духовне (моральне), трудове виховання.

Вчені підкреслювали на висловлюваннях Г. Сковороди, що потрібна гармонія між розумом і волею. Справжнє щастя може дати лише мудрість і добродієність. Мудрість вказує людині, в чому щастя, а добродієність допомагає досягти його.

Світогляд Г. Сковороди був проіннятий духом оптимізму. *“Я радію, а радість є цвіт людського життя”*. Він цинив бесіди й моральні поради, але не вважав

їх тією єдиною силою, яка облагороджує серце. *“Хороша думка — насіння, вона є початком плодів, а сумління в серці — голова наших дій”*. Навчати треба не тільки словом, а й всією своєю поведінкою. *“Не можна побудувати словом, якщо те саме руйнувати ділом. Це значить — давати правила для будування кораблів, а робити віз”*.

Педагогічні погляди Г. Сковороди, як відзначали науковці, глибоко пройняті гуманізмом, вірою в людину, її щастя. *“Не будь ні вельможею, ні лихварем, ні Алкідом, ні пігмеєм, будь тільки людиною, чуєш? — людиною, і здобудеш благо”*. Ідеал людяності є метою всього його життя, а також і метою виховання. Це був новий позитивний ідеал, який кличе до гуманних, людяних ідей, до нового ставлення людини до людини. Разом з тим Г. Сковорода закликав до самопізнання — *“пізнати самого себе, відшукати самого себе — знайти людину”*. Пізнати себе, значить пізнати в собі духовну людину, зрозуміти, що головне в людині не її низькі прагнення, а розум, одухотворена, творча думка.

Г. Сковорода цинив силу духу і силу думки людини. Він не раз виступав з гімном людині сильній духом й думкою. *“Людина духу є свобода. Не заважають їй ні гори, ні ріки, ні моря, ні пустелі. Передбачає віддалене, прозирає скрите, зазирає в те, що було раніше, проникає в майбутнє, ступає по поверхні океану, вводить у двері замкнені. Очі її голубині, орлячі крила, оленяча спритність, левяча сміливість, вірність горлиці, швидкість соколина, журавлева бадьорість, голос її голос грому, несподіваний як блискавка і як шумний бурхливий дух”*. Цю силу духу дає людині наука, бо провідне значення в діяльності людини має розум, який дозволяє людині пізнавати життя.

Вчені звертали увагу саме на прогресивні думки Г. Сковороди, тим самим привертаючи увагу дослідників саме на гуманні ідеї педагогіки. Г. Сковорода бачив завдання навчання та виховання в тому, щоб розбудити думку, спрямувати

її на пізнання цього світу. *“Думка людини — це насіння, яке є початком плодів. Думка ніколи не спочиває, думка не може перервати свого руху ні на мить”*. Тільки розумна людина може принести щастя своєму народу, може служити народові. Для нього процес навчання був безкінечним незнанням миру і самого себе.

Самопізнання Г. Сковорода розглядав не як самоціль, а як усвідомлення людиною своєї ролі, свого місця в природі і суспільстві. Самопізнання духовно преображає людину, перетворює її з раба своїх звичок й пристрастей на справжню *“духовну людину”*. *“Пізнати себе — значить знайти самого себе, знайти в собі природну схильність до “спорідненої праці”*.

Сковорода вважав, що люди тоді будуть приносити радість, коли зможуть працювати за призначенням душі. Особливо це стосується вчителів.

Учитель має бути чистим душею. Вчені харківської науково-педагогічної школи вважали, що не втратили значення висловлювання Г. Сковороди про вчителя, його ролі у вихованні підростаючого покоління. Учитель — це *“наставник”, “просвітник юнацтва, котрому належить бути скрізь у народі”*.

Учитель повинен багато знати: *“Довго сам учись, якщо сам хочеш навчати других”*, повинен бути прикладом, бо *“не можна побудувати словом, якщо це ж саме руйнувати ділом”*.

Вчені харківської науково-педагогічної школи вважали, що педагогічні ідеї Г. Сковороди залишили глибокий слід в історії педагогічної думки. Творче використання її — наочне свідоцтво багатства культури, котра вбирає в себе найкраще, що створено людством.

Література

1. Гетьманець М.Ф., Попова Л.Д. Григор'єв М.О. // Педагогічна Харківщина : довідник / за ред. В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. Харків, 1997. С. 160.

2. Григор'єв М.О. Школа і педагогіка в період імперіалізму // Підручник "Історія педагогіки". Київ, 1973. С. 440.
3. Грищенко І.А., Литвинов С.А. Теорія та історія педагогіки // Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР 1917 — 1967 рр.; за ред. А.Г. Бондаря. Київ, 1967. С. 486.
4. Зільберштейн А.І. Наочність у навчанні як принцип радянської дидактики. // Наук. записки кафедри педагогіки та психології. Т. 29. Харків, 1958. С. 205.
5. Зільберштейн А.І. Керівництво пізнавальною діяльністю учнів в умовах проблемного навчання // Зб. наук. пр. "Питання проблемного навчання". Київ, 1978. С. 121.
6. Лозова В.І. Федоренко І.Т. // Педагогічна Харківщина : довідник ; за ред. В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. Харків, 1997. С. 160
7. Лозова В.І. Професор Зільберштейн А.І. // Зб. наук. пр. "Педагогічні погляди А.І. Зільберштейна". Харків, 1997. С. 105.
8. Литвинов С.А. Педагогіка та життя. Київ, 1967. С. 32.
9. Смалъ В.З. Литвинов С.А. // Антологія педагогічної думки Української РСР ; сост. Н.П. Калініченко. Москва, 1988. С. 640.
10. Прокопенко І.Ф., Попова Л.Д., Сіра І.Т. Харківська науково-педагогічна школа: теоретичні здобутки та досвід (20 — 70-ті роки ХХ ст.). Харків : ХГПУ, 2007. 152 с.
11. Федоренко І.Т. Формування самостійності учнів у навчально-виховній роботі. Київ, 1963. С. 148.
12. Федоренко І.Т. Педагогічні умови оптимізації підготовки учнів до засвоєння нових знань. Харків, 1973. С. 80.

13.06.2022

Відомості про автора:

Сіра Ірина Тихонівна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри математики; Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди; Харків, Україна; email: itsira67@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8891-578X>; Google Scholar: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=cwVST8sAAAAJ&hl=ru&oi=ao>;

Сковородинська префігурація в контексті біблійної гевристики і ноематики

Наталія Левченко

Екзегетичні студії Григорія Сковороди певною мірою трансформували й спрямували біблійну ноематику, тобто науку про сенси Святого Письма, і гевристику — науку про віднаходження цих сенсів — у бік усеосяжної алегорези Святого Письма. «Якщо українські письменники XVII — XVIII століть здебільшого послуговувалися “почвірною” методою тлумачення Святого Письма, тобто розглядали його на чотирьох семантичних рівнях: буквальному (історичному), моральному (тропологічному), алегоричному (прообразному) й анагогічному (“Littera gestadocet, quid cred es allegoria / Moralis quod agas, quoten das anagogia”), — то Сковорода не визнавав за буквальним та моральним сенсами Святого Письма жодної іншої рації, окрім знакової» [17, с.35].

Один із найавторитетніших дослідників творчості українського філософа професор Леонід Ушкалов про підґрунтя руйнування Г. Сковородою традиційної для барокової літератури чотитрисенсової біблійної герменевтики говорив так: «Метафорика Сковороди має різні джерела, а найперше — Святе Письмо, твори грецьких та римських класиків, отців Церкви й емблематичну традицію. Зрештою, усі ці джерела формували репертуар сталих виражальних засобів українського літературного бароко. Наприклад, сквородинська метафора “віслюк” (“Зменшуй зайву їжу, щоб осел, тобто плоть [asellus, idest caro], не розпалювався, та, з другого боку, не мори його голодом, щоб він міг нести вершника”), засновуючись на тропологічному тлумаченні євангельської сцени

в'їзду Христа до Єрусалима, має виразні паралелі у творчості Лазаря Барановича, Дмитра Туптала, Йоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського, Івана Максимовича та інших. Те саме слід сказати й про улюблену метафору Сковороди “море світу”, яка перебуває в самісінькому осередді іконосфери українського літературного бароко» [17, с. 30].

Свого часу М. Сумцов зазначав, що характер тлумачення Біблійних текстів Сковородою має українське коріння: «поза сумнівом, Сковорода виявив великий нахил до символіки, але тутечки він тільки збільшив і, можна сказати навіть через край, те, що панувало вже до нього і в народній словесності, і в письменстві, особливо в XVII ст. в творах Лазаря Барановича, Іоаннікія Галятовського, Інокентія Гізеля» [14, с. 65].

Про високу повагу Сковороди до античних філософів в рівні з отцями Церкви, але за умови неперевершеного авторитету Біблії, згадує його друг і учень Ковалинський: «Сковорода продовжав преподавать синтаксис и еллинской язык общественно, а любимого своего молодого человека обучал особенно греческому языку и чтению древних книг, из которых любимейшим были следующие писатели: Плутарх, Филон Иудеанин, Цицерон, Горатий, Лукіан, Климент Александрийский, Ориген, Нил, Діонісій Ареопажитский, Максим Исповѣдник, а из новых относительных к сим; глава же всім Библия» [3, с. 450].

Барокова традиція сприяла щільному переплетенню античності та християн-

ствау світоглядній системі Г. Сковороди. У своїх «Філологічних виписках» він радить найперше читати Теренція, Плавта, Цезаря, Вергілія, Овідія, Клавдіана, Клавдія, в інших творах помітимо посилення на Плутарха, Цицерона, Горація, Лукіана.

Разом з тим, «велика кількість дослідників писань Сковороди припускали, що в питаннях біблійної герменевтики він покладався на давню Александрійську школу богослов'я» [21, с. 257].

Про зв'язок екзегези Г. Сковороди із Александрійською традицією згадує Магдалена Ласло-Кучюк, вказуючи на спільність поглядів Сковороди і Філона щодо створення світу: «Між космогонічними уявленнями Сковороди і Філона існує багато спільного, починаючи від положення про вічність матерії. Це положення Сковорода цитує латинською мовою: “Materia aeterna”. Отже, у даному місці з твору «Икона Алквіадская» мається на увазі чуже джерело, а цим джерелом міг бути тільки Філон, який вживав цей вислів не тому, що був матеріалістом, а тому, що вважав, ніби Бог створив світ із вічної, безформеної матерії... Не з пантеїзму Спінози, а саме від Філона, сприйняв Сковорода, що бог заповнює все, проникає всюди і немає жодного місця без нього. Ця думка є у книзі Філона «Genesis»» [6, с. 347].

Існували й інші припущення. Так, архієпископ Філарет (середина XIX ст.) звинувачував Сковороду в тому, що той, потрапивши під вплив німецького містика Якоба Беме, не чітко розрізняв іманентизм і пантеїзм. Не виключаючи такої можливості, беремо на себе сміливість стверджувати, що теологія Сковороди перебувала під впливом отців Церкви Александрійської традиції. Згідно з цією традицією, Сковорода казав, що все твориво наповнене Божою присутністю, яка його освячує, пересотворює та обожнює.

П. Біланюк, полемізуючи із Б. Нікольським, який називав Сковороду частково пантеїстом, частково раціоналістом, частково містиком, зазначав, що пантеїзм Сковороди виявлявся у його вченні про

інтенсивну присутність Бога, про Його еманацию в створіннях. Він не применшує і значення містики у творах письменника, а от раціоналізм заперечує, апелюючи до гностицистичних тенденцій Александрійської традиції. «Надалі, необхідно підкреслити, — пише П. Біланюк, — що Сковорода був здатен розрізнити варіативність філософських і теологічних течій, систем і видів. У своїй роботі він використовував не лише платонівські та неоплатонівські елементи, але також і деякі аристотелівські категорії та інші філософські принципи і традиції, які нині класифікуються як християнський екзистенціалізм і персоналізм. Ми повинні підкреслити ще раз, що різноманітні філософські традиції, так само як і всі інші галузі людського знання, що не виходили за межі віри, були для Сковороди необхідним інструментом для пояснення божественного» [22, с. 261]. Отож, Сковорода намагався давні філософські теорії підпорядкувати Александрійській традиції тлумачення біблійних текстів. Свого часу Товкачевський слушно зазначав: «Будучи християнином, Сковорода разом з тим був і філософом, що дивився на християнство тільки як на одну з форм виявлення релігійного чуття, віри в Бога, — філософ, який не боявся прирівнювати волхвів і ієрофантів до іудейських пророків, звати поганина Платона Боговидцем, а ідолівські капища іменувати першими храмами Христової науки» [16, с. 274]. Однак, «він не використовував Біблію як філософське джерело або засіб» [22, с. 262], вважаючи її найвищою істиною. Такий синтез різноманітних вчень і знань в інтерпретації Божеської істини став причиною несприйняття теології Сковороди з боку офіційної Церкви.

Неперевіреними авторитетами християнського богослов'я для нього, як, до речі, й для інших барокових письменників, були Іоан Златоуст, Василій Великий, Августин Блаженний та Оріген, під значним впливом якого досі перебувають засади науки догматичного богослов'я. Не минули такого впливу й екзегетичні

студії Г. Сковороди. Михайло Хрусевський, зокрема, зазначав: «У питанні інтерпретації Біблійних текстів Сковорода слідує за давніми християнськими символами Александрійської школи (Оріген, Климент), чиї писання він дуже любив і глибоко поважав» [19, с. 12]. Орігенівські ідеї переймалися українським філософом чи безпосередньо з його творів, чи за посередництвом писань інших давніх отців Церкви, які у своїх світоглядних позиціях спиралися на Орігена. Не можна однозначно стверджувати, що Сковорода цілком і повністю сприймав науку Орігена, бо він ніколи «не був чисто християнським містиком» [8, с. 221].

Гудження «про страх Божий як основу мудрого життя, про Віру як його безпосередню умову, про Любов як його завершення і вінець» [8, с. 220], не заважали Г. Сковороді високо цінувати античних філософів, засновувати власні погляди на ідеях Сократа, Горация, Плутарха, Овідія. Епікура, вслід за Еразмом Роттердамським, Г. Сковорода ставить поруч із Христом [див.: 11, с. 89], а Платона називає «боговидцем» [12, с. 6]. Сковорода дуже добре знав філософію Платона, у своїх світоглядних позиціях часто спирався на його принципи (у своїх писаннях більше тридцяти разів згадує Платона). Однак Сковорода змінює платонівську філософську традицію і застосовує її як один із засобів тлумачення християнських сакральних канонів та Святого Письма.

Поради Орігена: «Розмірковуючи про такі поважні предмети, не досить покладатися лише на людські думки та звичайне розуміння, і судити про невидиме, так би мовити, видимо» [15, с. 303], — разом з теорією Платона про світ ідей знаходять місце у вченні Г. Сковороди про «дві натури»: «видиму», «зовнішню», «тіньову», та «невидиму», «внутрішню», «світлу». «... Вижу в сем цѣлом миръ два мира, един мір составляющія: мір видный и невидный, живый и мертвый, цѣлый и сокрушаемый. Сей риза, а тот — тѣло, сей тѣнь, а тот — древо, сей вещество, а тот — ипостась...»

[12, с. 14]. Сковорода «послідовно говорить про бінарність, двоїстість, характерну для матеріального й духовного світу... У Сковороди визначальна риса світу — контрастність» [6, с. 346]. Отож, барокова антитетика: протиставлення небесного — земному, високого — низькому, красивого — потворному, добра — злу, світла — тьмі, життя — смерті є однією з характерних ознак пре фігурації Сковороди.

За Сковородою, символ складається «из фігур двоих, означаючих тѣнь и вѣчність» [12, с. 19]. Оскільки Біблія у його філософській системі означає цілий символічний світ, то вона теж роздвоєна: «Две страны имѣет библейное море. Одна страна наша, вторая Божія» [12, с. 38]. Ці дві «страни» дуже щільно переплітаються, що утруднює істинне розуміння Слова Божого. «Сей есть природный штиль Библии. Исторіальною или моральною лицемъностью так соплестъ фигуры и символы, что иное на лицѣ, а иное в сердцѣ. Лицо как шелуха, а сердце есть зерном» [12, с. 20].

Зауваги Орігена збагнути різницю між тілесною й духовною суттю, бо це впливає на загальні критерії цінностей, враховуються Сковородою при визначенні ним справжньої вартості Біблії: «Библия есть храм вѣчнаго славы, а не плотскія твоя дряни» (або «Библии нет нужды до брюха, до нижняго сего нашего бога, ни до брака, ни до царя плотскаго. Она вся в вышнем Богѣ») [12, с. 47]. Отож, окреслюючи межі біблійної ноєматики, Г. Сковорода радить божественну істину шукати за матеріальною оболонкою Святого Письма. Як зазначав Оріген: «Священні книги написані не людським мистецтвом і не тлінною мовою, але... божественним стилем (cothurno)» [15, с. 314]. Його наслідує Г. Сковорода: «Вся сія дрянь дышет Богом и вѣчностью, и Дух Божій носится над всею сею лужею и лжею» [12, с. 10]. Невміння, за Орігеном, добачити за словесним знаком духовний, невидимий зміст призводить до появи цілої низки хибних понять, а за Сковородою — марновірств.

Порівняльний аналіз творів Сковороди і отців Александрійської школи дав би можливість у повному обсязі визначити міру впливу останніх на світогляд Г. Сковороди, але це тема іншого дослідження.

Варто в межах цього дослідження лише наголосити, що використавши вчення отців Александрійської школи як складник екзегетичної практики, поза сумнівом, Г. Сковорода змінює методологічні засади гевристики і схиляється до всезагальної алегорези Біблії.

Сучасна українська дослідниця Б. Криса подала узагальнюючий висновок: «Залишаючись староукраїнським письменником, Григорій Сковорода відкриває глибину загальноприйнятої символіки, спираючись на досвід самопізнання» [5, с. 152].

 тже, використавши досвід античних філософів, патристів Александрійської школи, німецьких містиків та українських барокових письменників, Г. Сковорода виробив оригінальну систему інтерпретації текстів Святого Письма, в площині якої він відкидає можливість чотиририсенсової біблійної герменевтики як хибну, зламуючи тим самим староукраїнську екзегетичну традицію, намічає нові шляхи тлумачення біблійних текстів: «Куда високо многи возносятся в мудрованіи Божія писанія! Возносятся по знанію историчному, географичному, математичному, да все плотскому... Письмо бо убивает. А дух животворит» [11, с. 212].

Тому Сковорода ніколи не шукав буквального сенсу в Біблії, його цікавило лише містичне й духовне тлумачення. Він використовує метафору: «Весь мір спит» [11, с. 136], — як узагальнений художній образ людської юрби, оповитої облудою буквального сенсу тлумачення Біблійних текстів. Істинне значення Слова Божого перебуває під мішурою матеріальної оболонки слова, яку Сковорода називає фігурами, знаками, символами. Використовуючи образи-символи, Сковорода пояснював невидиму натуру, тобто існування Бога, Істини. Розгадати сенс фігур — значить відкрити істину, заховану в Святому Письмі. Всі його твори

орнаментовані емоційно наснаженими, експресивними образами-символами, властивими стилю бароко. Навіть назви своїх трактатів Сковорода будує із символів та алегорій, надаючи перевагу таємному, прихованому перед відкритим і зрозумілим: «Что в красках рисунок, то же самое есть фигурою в письменах, а в строені и планом. Но чувствуешь ли, что все сіи головы, как рисунок, так фигура, и план, и симметрия, и размѣр не иное что есть, как мысли?» [11, с.164].

Таким чином, за умови пізнання прихованого змісту Біблії за допомогою тлумачення знаків, фігур, образів, символів, закритих у ній, спадає «фігуральна завіса» і відкривається вічність, начало. У вступі до «Жены Лотової» Сковорода зазначає, що книжники, незважаючи на те, що повсякчас читають Біблію і навіть сплять на ній, часто помиляються і вбачають у ній лише зовнішній бік, що впливає з буквального тлумачення, тому їм не під силу побачити інший світ Біблії — світ невидимий, заочний, нетлінний. Отож, Біблія — храм вічної слави, а не тілесних речей, то й до розуміння її не можна підходити із земними вимірами. Той оскверняє Біблію, хто вводить «рабское иго и тяжкую работу в страну совершеннаго мира и свободы» [12, с. 47].

Перевагу алегоричного сенсу над буквальним Сковорода демонструє на прикладі низки паралелей із тексту Святого Письма, які використовує як певні алегорії. «Фамар, невістка Іуды, сына Іяковля, показалаь ему блудницею. Не познал ея затѣм, что закрыла лице свое. Но до справкы узнал и сказал: “Оправдася, Фамар, паче мене!”. Таким же образом и сыны Израилев могли смотрѣть на блистающее славою лице Мойсея, челоуѣка Божія. А на что ж. они смотрѣли? На покрывало толко одно, затемняющее лице. Какой же ты Израиль? Обрѣзан ты по тѣлу, да не обрѣзан по смыслу. Тма твоим очам сносна, а на истинну смотрѣть не терпиш... До сих пор литы не смыслиш, что это все плоть и ничто, и тѣнь, покрывающая высочайшую

премудрости гору? И сіязавьса должна в свое время вся раздратись» [11, с. 136].

Намагаючись дошукатися істини у Святому Письмі, Скворода накладає на біблійні алегорії власні уже трансформовані алегоричні конструкції, тобто про алегорії говорить алегоріями і тим самим не спрощує, а ускладнює їхній зміст.

Таким чином, сквородинівські тексти виконують, за Лотманом, другу функцію тексту — «творення нових смислів» [9, с. 432]. Утім, ця обставина не заважала письменнику закликати не поклонятися, як ідолу, Святому Письму, а розуміти його. Відтак, «у філософських трактатах Григорій Скворода терпляче пояснює, розкриває те чи інше значення, заохочує до розуміння» [5, с. 148] Інакше, на думку письменника, «что же пользы: имѣть и не разумѣть?» [11, с. 159].

Непідготовленого читача шокує така насиченість у творах Сквороди образів, емблем, символів, які розгортаються не в раціональній картині світобачення, а мають абсолютно самостійний, незалежний сенс. Раціоналістичні образи Г. Скворода перекриває образами-символами. Це стало причиною відхилення сквородинських потрактувань багатьох символів образів, фігур від їхньої традиційної інтерпретації, зокрема, в українській культурі.

Символ, звісно, далеко не просто відрізнити від знаків іншого типу. На такий гріх страждав і Скворода. Він часто отожднював символ і знак, про що свідчить їхня взаємозамінність у творах автора. Згідно з вченням Гегеля, символ антонімічний знаку. Р. Барт стверджував, що «співвідношення аналогії між складовими символу існує на противагу складовим знаку» [1, с. 129], Скворода урівнює ці два поняття й на основі обраного символу або знаку вибудовує теорію розуміння й узгодження біблійних віршів.

Як зазначав Чижевський, мова творів Сквороди «не є звичайна наукова мова, в якій вживаються твердо і міцно усталені слова-терміни. Мова Сквороди є мова образів і символів. Навіть ті слова, які

вже придбали науково-філософське значіння в сучасній йому філософії, або ще в античності, він повертає до їх первісного образного значіння. Мова Сквороди повертається до материнського лона символіки. Тут на допомогу йому приходять і символіка народної поезії, і символіка античного неоплатонізму і символіка християнська, як отців церкви, так і української полемічної та проповідницької літератури XVI — XVIII віків» [20, с. 39].

Правлячи про строгий ієрархічний порядок світу, в якому Біблії належить роль символічного світу образів і джерела таємних та гностичних знань, Скворода гармонійно прив'язує матеріальні виміри світу до духовних, обстоюючи гармонійну модель світобудови: «Суть же три мыры. Первый есть всеобщий и мыр обительный, гдѣ все рожденное обитает. Сей состав лен из безчисленных мыр-мыров и есть великий мыр. Други два суть частныи и малыи мыры. Первый мікрокосм, сирѣчь — мырик, мирок, или человѣк. Вторый мыр символичный, сиріч Библиа. Во обительном коем либо мырѣ сонце есть оком его, и око убо есть солнцем. А как сонце есть глава мыра, тогда не дивно, что человѣк назван мікрокосмом, сирѣчь маленькій мыр. А Библиа есть символичный мыр, затѣм что в ней собраныя небесных, земных и преисподних тварей фигуры, дабы они были монументами, ведучими мысль нашу в понятие вѣчныя натуры, утаенныя в тлѣнной так, как рисунок в красках своих» [12, с. 137].

З огляду на те, що «тріада реалізується в причині всіх речей — у Божій Трійці» [7, с.16], Г. Скворода тріадичну модель втілює у власній системі світобудови: макрокосм, мікрокосм і Біблія — третій світ символів.

Така бінарність, ознаками якої є внутрішнє й зовнішнє, видиме й невидиме, істинне й неправдиве, притаманна всім складникам світу, серед яких не останнє місце Скворода відводить слову. На його думку, матеріальна оболонка слова є «ложною». Необхідно дошукуватися його внутрішнього «істинного» значення, тому

у Григорія Сковороди слово найменше пов'язане з буквальним змістом. Звідси, вочевидь, відсутність чи навмисне ігнорування мовної проблеми. «Він постійно говорить про позамовну сутність, про несуттєвість зовнішнього, наголошуючи на тлінності знака, сліду, що ведуть до нетління джерела, а те джерело — світ, у якому Бог. Григорій Сковорода продирається через лексичну шкаралупу до внутрішньої форми слова» [5, с. 166].

Слово, як семантична чи логічна структура, Сковороду мало обходить. Воно є лише засобом конструкції “фігури”, через яку уможливується розкриття істини, бо «являясь истина по лицу фигур своих, будто ъздит по них» [12, с. 10]. Для Сковороди дуже важливим є інтонаційне, емоційне, ідейне наповнення слова. «Легенькій воздушный шум есть испущенное из уст слово, но оно часто или смертно уязвляет, или в кураж приводит и оживляет душу» [12, с. 13]. І разом з тим, він розцінює слово як матеріальну, видиму оболонку істини. У вираженій за допомогою слова істині перебуває найвища цінність людського буття.

«И как правильная циркуляция крови в звѣрях, а в травах соков рождает благосостояние тѣлу их, так истинныя мысли озаряют благодущіем сердце» [12, с. 6].

Іншими словами, Сковороду більше цікавить внутрішнє смислове наповнення слова, ніж його зовнішній загально-визнаний сенс і структура. Первинне мислення — мова вторинна: «Мысль движет грязь твоего языка» [11, с. 199]. Саме вона визначає внутрішнє значення вимовленого та графічно зображеного слова. «Сенс — етимологічно спів-думка, а тому емпірична, чуттєва даність світу не може сполучатися із системою ідеально-розумних форм, поки вона не стане осмисленою» [2, с. 185]. Отож, у системі мислення Сковороди «звичні значення слів засвоєні і в той же час зруйновані додаванням нових значень» [22, с. 117]. «І тут для Г. Сковороди особливо важило усвідомлення невичерпності сенсу, існування таїни, до якої можна лише наближатися,

спостерігаючи за грою світла й тіні у плині людської мови» [4, с. 147].

Завдяки тому внутрішньому, невидимому смисловою стрижню слова, Сковорода вважає його, так само, як Біблію та Бога, причиною початку всього: «Сіе истинное и единое начало есть зерном и плодом, центром и гаванью, началом и концем всѣх книг еврейских. “Вначале бѣ слово”» [12, с. 17]. І вже з огляду на буття слова Біблія стає причиною початку: «Сирѣчь: всей Библии слово создано в том, чтоб была она единственным монументом начала» [12, с. 17]. Ловлячи логічний зв'язок: слово — Біблія — Бог, Сковорода використовує граматичний принцип інтерпретації: «“Вначалѣ бѣ слово”. А дабы не было сумнѣнія, что сіе начало есть не подлое, но высокое, истинное и единое, для того всплошь написано: “И слово бѣ к Богу”» [12, с. 17].

Далі через граматичну конструкцію слова, використовуючи принцип порівняння, Сковорода розкриває уподібнення однієї фігури іншій: «Когда ж она здѣлана к Богу и для Бога, тога сія богодышущая книга и сама стала Богом» [12, с. 17].

Далі Сковорода приводить до спільного знаменника значень різні понятійні образи: «Начинаніе, начало, совѣт, лоуос, и Бог есть то же» [12, с. 34]. Отож, як бачимо, основою всього є Слово-Логос, Біблія, Бог, які у світобаченні Сковороди постають причиною початку всього й позначені тожсамістю.

Символи у творах Сковороди, хоча й зорієнтовані на біблійну сенсову вертикаль, є суто трансформаційним витвором. У своїх писаннях він абстрагується від архетипу символу, від його узвичаєного значення і надає йому особливого звучання. Так, наприклад, «символіка дерева і тіні, має ряд значень, незалежних від природи, які Сковорода використовує як типи, різко протилежні романтичним і постромантичним способам вираження, які для нас звичні. Отож, ми маємо тенденцію трактувати воду взагалі і море конкретно як символ життя й свободи, наприклад, у поезії Пастернака і Бродського. Але для Сковороди вода і море символізують те,

що вони означали для Ноя, а саме були знаками темноти і смерті. Світло і життя, за Сквородою, символізуються небом і земною твердю» [23, с. 235].

Літературна гра, на переконання Сквороди, є певною імітацією гри Бога з людиною у Боже об'явлення. Бог не має бажання відкрити істину всім людям: «Бо багато покликаних, — та вибраних мало» (Мт. 22, 14). Незважаючи на біблійне попередження, люди намагаються розшифрувати закодовану у фігурах, образах, символах, притчах тощо біблійну істину, а значить осягнути Боже об'явлення. Однак, «всѣ богословствуют, но не по Авраамску. Всѣ вкушают и жуют, но не по Іаковлю сыну» [12, с. 32]. Не всім під силу усвідомити, що «в Библии иное на лицѣ, а иное в сердцѣ» [12, с. 30 — 31].

Задля того, аби розкрити алегоричний сенс Біблії, Скворода вибудовує цілу систему фігур, образів, символів, у які вкладає трансформований у власній свідомості смисл, інколи далекий від позиції ортодоксальної Церкви. «Свій висновок про символ він ґрунтує на теорії ускладненості, що веде до правоти. Тут враховано «перспективу і архітектурний зміст як основи символічності, як сутність пізнання, а не навмисну ускладненість» [5, с. 166]. Справді, складний світ, складне життя, тож, звичайно, не можна зрозуміти складні закони існування цього світу за допомогою якихось спрощених форм. Лише «слово-символ спроможне створювати глибинний зміст, що перебуває в різнопланових стосунках із семантикою слова» [13, с. 130].

Осмисленню початку всього Скворода приділяє особливу увагу: «Ничто началом и концем быть не может. Начало и конец есть то же, что Бог, или вѣчность. Ничего нѣтъ ни прежде ея ни послѣ ея. Нсе в неограниченных своїх нѣдрах вмѣщает» [12, с. 12].

Скворода йде далі й ототожнює початок всього з кінцем всього, втискуючи їх в образ кільця: «И не ей что-либо, но она всему началом и концем. Начало и конец есть, по мнѣнію их, то же. И точно так есть, если

разсудить. Вѣчность не начинаемое свое и послѣ всего остающееся пространство даже до того простирает, чтоб ей и предваряют все-на-все. В ней так, как в колцѣ: первая и послѣдняя точка есть та же, и гдѣ началось, там же и кончилось» [12, с. 12].

Отже, за Сквородою, “кольцо” є прообразом світу. Лінія кола — це єдина лінія, яка не має ні початку, ні кінця, і всі точки якої еквівалентні. Коло, як монограма Бога, означає не лише його досконалість, але також передвічність. Одне з імен Бога — «Той, хто був на початку». «А рух по колу — це принцип буття світу. Для Сквороди, світ стоїть під знаком цієї боротьби. Але безпосередньо висловити цей закон неможливо. Тому філософ і послуговується символами, порівняннями та образами. Протилежності сполучаються в третьому елементі. Така єдність завжди є поворотом, повертанням до себе, до Бога, додому. Все повертається до себе без початку й кінця» [10].

Образ кільця в творах Сквороди, за бароковою традицією, часто ототожнюється з образом, колеса, сонця, ока, змія, згорнутого в кільце.

Начало ототожнюється зі змієм за принципом подібності “означника” та “означуваного”, вибудованій на звичці змія звиватись у кільце й мати гострі очі: “...зміи в кольцо свивается, притом и острый взор имѣет, как свидѣтельствуует имя его дракон, т.е. прозорливый: δερκων — значит видящій, а драκων — будущій видѣть. Око есть правитель дѣлу. Оно в животом есть то, что солнце (есть, в мирѣ), что драгоцѣнныи камни в землѣ. Притом зміи свивает такой свиток, что, не узнав ока, не узнаем намѣренія. Библия есть точный зміи; из множества таковых образов сплетается история, будто корзинка или коробочка, вмѣщающая снисхождение невмѣстимаго, похожа на перлову мать, показующую извнѣ ничтожную жидкость, но внутрь, как зеницу ока соблюдающую, дражайшее сіяніе жемчужнаго шарика» [11, с. 396].

Саме образ змія, що звивається в кільце та має гострий погляд, є метафоричним

уособленням самопізнання, самобаченням світу. Тож образ змія, згорненого в кільце, символізує загальний сенс людського життя. З огляду на те, що «в одній і тій самій фігурі символ може бути прихованим і відкритим, тому що для мудрого предмет символа ясний, тимчасом як для невіглаха фігура залишається недосяжною» [18, с. 44], то, з другого боку, змії символізує сатану, що звабив Єву.

Важко зрозуміти, зазначає філософ, де початок, а де кінець звитого у кільце змія, якщо не помітити його голову. Так само важко збагнути вічність — всюди вона є й ніде її немає, бо вона невидима й закриває свою іпостась. Звиви та кільця змія Скворода розцінює, як символи вічності, а значить і символи самої Біблії. Тому письменник і називає Біблію змієм і Богом водночас. Екзегет закликає не дивуватися з цього, адже всі світи складаються з двох натур: видимої та невидимої, доброї та злої. Внаслідок цього й Біблію слід розглядати, як антиномію плоті та духа, божевілля й мудрості, моря й гавані. Осередням людського пізнання, за яким вічність і безконечність, Скворода вважає око: «Во всѣх таких как содержатся внутр их, так и открываются вѣчнаго очи. А без сегоони и недужные, и хромые, и слѣпые. “Тогда скочит хромый, яко елень...” “Очи Господни висоцы, чоловік же смирен”» [12, с. 24]. «На нежемѣсто, аще зряше начало единого, идяху вслѣд его!», — продовжує філософ, — Будьто бы в очах их высокое оное око, зѣница вѣчности и во свѣтъ истинный, а в солнцѣ новое заключалось солнце. “Аки бы было коло в колеси”. Он же видит средѣ сих животных, горящія захаріевскія свѣчи. Извѣстно, что древніе свѣчою, лампадою и оком міра называли солнце...» [12, с. 24]. Скворода зауважує, що в живій істоті око має те ж саме призначення, що й сонце у світі. Зіницю в оці Скворода уподібнює центру кільця — кільце в кільці. Вона є джерелом світла, без неї всюди все п'ятьма.

Реалізуючи образ змії, що згорнулася в кільце, ока, кільця, колеса, сонця у власній герменевтичній системі, Скворода

акумулював світовий досвід інтерпретації кола як символу вічності. Образ кола він щільно пов'язує із символікою колеса. Рух по колу означає постійне повернення до самого себе.

Завважимо, що символіка кола сягає в сиву давнину. Давні дохристиянські племена вбачали у ньому знак колеса-сонця. Коло, як суцільна лінія, символізує вічність, виступає первинним символом єднання й безконечності, знаком абсолюту й досконалості. Серія концентричних кіл, одне всередині іншого, означає космос. У християнстві концентричні кола презентують духовні ієрархії або різні стадії творіння. Три кола, що перетинають одне, інтерпретуються як Трійця, а рівнобедрений трикутник із трьома колами виступає монограмою трьох іпостасей Бога.

Отже, синтезуючи різні творчі й наукові напрями у власній світоглядній філософсько-богословській системі, Г. Скворода створив низку ускладнених префігурацій в межах третього світу — Біблії, сенс яких розкривається за умови застосування суто алегоричної методи біблійної герменевтики, що, звісно, спричинило певні трансформації традиційних ноематичних і гевристичних канонів.

Література

1. *Барт Р.* Від твору до тексту // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. Львів : Літопис, 1996. С. 380–384.
2. *Бурова О.* Общение с вещью: пространство игры ; под ред. Д. И. Руденко // *Философия языка: в границах и вне границ.* Харьков : Око, 1999. С. 181–196.
3. *Ковалинський М.* Жизнь Григорія Сквороды // Скворода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. Київ, 1973. Т. 2. С. 439–477.
4. *Крива Б.* Григорій Скворода: впробування мовою // *Наукові записки УКУ.* 2020. Філологія. Вип. 1. С. 143–154.
5. *Крива Б.* Пересотворення світу. Українська поезія. XVII — XVIII століть. Львів : Свічадо, 1997. 214 с.

6. Ласло-Куцук М. Григорій Сковорода і священні числа античності // Сковорода Григорій : дослідження, розвідки, матеріали. Київ : Наук. думка, 1992. С. 344–354.
7. Левченко Н. Традиції барокової біблійної герменевтики у творчості Григорія Квітки-Основ'яненка // Держава та регіони : Науково-виробничий журнал. Серія : гуманітарні науки. 2019. № 1 (56). С. 14–22.
8. Лосев А. Філософія. Мифологія. Культура. Москва : Политгиздат, 1991. 525 с.
9. Лотман Ю. Текст у тексті // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. ; за ред. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1996. С. 428–441.
10. Лютий Т. Символічний світ Сковорода // Український тиждень. 24 жовтня 2017. Дата звернення: 14.05.2022. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Columns/50/202442>
11. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 1. 576 с.
12. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 2. 574 с.
13. Стасевський С. Стилістична роль слів-символів у збірці Г. Сковорода «Сад божественних пісень» // Пам'яті Григорія Сковорода : матеріали наукової конференції, присвяченої 275-й річниці від дня народження українського філософа та поета. Харків : Харківський державний педагогічний інститут ім. Г. Сковорода, 1998. С. 130–133.
14. Сумцов М. Історія української філософської думки // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. 1999. Т. 7. С. 149–182.
15. Творенія Оригена, учителя Александрійського, в русаком переведе. О Началах. Казань, 1899. Вып. I.
16. Товкачевський А. Григорій Савич Сковорода // Українська хата. 1913. Ч. 4, 5. С. 209–278.
17. Ушкалов Л. Григорій Сковорода // Сковорода Григорій. Повна академічна збірка творів ; за ред. проф. Леоніда Ушкалова. Харків ; Едмонтон ; Торонто : Майдан ; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
18. Холл Мэнли П. Энциклопедическое изложение масонской, герметической, каббалистической и розенкрейцеровской символической философии. Новосибирск, 1984.
19. Хрусевський М. З історії релігійної думки на Україні. Вініпег ; Мюнхен ; Детройд, 1962.
20. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. 511 с.
21. Benveniste E. Problemes delingu is tiquegeneral. Paris, 1966. 356 p.
22. Bilaniuk Petro. An Introduction to the Theological Thought of Hryhorij Skovoroda // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Antology of Critical Articles ; ed. by Richard H. Marshall, Jr. and Thomas E. Bird. Edmonton; Toronto, 1994. P. 251–274.
23. Kaczmarek W. O badaniusakrum w dramacie // Dramat i teatrsakralny ; pod red. J. Slawinskiej, M. B. Stykowej. Lublin, 1988. S. 309–329.
24. Scherer S. A Note on the Character, Orthodoxy, and Significance of Skovoroda Thought // Hryhorij Savyč Skovoroda. An Antology of Critical Articles ; ed. by Richard H. Marshall, Jr. And Thomas E. Bird. Edmonton ; Toronto, 1994. P. 91 — 132.

13.06.2022

Відомості про автора:

Левченко Наталія Микитівна — доктор філологічних наук, професор; кафедра української літератури і журналістики імені професора Леоніда Ушкалова; Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковорода; Харків, Україна; email: filolognl@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7535-6330>; Google Scholar: https://scholar.google.com.ua/citations?user=h4o_PUkAAAAAJ&hl=uk

Web of science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/GRY-6609-2022>

Scopus: <https://access.clarivate.com/notification?app=wos&status=locked>

Анотації

Annotations

Освіта та суспільство

УДК 37.081.1 (091)

Пазиніч С., Пономарьов О., Черемський М. Педагог-мандрівник // Новий Колегіум. 2022. №4. С. 3–13.

Стаття присвячена життю та творчості видатного українського філософа, педагога-гуманіста, поета, художника та музиканта Григорія Савича Сковороди. Автори досліджують діяльність митця та його становлення як народного вчителя та філософа. Водночас розглядається творча спадщина Григорія Сковороди як невід'ємна частина його педагогічної діяльності. Педагог вчив учнів бути вільними особистостями, ніколи не боялися виражати власну думку, почуття та фантазію. Саме в свободі Сковорода вбачав найбільший скарб людини, а не в грошах та владі. Митець був прибічником гуманної педагогіки, ставлячи в центр особистість та її духовний світ. Більшу частину свого життя Григорій Сковорода присвятив знедоленим дітям, навчаючи та допомагаючи їм у розкритті своїх природних здібностей та можливостей.

Ключові слова: педагог-мандрівник; філософ; свобода; поезія; сродна праця; добро; краса; дух.

UDC 37.081.1(091)

Pazynich S., Ponomariov A., Cheremsky M. The Teacher-Traveller // New Collegium. 2022. №4. P. 3–13.

Hryhoriy Skovoroda is eminent Ukrainian teacher-humanist, philosopher, poet, painter and musician. He was born on December 3, 1722 in Poltava province in a Cossack family. Skovoroda graduated from Kyiv-Mohyla Academia. He worked as a teacher of poetry in Pereyaslav Seminary and Kharkiv Collegium. Hryhoriy Skovoroda attempted humanize and democratize authoritarian education system. But him was not allowed to do it. Skovoroda was dismissed. He decides go to the poor people and teach them. Skovoroda taught to be free and to put freedom above power and money. Teacher educated miserable children in goodness and beauty. Skovoroda read poetry for pupils. Children

especially liked Hryhoriy Skovoroda's fables. Poet ridiculed vices of society and sang virtues of personality. Skovoroda for children played on pipe and bandura and violin. He sang Ukrainian folk songs about national heroes. Skovoroda opened for poor children a world of knowledge. Pupils leaned seven free arts: music, rhetoric, astronomy, grammar, arithmetic, geometry and dialectics. Skovoroda aspired to educate all-round personalities. Especially much attention spared for creative development of child. Pupils invented fairy-tales, drew, leaned to play on music instruments.

The fame about disinterested teacher fast spread throughout Ukraine and beyond. Wherever Hryhoriy Skovoroda went, poor people met him with bread and salt. He became popular teacher and philosopher. Skovoroda gave for miserable people all his heart and soul. He aspired to give education for all poor people.

Hryhoriy Skovoroda reserved many disciples, which became famous personality and continued affair of your teacher. They opened new schools and universities, where taught philosophy of kindness. Hryhoriy Skovoroda is author of poetic and philosophical works. Many of his works became folk works. Schools and universities bear the name of the Ukrainian philosopher and teacher.

Key words: traveling teacher; philosopher; freedom; poetry; related work; kindness; beauty; spirit.

УДК 378.147:7: [7.071.1:37] (477)17-91 «19»

Паньок Т. Г. Сковорода в творчості українських художників // Новий Колегіум. 2022. №4. С. 14–22.

Аналізується творча спадщина Г. Сковороди. Розкриваються погляди філософа щодо ролі мистецтва у культурному поступі означеної доби. Розглянуто вплив філософськоестетичних поглядів мислителя на творчість українських художників ХХ — ХХІ століття, розширено уявлення про емблематику, символіку бароко та його цитатність у сучасному українському мистецтві. Досліджено вплив образної мови Г. Сковороди на творчість українських художників. Доведено, що образна символіка Г. Сковороди в їхній творчості

виражала ідею українського Sacrum`у, софійності і кордоцентризму.

Ключові слова: бароко; М. Бойчук; Григорій Сковорода; емблематика; символіка; харківські художники; Україна; ХНПУ імені Г. С. Сковороди.

UDC 378.147:7: [7.071.1:37] (477)17-91«19»

Panok T. H. Skovoroda in the Works of Ukrainian Artists // New Collegium. 2022. No 4. P. 14–22.

This paper analyzes the creative heritage of H. Skovoroda, his literary pronouncements on the role of art in the cultural heritage of the reference period. Along with dialectics of philosophical thought of H. Skovoroda, an important principle of his work, namely symbolism, which was inherent not only in Baroque emblematic poetry, but also in the visual art in general at the time, is revealed. Philosophical reflections and symbols of H. Skovoroda were understandable and highly sought not only in the Baroque period, but also throughout the time. It is thus with good reason that philosophical and ethical views of H. Skovoroda influenced the artistic conceptions of many Ukrainian artists, first and foremost those belonging to M. Boichuk, H. Narbuta, V. Krychevskiyi, O. Bogomazov, K. Malevich and others.

This paper expands the concept of emblematics, symbolism of the Baroque and its quotation in the modern Ukrainian art. It has been brought out that the image symbolism of H. Skovoroda in their creativity expressed the idea of Ukrainian Sacrum, sophistication and cordocentrism. The philosophy of Ukrainian art, based on the idea of Sacrum, as well as on the sacral signatures of the national fine arts, developed its own understanding of both art and artistic concepts that reflected the revolutionary “mythmaking” and transformed the stable Ukrainian archetype into new artistic images.

Skovoroda’s teachings have always attracted artists by their uniqueness, the significance of opinions, the depth of spiritual understanding of both the world and man, while his mystical symbolism is still quoted in the works of Ukrainian artists. Skovoroda’s figure is embedded in the historical process of understanding both the man and the world around, and his views can be projected not only onto the past, but likewise onto the present. In Ukrainian fine art and iconography, the philosopher’s dream of the harmony of human existence, the greatness of his spirit and self-knowledge is still maintained.

The expressed allegorical nature of Skovoroda’s philosophical meditations is reflected in the symbolism of both the past and contemporary works of art. The illustration of a conceptual idea in terms of images-symbols is kind of “l’instant épié”, which aims at the most adequate expression of the artist’s point of view, when reality is transformed by flair, and everything that the artist’s brush touches rises above everyday life and becomes poetic.

Key words: Baroque; M. Boichuk; Hryhorii Skovoroda; emblematic; symbolism; Kharkiv artists; Ukraine; H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University.

Методологія освіти

УДК 101«17»(09)(477):37.091.4(477)

Довженко Т., Небитова І. Філософія серця Григорія Сковороди: педагогічний погляд на вчення видатного українського мислителя // Новий Колегіум. 2022. №4. С. 23–29.

Представлено педагогічний погляд на філософське вчення серця Григорія Сковороди. Проаналізовано праці послідовників та біографів Г.С. Сковороди, в яких окреслено життєвий шлях філософа. Визначено, що вчення серця Г.С. Сковороди виходить з ідеї трьох світів: перший — макрокосм (Всесвіт), другий — мікркосм (людина), третій — символічна реальність (Біблія), що пов’язує ці два світи та відбиває їх у собі. Наведено цитати з провідних творів Г.С. Сковороди, що характеризують його філософське вчення про серце. Визначено, що почуття і серце Г.С. Сковороди стали інструментом пізнання, поглибили простір тогочасної традиційної науки та підвели його наукову думку до космічної реальності. Наведено фрагменти біографії Г.С. Сковороди, що відбивають його філософські погляди. Доведено, що в історії української культури вчення Григорія Сковороди стало відправною точкою у пізнанні серця, поєднавши релігійне та філософське знання про нього: очищене та просвітлене серце людини виступає найважливішим органом метапізнання (серцевого почуття).

Ключові слова: Григорій Сковорода; філософія серця; метафізика; макрокосм; мікркосм; символічна реальність; Жива Етика; концепція людини.

UDC 101«17»(09)(477):37.091.4(477)

Dovzhenko T., Nebytova I. The philosophy of the heart of Hryhorii Skovoroda: a pedagogical view of the teachings of the outstanding Ukrainian thinker // New Collegium. 2022. No 4. P. 23–29.

The article presents a pedagogical view of the philosophical teachings of the heart of Hryhorii Skovoroda. The works of followers and biographers of are analyzed. H. Skovoroda, which outline the life of the philosopher. It is determined that the teachings of the heart are based on the idea of three worlds: the first — the macrocosm (Universe), the second — the microcosm (man), the third — the symbolic reality (Bible), which connects these two worlds and reflects them in itself. Quotes from the leading works of H. Skovoroda characterizing his philosophical doctrine of the heart. It is determined that the feelings and heart of H. Skovoroda became an instrument of knowledge, deepened the space of contemporary traditional science and brought his scientific thought to cosmic reality. Fragments of the biography of H. Skovoroda reflecting his philosophical views. It has been proved that in the history of Ukrainian culture the teachings of Hryhorii Skovoroda became the starting point in the knowledge of the heart, combining religious and philosophical knowledge about it: the purified and enlightened human heart is the most important organ of metacognition (heart feeling).

Key words: Hryhorii Skovoroda; philosophy of heart; metaphysics; macrocosm; microcosm; symbolic reality; Living Ethics; human concept.

УДК 37.091.212-054.6:811.161.2

Северин Н., Северин В. Педагогічна система та морально-етичне вчення Григорія Сковороди через призму трьох століть // *Новий Колегіум*. 2022. №4. С. 30–37.

Стаття присвячена дослідженню унікальних педагогічних та морально-етичних поглядів українського філософа і педагога Григорія Сковороди. Їх джерелом слугували традиції народної педагогіки, народна мудрість, народні погляди на освіту та виховання. Педагогічні погляди Г.С. Сковороди ґрунтуються на етичних проблемах, актуальних для Європи XVIII ст., та на сократівських діалогах. В них відобразилися основні риси прогресивної педагогіки: гуманізм, патріотизм, високоморальність, народність, «природовідповідність». Сковорода розробляв одну з провідних проблем філософсько-антропологічного дискурсу — проблему самоактуалізації та самореалізації особистості, ґрунтуючись на концепціях Сократа, Платона, Демокріта, Арістотеля, Цицерона, Августина Аврелія. Свої педагогічні погляди він відобразив у притчах, віршах, байках та епістолярному жанрі. Сковорода вважав, що вчитель має розвивати природні задатки дітей, вміння відчувати їхній потяг до «спорідненої» праці, висміював сліпе копіювання західних традицій і манер, далеких і чужих природі українських дітей. Ці принципи гуманізму і «спорідненості» були спрямовані на досягнення благородної мети — виховання та освіти учнів з врахуванням їх можливостей і нахилів. Навчання і виховання особистості, яка має працю у відповідності до природних задатків, нахилів та здібностей, пронизує педагогічну систему Григорія Сковороди.

Поезія і проза, філософські твори Сковороди мають високо етичне, моральне спрямування та ґрунтуються на світогляді українського народу. Вчення про людину та її щастя мислитель вважав найважливішим, воно стало змістом філософських і життєвих пошуків Г. Сковороди. Щастя він розглядає як стан незалежності і душевного спокою, який досягається шляхом звільнення від тиску навколишнього світу і подолання безмежних пристрастей, злої волі всередині людини. Сковорода акцентував увагу на важливості для педагога мати високу моральну і духовну культуру. Тільки такий вчитель здатен забезпечити правильне виховання молодого покоління.

Ключові слова: освіта; педагог; педагогічна система Григорія Сковороди; морально-етичне вчення Григорія Сковороди; виховання особистості.

UDC 37.091.212-054.6:811.161.2

Severyn N., Severyn V. Pedagogical system and moral and ethical teachings of Hryhoriy Skovoroda through the prism of three centuries // *New Collegium*. 2022. No4. P. 30–37.

The article is devoted to the study of the unique pedagogical and moral and ethical views of the Ukrainian philosopher and teacher Hryhoriy Skovoroda. The source of these views was the traditions of folk pedagogy, folk wisdom, folk views on education and upbringing. His pedagogical views are based on ethical problems relevant to Europe in the 18th century and on Socratic dialogues. They reflected the main features of progressive pedagogy: humanism, patriotism, high morality, nationalism, "conformity with nature".

Skovoroda developed one of the leading problems of philosophical and anthropological discourse — the problem of self-actualization and self-realization of the individual, based on the concepts of Socrates, Plato, Democritus, Aristotle, Cicero, and Augustine Aurelius. He reflected his pedagogical views in parables, poems, fables and the epistolary genre. Skovoroda believed that the teacher should develop children's natural talents, be able to feel their desire for "related" work, ridiculed the blind copying of Western traditions and manners, distant and alien to the nature of Ukrainian children. These principles of humanism and "kinship" were aimed at achieving a noble goal — the upbringing and education of students, taking into account their capabilities and inclinations. Education and upbringing of a person who has work in accordance with natural gifts, inclinations and abilities permeates the pedagogical system of Hryhoriy Skovoroda.

Skovoroda's poetry and prose, philosophical works have a highly ethical and moral direction and are based on the worldview of the Ukrainian people. The thinker considered the doctrine of man and his happiness to be the most important, it became the content of H. Skovoroda's philosophical and life searches. He considers happiness as a state of independence and peace of mind, which is achieved by freeing oneself from the pressure of the surrounding world and overcoming boundless passions, evil will within a person. Skovoroda emphasized the importance for a teacher to have a high moral and spiritual culture. Only a teacher with a high moral and spiritual qualities is able to ensure the correct upbringing of the young generation.

Key words: education; teacher; philosopher; pedagogical system of Hryhoriy Skovoroda; moral and ethical teaching of Hryhoriy Skovoroda; personality education.

УДК 74.03 (4 УКР) — 8 я 7 + 74.200.551 я 7

Бакай С. Використання та реалізм байок Григорія Сковороди як одна з граней української культурної спадщини під час підготовки майбутніх вихователів (до 300-річчя від дня народження) // *Новий Колегіум*. 2022. №4. С. 38–43.

Розглядається проблема актуальності та реалістичності використання байок Григорія Сковороди під час підготовки майбутніх вихователів. Акцентується увага на сучасному погляді до жанру байки в умовах сьогодення. Розкриваються нові форми роботи з дітьми старшого дошкільного віку, як музично-поетичні та театралізовані інсценівки за мотивами байок, де діти можуть проявити свої творчі здібності, уміння, навички, майстерність. Акцентується увага на нагоді ознайомлення дітьми з культурною, історичною спадщиною та видатними особистостями України.

Автором наголошується на лаконічній, особисто створеному віршованому тексті байок, у яких виокремлено роль автора, основний текст (діалог героїв байки) та доведено головний зміст з «сковородинівською» мораллю (силою) наприкінці. Рекомендовано використання даного наукового, методичного та літературного матеріалу для дітей старшого дошкільного віку педагогам закладів дошкільної освіти та науковцям різної педагогічної спрямованості.

Ключові слова: багатогранна спадщина Г. Сковороди; байка, підготовка майбутніх вихователів; діти старшого дошкільного віку; музичні інсценівки; театралізовані інсценівки; літературно-художнє видання.

UDC 74.03 (4 УКР) — 8 я 7 + 74.200.551 я 7

Bakay S. The use and realism of Hryhorii Skovoroda's fables as one of the facets of Ukrainian cultural heritage during the preparation of future educators (to the 300th anniversary of his birth) // New Collegium. 2022. No 4. P. 38–43.

The article discusses the problem of the relevance and realism of the use of Fables by Hryhorii Skovoroda during the preparation of future educators. Attention is focused on the modern view of the fable genre in today's conditions. New forms of work with children of senior preschool age are revealed, as musical, poetic and theatrical scenes based on fables, where children can show their creative abilities, skills, and craftsmanship. Attention is focused on the possibility of familiarizing children with cultural, historical heritage and outstanding personalities of Ukraine.

In the article, the author emphasizes the concise, personally created poetic text of fables, which highlight the role of the author, the main text (dialogue of the heroes of the fable) and prove the main meaning with the "Skovoroda" morality (power) at the end. The author recommended the use of this scientific, methodological and literary material for children of senior preschool age for teachers of preschool educational institutions and scientists of different pedagogical orientation.

Key words: multifaceted heritage of H. Skovoroda; fable; training of future educators; children of senior preschool age; musical dramatizations; theatrical dramatizations; literary and artistic publications.

УДК 101(09)(477):398.2(477)

Казачінер О., Бойчук Ю., Галій А. Значення філософських байок Г.С. Сковороди у практиці казкотерапії // Новий Колегіум. 2022. №4. 44–48.

З'ясовано, що байки Г. Сковороди є широкими за проблематикою, у них порушуються такі питання: межі білого і чорного, світлого і темного, добра і зла, «сродна» праця як основний принцип трудової етики, релігійність, вибір між добром і злом, життям і смертю тощо. За Г. Сковородою, байка має сприяти у пошуках і розкритті вічної істини, його байки були спрямовані на викриття суспільних болячок, підносили дух громадянської гідності, культ розуму, картали світ зловживань, обдурювання, кар'єризму, вельможного самодурства, чинопочитання, наживи, самохвальства, тупоумства. Байки Г. Сковороди — це філософські мініатюри, розмисли про сродну працю, щастя та вдячність, яка має наповнювати кожен мить життя мудрої людини. Але насамперед це добрі й кумедні оповідки про тварин, які хитрують, ледарюють, бояться і деруть носа, як справжнісінькі люди. Герої байок показують, як важливо бачити не тільки зовнішню, а й внутрішню суть речей, братися за ту справу, до якої маєш здібності, не обманювати інших і цінувати час тощо.

Оскільки філософські байки Г. Сковороди порушують багато життєвих питань та проблем, що трапляються у житті дорослої людини, вони є до-

цільним цікавим та корисним матеріалом у практиці казкотерапії для дорослих.

На прикладі окремих байок «Бджола і Шершень», «Собака та Вовк» із циклу «Байки харківські» доведено, що доцільним є застосування таких форм, методів та технологій роботи з байками Г. Сковороди: обговорення та аналіз змісту байки, її провідних ідей, переказування твору від особи різних її персонажів, перегляд відео, малювання ілюстрацій, а також створення власної байки зі схожим сюжетом.

Ключові слова: Г. Сковорода; байка; казка; казкотерапія; філософія; доросла людина.

UDC 101(09)(477):398.2(477)

Kazachiner O., Boychuk Yu., Halii A. The value of H.S. Skovoroda's philosophical fables in the practice of fairy tale therapy // New Collegium. 2022. No 4. P. 44–48.

The article clarifies that H. Skovoroda's fables are broad on the issue, they raise the following issues: the boundaries of white and black, light and dark, good and evil, "related" work as a basic principle of work ethic, religiosity, the choice between good and evil, life and death, and so on. According to H. Skovoroda, the fable should help in the search for and discovery of eternal truth, his fables were aimed at exposing social ills, raised the spirit of civic dignity, the cult of reason, punished the world of abuse, deception, careerism, noble arbitrariness, veneration, profit, boasting, stupidity. H. Skovoroda's fables are philosophical miniatures, reflections on related work, happiness and gratitude, which should fill every moment of a wise person's life. But above all, these are good and funny stories about animals who are cunning, lazy, afraid and tear their noses like real people. The heroes of fairy tales show how important it is to see not only the external but also the internal essence of things, to take up the cause to which you have the ability, not to deceive others and value time and so on.

As H. Skovoroda's philosophical fables raise many life issues and problems that occur in the life of an adult, they are useful interesting and useful material in the practice of fairy tale therapy for adults.

On the example of some fables "The Bee and the Hornet", "The Dog and the Wolf" from the series "Fables of Kharkov" it is proved that it is appropriate to use such forms, methods and technologies of working with H. Skovoroda's fables: discussion and analysis of fables, its leading ideas, retelling the work on behalf of its various characters, watching videos, drawing illustrations, as well as creating your own fables with a similar plot.

Key words: H. Skovoroda; fable; fairy tale; fairy tale therapy; philosophy, adult.

УДК 37.091.4:57.081.1

Золотухіна С., Башкір О. Природовідповідність як принцип виховання в педагогічному досвіді С.І. Миропольського // Новий Колегіум. 2022. №4. С. 49–54.

Питання становлення особистості людини в дитячому віці завжди було актуальним та викликало низку досліджень на наукових пошуків учених, спостережень і практичних знахідок учителів та виховників як в домашніх умовах, так і в закладах

освіти. Значення здібностей дитини, закладених їй від природи, в навчально-виховному процесі є беззаперечним, а їх розвиток має унікальний практичний досвід, який потрібно вивчати та узагальнювати з метою якісної та успішної адаптації дитини в соціумі після завершення навчання.

Однією з яскравих постатей історії педагогіки з питань вивчення індивідуального підходу до дитини є Сергій Іринейович Миропольський (1842 — 1907), який дотримувався точки зору, що процес виховання не є провідним у становленні особистості дитини, а основними рушійними факторами розвитку є природні здібності, які треба вивчати та досліджувати в кожній дитині, а вже потім, акцентувавши увагу на особистісних якостях та здібностях, вибудовувати індивідуальний підхід для індивідуальної особистісної освітньої траєкторії кожного школяра.

У статті зазначено про становлення педагогічних поглядів С.І. Миропольського в умовах кінця XIX — початку XX сторіччя та на підставі філософсько-педагогічного вчення Григорія Савича Сковороди про природовідповідність як провідний принцип виховання особистості дитини. Продемонстровано вимоги С.І. Миропольського до виховного процесу на підставі врахування його практичного досвіду в закладах освіти. Уточнено та узагальнено знання педагога про особистість дитини, її особистісні якості та здібності, а також типи темпераменту. Розкрито ставлення вченого до вчителя як до флагмана забезпечення особистісного фізичного, психологічного, морального та інтелектуального розвитку кожної дитини. Крім того, у статті висвітлено, що дотримання принципу природовідповідності, уміння враховувати вікові й індивідуальні здібності учнів є вимогою до вчителя. При цьому педагогові необхідно володіти низкою компетентностей, дотримуватися неупереджених правил толерантної поведінки з метою розвитку природних здібностей кожного.

Ключові слова: принцип; природовідповідність; Миропольський; Сковорода; особистість; дитина; виховання.

UDC 37.091.4:57.081.1

Zolotukhina S., Bashkir O. Environmentality as a principle of education in the pedagogical experience of S.I. Miropolsky // New Collegium. 2022. No 4. P. 49–54.

The issue of the formation of a personality in childhood has always been relevant and caused a number of studies on the scientific research of scientists, observations and practical findings of teachers and educators both at home and in educational institutions. The importance of the child's abilities, inherent to him/her by nature, in the educational process is undeniable, and their development has a unique practical experience that needs to be studied and generalized in order to successfully adapt the child to society after completing the training.

One of the brightest figures in the history of pedagogy on the study of an individual approach to a child is Serhii Iryneyovych Myropolskyi (1842-1907), who held the point of view that the upbringing process is not leading in the formation of the child's personality, and the main drivers of development are natural abilities that need to be studied and explored in each child,

and then, focusing on personal qualities and abilities, build an individual approach for the individual personal educational trajectory of each student.

The article notes the formation of the pedagogical views of S.I. Myropolskyi in the conditions of the late 19th — early 20th centuries and on the basis of the philosophical and pedagogical teachings of Hryhoriy Savych Skovoroda about nature conformity as the leading principle of educating a child's personality. The requirements of S.I. Myropolskyi to the educational process on the basis of taking into account his practical experience in educational institutions. The teacher's knowledge of the child's personality, his personal qualities and abilities, as well as the types of temperament are clarified and generalized. The attitude of the scientist to the teacher as a flagship for ensuring the personal physical, psychological, moral and intellectual development of each child is revealed. In addition, the article reflects that the observance of the principle of conformity to nature, the ability to take into account the age and individual abilities of students is a requirement for the teacher. At the same time, the teacher must have a number of competencies, observe the impartial rules of tolerant behavior in order to develop the natural abilities of everyone.

Key words: principle; nature conformity; Myropolskyi; Skovoroda; personality; child; upbringing.

УДК316.61:159.9-051

Коваленко В. Актуальність ідей Г. Сковороди щодо позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями // Новий Колегіум. 2022. №4. С. 55–58.

Аналізується педагогічна спадщина видатного українського педагога, філософа, письменника Григорія Савича Сковороди через призму корекційного виховання та навчання школярів із інтелектуальними порушеннями в позашкільній еколого-натуралістичній освіті. Встановлено, що висвітлені Г. Сковородою принципи свідомості та активності, наочності, послідовності та систематичності, «сродності», доступності та навчання через посилену працю набувають особливого значення для цієї групи дітей. Це зумовлено тим, що в процесі оволодіння знаннями дітьми зі стійкими, незворотніми інтелектуальними порушеннями мають застосовуватися спеціальні педагогічні прийоми, що дозволяють частково виправляти недоліки їх аналітико-синтетичної діяльності та сприятимуть інтелектуальному, фізичному та соціальному розвитку цих дітей, становленню їх особистості. Залучення школярів з інтелектуальними порушеннями до творчих об'єднань еколого-натуралістичного напрямку позашкільної освіти дозволяє реалізовувати компенсаторну, реабілітаційну та профорієнтаційну функції. У процесі здобуття еколого-натуралістичної освіти початкового та основного рівнів ці діти можуть оволодіти первинними професійними знаннями, вміннями і навичками, необхідними для їх соціалізації, подальшої самореалізації та професійної діяльності. Отже, висловлена Г. Сковородою думка про виняткову роль навчання та розумового розвитку кожної дитини, заснованих на досвіді та практиці; врахування в освітньому процесі інтересів, схильностей, здібностей і можливостей дітей набуває сьогодні особливого

значення в контексті позашкільної освіти школярів з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: Г. Сковорода; еколого-натуралістична освіта; інтелектуальні порушення.

UDC 316.61:159.9-051

Kovalenko V. Relevance of H. Skovoroda's ideas on out-of-school ecological and naturalistic education of schoolchildren with intellectual disabilities // New Collegium. 2022. No 4. P. 55–58.

The article analyzes the pedagogical heritage of the outstanding Ukrainian pedagogue, philosopher, writer Hryhoriy Savych Skovoroda through the prism of correctional education and training of students with intellectual disabilities in out-of-school ecological and naturalistic education. It is established that the principles of knowledge and activity, clarity, consistency and systematicity, "kinship", accessibility and learning through hard work acquired by H. Skovoroda acquire special significance for this group of children. This is due to the fact that in the process of acquiring knowledge of children with persistent, irreversible intellectual disabilities special pedagogical techniques that partially correct the shortcomings of their analytical and synthetic activities and promote intellectual, physical and social development of these children should be used. Involvement of students with intellectual disabilities in creative associations of ecological and naturalistic direction of out-of-school education allows realizing compensatory, rehabilitation and career guidance functions. In the process of obtaining environmental and naturalistic education at the primary and basic levels, these children can acquire the basic professional knowledge, skills and abilities necessary for their socialization, further self-realization and professional activity. Thus, the opinion expressed by H. Skovoroda about the exceptional role of learning and mental development of each child, based on experience and practice; taking into account in the educational process the interests, aptitudes, abilities and capabilities of children, acquires special significance today in the context of extracurricular education of students with intellectual disabilities.

Key words: H. Skovoroda; ecological and naturalistic education; intellectual disabilities.

УДК 378.147:78

Беземчук Л., Фомін В. Методика підготовки майбутніх вчителів музичного мистецтва (на прикладі матеріалів віртуальної екскурсії «Григорій Сковорода — митець, філософ, просвітител») // *Новий Колегіум. 2022. №4. С. 59–66.*

Обрана тема набуває особливої актуальності в умовах впровадження воєнного стану на території України, оскільки деякі пам'ятки, що представлено на світлинах авторами в змісті віртуальної екскурсії, зберігають свій первинний вигляд, який може відрізнитися від сьогодення. Метою статті є обґрунтування практичного значення віртуальної екскурсії як ефективного методичного засобу викладання шкільних предметів мистецької освітньої галузі під час педагогічної практики майбутніми вчителями музичного мистецтва в процесі забезпечення дистанційної та змішаної форми навчання.

Для добору практичного матеріалу автори використовують бібліографічний, історичний, системний,

концентричний, проблемний методи. Структурування змісту віртуальної екскурсії, присвяченої постаті Г. Сковороди, є прикладом творчого проекту для роботи з онлайн здобувачами спеціальності 014 Середня освіта (Музичне мистецтво), які зможуть реалізувати його на дисциплінах професійно-орієнтованого змісту. Цікавим є завдання для роботи в парах, групах, за індивідуальною формою навчання під час роботи із старшокласниками над творами відомого поета, музиканта, просвітителя.

Наповнення дидактичного матеріалу віртуальної екскурсії здійснено на підставі системного аналізу творчої спадщини митця з використанням репродуктивних та продуктивних методів навчання учнів старших класів.

Авторами враховано алгоритми для розробки такої форми роботи з учнями як: план, вибір місць для віртуальних зупинок, підготовка питань та завдань для обговорення та виконання їх самостійно або в групах. Онлайн формат уможливорює поєднання різних видів мистецької діяльності учнів, сприяє швидшому знаходженню та опрацюванню ними мистецького тезаурусу: де, ким, за яких обставин було створено пам'ятку, чи збереглася вона неушкодженою, чи реставрована, чи цілком відновлена; у чому історична та мистецька цінність пам'ятки.

Виклад матеріалу дає можливість знайти відповіді на запитання, що піднімаються авторами в ході подорожі віртуальними сходинами екскурсії, отримати зворотній зв'язок між майбутніми педагогами та учнями під час опрацювання зупинок, які стають своєрідним дидактичним компасом для аналізу текстів музично-поетичної спадщини Григорія Сковороди, ролі Харківщини в житті відомого на весь світ філософа та просвітителя.

Ключові слова: дистанційна освіта; вчитель музичного мистецтва; віртуальна екскурсія; методика; просвітницька діяльність.

UDC 378.147:78

Bezemchuk L., Fomin V. Methodology of training of potential teachers of musical art (on the example of the materials of the virtual tour «Hryhoriy Skovoroda — an artist, philosopher, and educator») // *New Collegium. 2022. No 4. P. 59–66.*

The chosen topic becomes especially relevant in terms of military situation in Ukraine, since some of the sights presented in the photos by the authors in the content of the virtual tour retain their original appearance, which may differ from today. The purpose of the article is to substantiate the practical value of a virtual excursion as an effective methodological aid for teaching the school subjects of the art education during pedagogical practice by potential music teachers in the process of providing distance and mixed forms of education.

To select practical material, the authors use bibliographic, historical, systematic, concentric, and problem methods. The content structuring of the virtual excursion dedicated to the figure of H. Skovoroda is an example of a creative project for online work with students online made by the students of the specialty 014 Secondary Education (Musical Art), who will be able to implement it in the professionally oriented disciplines. It includes interesting tasks for high school students' work upon the compositions of a famous poet, musician, and

educator, organized in pair, group and individual forms.

The didactic material of the virtual tour was filled based on a systematic analysis of the artist's creative heritage using reproductive and productive methods of high school students' teaching.

The authors took into account the algorithms for developing such a form of work with students as: a plan, choosing places for virtual stops, preparing questions and tasks for discussion and completing them independently or in groups. The online format makes it possible to combine various types of artistic activity of students, helps them find and process the artistic thesaurus faster: where, by whom, under what circumstances was the monument created, whether it was preserved intact, restored, or fully restored; what is the historical and artistic value of the monument.

The presentation of the material enables to find answers to the questions raised by the authors during the journey through the virtual steps of the tour, to receive feedback between future teachers and students during the processing of the stops, which become a sort of didactic compass for the analysis of the texts of the musical and poetic heritage of Hryhoriy Skovoroda, the Kharkiv region role in the life and creativity of the world-famous philosopher and educator.

Key words: distance education; music teacher; virtual excursion; methodology; educational activity.

Літопис

УДК 371.09 (477.54)

Сіра І. Науково-педагогічна діяльність учених Харківської науково-педагогічної школи (20 — 80-ті роки ХХ ст.) та їхні думки про педагогічні ідеї Г.С. Сковороди // Новий Колегіум. 2022. № 4. С. 67–73.

Стаття присвячена науково-педагогічній діяльності учених Харківської науково-педагогічної школи (20 — 80-ті роки ХХ ст.) та аналізу їх думок щодо педагогічних ідей Г.С. Сковороди. Мета статті — теоретичний аналіз науково-педагогічної діяльності учених Харківської науково-педагогічної школи з огляду на педагогічні ідеї Г.С. Сковороди у період 20 — 80-ті роки ХХ ст. Виходячи з положень національної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)», педагогічна наука в пошуках шляхів та засобів підготовки викладацьких кадрів вищої школи звертається до вивчення та використання спадщини вчених вітчизняної педагогіки. Такий підхід сприятиме виявленню їх теоретичних ідей та досвіду, дозволить доповнити новими матеріалами історію педагогічної думки України, допоможе розкрити можливості творчого використання набутого загально-педагогічного досвіду у сучасних вищих навчальних закладах. З початку 20-х років в Україні сталися істотні зрушення в розвитку педагогічної думки. Йшов процес українізації освіти і науки, розвивалися національна культура, мистецтво, література. Українська мова почала широко використовуватись в навчанні і вихованні, закладалися основи нової системи народної освіти в цілому і вищої педагогічної освіти як її важливої складової. У статті наведено короткі біографії та оха-

рактеризовано педагогічну діяльність таких учених, як: С.А. Литвинов, М.О. Григор'єв, А.І. Зільберштейн, І.Т. Федоренко, які досліджували питання теорії та історії педагогіки, зосереджуючи увагу на розробці проблем дидактики. Зазначено, глибока зацікавленість вчених харківської науково-педагогічної школи професорів Харківського педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди (М.О. Григор'єва, А.І. Зільберштейна, С.А. Литвинова, І.Т. Федоренка) поглядами учителя-гуманіста Григорія Сковороди привела до вивчення та узагальнення його педагогічної спадщини. Визначено, що при вивченні творів Г.С. Сковороди, вчені високо оцінювали відношення поета до процесу навчання та виховання, що ґрунтуються на гуманізмі. Доведено, що вчені харківської науково-педагогічної школи вважали, що педагогічні ідеї Г.С. Сковороди залишили глибокий слід в історії педагогічної думки.

Ключові слова: вітчизняна педагогіка 20 — 80-х років ХХ ст.; харківська науково-педагогічна школа; педагогічні ідеї Г.С. Сковороди; науково-педагогічна діяльність.

UDC 371.09 (477.54)

Sira I. Scientific and pedagogical activity of the researchers of the Kharkiv Scientific and Pedagogical School (20 — 80s of the 20th century) and their opinions about the pedagogical ideas of H.S. Skovoroda // New Collegium. 2022. No 4. P. 67–73.

The article describes the scientific and pedagogical activity of the researchers of the Kharkiv Scientific and Pedagogical School (20 — 80s of the 20th century) and analyses their opinions regarding the pedagogical ideas of H.S. Skovoroda. The purpose of the article is a theoretical analysis of the scientific and pedagogical activity of the scientists of the Kharkiv Scientific and Pedagogical School based on the pedagogical ideas of H.S. Skovoroda in the 20s-80s of the 20th century. Based on the provisions of the national program "Education (Ukraine of the 21st century)", pedagogy, in search of ways and means of training higher education teaching staff, turns to the study and use of the heritage of domestic educationalists. This approach will contribute to the discovery of their theoretical ideas and experience, will allow to add new materials to the history of pedagogical thought of Ukraine, will help to reveal the possibilities of creative use of the acquired general pedagogical experience in modern higher educational institutions. Since the beginning of the 1920s, Ukraine has undergone significant changes in the development of pedagogical thought. The process of Ukrainization of education and science was underway, national culture, art, and literature were developing. The Ukrainian language began to be widely used in teaching and education, the foundations of a new system of public education as a whole and higher pedagogical education as its important component were laid. The article contains short biographies and characteristics of the pedagogical activity of such educationalists as: S.A. Litvinov, M.O. Hryhoriev, A.I. Zilberstein, I.T. Fedorenko, who studied the theory and history of pedagogy, focusing on the development of didactics. It was noted that the deep interest of the scientists of the Kharkiv Scientific and Pedagogical School of the professors of the Kharkiv Pedagogical Institute named after H.S. Skovoroda (M.O. Hryhoryev, A.I. Zilbershtein,

ІНФОРМАЦІЯ

S.A. Lytvynov, I.T. Fedorenko) through the views of the humanist teacher Hryhoriy Skovoroda led to the study and generalization of his pedagogical heritage. It was determined that when studying the works of H.S. Skovoroda, scientists highly appreciated the poet's attitude to the process of education and upbringing based on humanism. It has been proven that the scientists of the Kharkiv Scientific and Pedagogical School believed that the pedagogical ideas of H.S. Skovoroda left a deep mark in the history of pedagogical thought.

Key words: domestic pedagogy of the 20 — 80s of the 20th century; Kharkiv Scientific and Pedagogical School; pedagogical ideas of H.S. Skovoroda; scientific and pedagogical activity.

УДК 82.02/.09.82. Сковорода

Левченко Н. Сковородинська префігурація в контексті біблійної гевристики і ноематики // Новий Колегіум. 2022. № 4. С. 74–82.

Біблійна ноематика, тобто наука про сенси Святого Письма, і гевристика — наука про віднаходження цих сенсів були стрижневими в екзегетиці Григорія Сковорода. Під впливом вчень отців Александрійської школи вони змінили методологічні засади, певною мірою трансформувалися й спрямовувалися у бік усеосяжної алегорези Святого Письма в авторській системі його тлумачення.

Істинне значення Слова Божого перебуває під міцною матеріальною оболонкою слова, яку Сковорода називає фігурами, знаками, символами. Використовуючи образи-символи, Сковорода пояснював невидиму натуру, тобто існування Бога, Істини. Розгадати сенс фігур — значить відкрити істину, заховану в Святому Письмі.

Намагаючись дошукатися істини у Святому Письмі, Сковорода накладає на біблійні алегорії власні уже трансформовані алегоричні конструкції, тобто про алегорії говорить алегоріями і тим самим не спрощує, а ускладнює їхній зміст.

Наприклад, образ змія, що звивається в кільце та має гострий погляд, є метафоричним уособленням самопізнання, самобачення світу. Тож образ змія, згорненого в кільце, символізує загальний сенс людського життя.

Важко зрозуміти, зазначає філософ, де початок, а де кінець звитого у кільце змія, якщо не помітити його голову. Так само важко збагнути вічність — всюди вона є й ніде її немає, бо вона невидима й закриває

свою іпостась. Звиви та кільця змія Сковорода розцінює як символи вічності, а значить і символи самої Біблії. Тому письменник і називає Біблію змієм і Богом водночас.

Ключові слова: Біблія; Бог; гевристика; ноематика; символ; знак; фігура; біблійна герменевтика; екзегетика.

UDC 82.02/.09.82.Skovoroda

Levchenko N. Skovoroda's prefiguration in the context of biblical heuristics and noematic // New Collegium. 2022. No 4. P. 74–82.

Biblical noematic, that is, the science of the meanings of the Holy Scriptures, and heuristics, the science of finding these meanings, were central to the exegesis of Hryhoriy Skovoroda. Under the influence of the teachings of the fathers of the Alexandrian school, they changed their methodological principles, transformed to a certain extent and moved towards a comprehensive allegory of the Holy Scriptures in the author's system of its interpretation.

The true meaning of the Word of God lies under the tinsel of the material shell of the word, which Skovoroda calls figures, signs, symbols. Using images and symbols, Skovoroda explained the invisible nature, that is, the existence of God, Truth. To decipher the meaning of the figures means to discover the truth hidden in the Holy Scriptures.

Trying to find the truth in the Holy Scriptures, Skovoroda superimposes his own already transformed allegorical constructions on biblical allegories, that is, he talks about allegories in terms of allegories, thereby not simplifying but complicating their meaning.

For example, the image of a snake coiling in a ring and having a sharp look is a metaphorical personification of self-knowledge, self-view of the world. So, the image of a snake coiled in a ring symbolizes the general meaning of human life.

It is difficult to understand, the philosopher notes, where the beginning and where is the end of a snake coiled in a ring, if you do not notice its head. It is equally difficult to understand eternity — it is everywhere and nowhere, because it is invisible and covers its hypostasis. Skovoroda regards the coils and rings of the snake as symbols of eternity, and therefore also symbols of the Bible itself. That is why the writer calls the Bible a snake and God at the same time.

Key words: Bible; God; heuristics; noematic; symbol; sign; figure; biblical hermeneutics; exegetics.

Уважаемые коллеги !
В Каталоге подписных изданий Украины
наш индекс — 22863

